T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SOSYOLOJİ
ANABİLİM DALI

TÜRKİYE'DE MEVSİMLİK TARIM İŞÇİLİĞİNİN SOSYOLOJİK ANALİZİ: ANKARA POLATLI ÖRNEĞİ

Yüksek Lisans Tezi

Ercan GEÇGİN

Ankara-2009

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SOSYOLOJİ
ANABİLİM DALI

TÜRKİYE'DE MEVSİMLİK TARIM İŞÇİLİĞİNİN SOSYOLOJİK ANALİZİ: ANKARA POLATLI ÖRNEĞİ

Yüksek Lisans Tezi

Ercan GEÇGİN

Tez Danışmanı
Doç.Dr. Nilay Çabuk KAYA

Ankara-2009

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SOSYOLOJİ
ANABİLİM DALI

TÜRKİYE'DE MEVSİMLİK TARIM İŞÇİLİĞİNİN SOSYOLOJİK ANALİZİ: ANKARA POLATLI ÖRNEĞİ

Yüksek Lisans Tezi

Tez Danışmanı : Doç. Dr. Nilay Çabuk Kaya

Tez Jürisi Üyeleri

Adı ve Soyadı	**İmzası**
Doç. Dr. Nilay Çabuk Kaya	.....
Doç. Dr. Ayşe Gündüz Hoşgör	.....
Yrd. Doç. Dr. Mustafa Kemal Coşkun	.....
.....	.....
.....	.....
.....	.....

Tez Sınavı Tarihi: 21 Temmuz 2009

Önsöz

Türkiye'de yoksulluk ve sosyal dışlanma ile yüz yüze kalan mevsimlik tarım işçilerinin sosyolojik analizi üzerine kurulu olan bu çalışma, enformel alan içindeki etnik ekonominin yaratmış olduğu sömürü ilişkilerine dikkat çekmiştir. Ankara Polatlı örneğinde alan araştırması şeklinde yürütülen bu tez çalışmasında özellikle kadınların ve çocukların emek bakımından yoğun şekilde sömürüldüğü ve eğitim, cinsiyet, etnik kimlik gibi özelliklerden dolayı sosyal dışlanmaya maruz kaldıkları görülmüştür.

Bu çalışma dört ana bölümden oluşmaktadır. birinci bölümde çalışmanın gerekçeleri, problemi ve yöntem ve teknikler bakımından bilgiler sunulmuştur. İkinci bölümde ise genel toplumsal sistem içindeki yerini görebilmek amacıyla, mevsimlik tarım işçiliğini ortaya çıkaran tarihsel ve toplumsal arka plan ile etnik ekonomi, yoksulluk ve sosyal dışlanma konularına değinilmiştir. Üçüncü bölümde mevsimlik tarım işçiliğinin iç yapısını, mekanizmasını anlamak açısından yapılan alan araştırmasına ilişkin bulgular verilmiştir. Son bölümde ise genel bir değerlendirmeye gidilmiştir.

Alan Araştırması aşamasında yardımlarını esirgemeyen Emrah Doğan'a, Özgür Çetinkaya'ya, Erol Tanrıbuyurdu'ya, Ezgi Fındık'a, Zülfükar Özdoğan'a, Zuhal Kırmızıoğlu'na, Tanju Kuruöz'e, Şerife Seviş'e, Ferhat Kaya'ya ve Muhammet Gözütok'a için teşekkürü bir borç bilirim.

Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Anabilim Dalı Yüksek Lisans Programı kapsamında hazırlanan bu tez çalışmasının tüm aşamalarında bana yol gösteren, bilgi ve deneyimini paylaşmaktan çekinmeyen ve manevi desteğini hiç esirgemeyen danışmanım Sayın Doç. Dr. Nilay Çabuk Kaya'ya, Sayın Prof. Dr. Aytül Kasapoğlu'na, Sayın Doç.Dr. Bülent Gülçubuk'a, Sayın Doç.Dr. Ayşe Gündüz Hoşgör'e ve Sayın Yrd.Doç. Dr. Mustafa Kemal Çoşkun'a teşekkürlerimi sunuyorum.

İÇİNDEKİLER **SAYFA**

Önsöz **IV**

İçindekiler **V**

Tablolar **VIII**

Fotoğraflar **X**

Kısaltmalar **XI**

BÖLÜM 1:

GİRİŞ 12

1.1.Problem 16

1.2.Amaçlar 19

1.3.Önem 21

1.4.Sınırlılıklar 21

1.5.Yaklaşım ve Sayıltılar 22

1.6.Yöntem 27

1.6.1. Araştırma Tipi 28

1.6.2.Araştırma Tekniği 29

1.6.3.Evren ve Örneklem 29

1.6.4. Karşılaşılan Güçlükler 29

BÖLÜM 2:
TÜRKİYE'DE TARIMSAL YAPIDA DEĞİŞİM VE MEVSİMLİK TARIM İŞÇİLİĞİNİN BOYUTLARI **25**

2.1. Tarihsel Arka Plan 31

2.1.1. Sosyo-Ekonomik Süreçte Osmanlı'nın Mirası 32

2.1.2. Cumhuriyet Döneminde Temel Belirleyici Sosyo-Ekonomik Süreçler 36

2.1.3.Küreselleşme ve 1980 Sonrası Türkiye'de Farklılaşma 39

2.2. Etnik Ekonomi 43

2.3. Yoksulluk 53

2.3.1.Yoksulluk Türleri 57

2.3.1.1.Mutlak Yoksulluk 57

2.3.1.2.Göreli Yoksulluk 57

2.3.1.3. Yoksulluk Kültürü 58

2.3.1.4. Altsınıf ve Derin Yoksulluk 59

2.3.1.5.Yeni Yoksulluk 60

2.3.1.5.Kırsal Yoksulluk 61

2.3.2. Türkiye'de Yoksulluk 62

2.4. Sosyal Dışlanma 65

2.5. Güneydoğu Anadolu'nun Toplumsal - Ekonomik Yapısı,
Kürt Sorunu ve Kimlik/Ötekilik 67

2.5.1. Kürt Kimliği –Kürt Sorunu 69

BÖLÜM 3

TÜRKİYE'DE MEVSİMLİK TARIM İŞÇİLİĞİ İLE İLGİLİ ÇALIŞMALAR 76

3.1. Akademik Dışı Alanlarda Mevsimlik Tarım İşçiliği
76
3.2. Akademik Alanda Mevsimlik Tarım İşçiliği 81

BÖLÜM 4

BULGULAR VE TARTIŞMA 86

4.1. Polatlı Hakkında Genel Bilgi 86

4.2. Alan Araştırmasının Yapıldığı Yerleşim Yerleri Hakkında Genel Bilgi 87

4.3. Araştırma Süreci Hakkında Bilgi 90
4.4. Alan Araştırmasının Temel Bulguları 93

4.4.1. Mevsimlik Tarım İşçilerinin Demografik Özellikleri 93

4.4.2. Tarım İşçilerinin Eğitim Durumu 97
4.4.3.Tarım İşçiliğinde Aile ve Otorite 100
4.4.4.Tarım İşçilerinin Yaşam ve Çalışma Koşulları 103
4.4.5. Tarım İşçiliğinde Çalışma Hayatı 105
4.4.6. Tarım İşçiliğinde Ücret 109
4.4.7. Tarım İşçiliğinde Çalışma Koşulları 110
4.4.8. Tarım İşçiliğinde Sağlık 112
4.4.9.Tarım İşçiliğinde Toplumsal ve Dizgesel Bütünleşme 113
4.4.10.Tarım işçilerinde Soysal Katılım, Kimlik ve Etnik Ekonomi 120
4.4.11. Tarım İşçilerinde Sosyal Dışlanma, Ötekileşme ve Adaletsizlik Hissi 123
4.4.12. Tarım İşçiliğinde Sosyal ve Simgesel Sermaye 126

4.4.13. Tarım İşçilerinin Yerli Halkla İlişkiler ve Etnik Gerilim 126

4.4.14. Tarım İşçilerinde Yoksulluk 127
4.4.15.Tarım İşçilerinde Sosyal Hayattan Beklentiler ve Güven 128
4.4.16. Tarım İşçiliğinde Kadınlar 130
4.4.17. Tarım İşçiliğinde Elçiler 133
4.4.18. Tüccar 135
4.4.19. Köylüler 135

BÖLÜM 5

SONUÇ **139**

ÖZET **148**

SUMMARY **149**

KAYNAKÇA **150**

EKLER **161**

TABLOLAR **Sayfa**

Tablo 1. Sosyal Tabakalar ve Gelir Dağılımı **18**

Tablo 2: Teori, Kavram ve Yöntem **28**

Tablo 3. Türkiye'de Yoksulluğa İlişkin Bazı Göstergeler **62**

Tablo 4. Sosyal Tabakaların Yoksulluk Oranları **63**

Tablo 5. Yoksulluğun Bölgesel Dağılımı **64**

Tablo 6: Yoksulluk ve Sosyal Dışlanmanın Kavramsal Farklılıkları **66**

Tablo 7. Örneklemin Cinsiyet Dağılımı **93**

Tablo 8. Örneklemin Yaş Ortalaması **94**

Tablo 9. Hane Reisi Tarım İşçilerinin Çadırlarda Kimlerde Kaldığına Yönelik Dağılım **94**

Tablo 10. Örneklerimin Medeni Durum Dağılımı **95**

Tablo 11 . Örneklemin Doğum Yerlerine Göre Dağılımı **96**

Tablo 12. Örneklemin Ana Dil Dağılımı **97**

Tablo 13. Örneklemin Öğrenim Durumu Dağılımı **98**

Tablo 14. Örneklemin Eğitim Hayattaki Önemi Hakkında Görüşü **99**

Tablo 15. Hane Reisinin Çocuk Sahipliği Sayısı Dağılımı **100**

Tablo 16. Hane Reisinin Evlenme Yaşının Dağılımı **101**

Tablo 17. Hane Reisinin Eşi İle Akrabalık Durumu Dağılımı **101**

Tablo 18. Hane Reisinin Evlenme Biçimi Dağılımı **102**

Tablo 19. Tarım İşçilerinin Cinsiyet Açısından Aile İçinde En Fazla Kimin Sözünün Geçtiğine İlişkin Dağılım **103**

Tablo 20. Hane Reisinin Anne, Baba ve Dedesi Bakımından Meslek Dağılımı **104**

Tablo 21. Kadınların Evlenmeden Önce Tarım İşçiliği Yapıp Yapmadıklarına İlişkin Dağılım **105**

Tablo 22. Örneklemin Ekonomik Durumdan Memnuniyetinin Cinsiyet Açısından Dağılımı **108**

Tablo 23 . Kadınların Sağlık Problemleri Dağılımı **113**

Tablo 24 .Örneklemin Cinsiyete Göre Türkiye'nin En Önemli Sorunu Hakkındaki Görüş Dağılımı **114**

Tablo 25. Örneklemin Cinsiyet Açısından Kendisini En Çok Nereye Ait Hissettiğine İlişkin Dağılım **115**

Tablo 26. Örneklemin Cinsiyet Açısından Doğu veya Batı'da Yaşama İsteği Dağılımı **116**

Tablo 27. Örneklemin Cinsiyet Açısından Fabrikada Çalışma İsteği Dağılımı **117**

Tablo 28.Örneklemin Cinsiyet Açısından Kendisi Gibi Düşünmeyenlere İlişkin Tutumunun Dağılımı **118**

Tablo 29. Örneklemin Cinsiyet Açısından Çocuklarının Evlenme Şekilleri Hakkındaki Görüşlerinin Dağılımı **119**

Tablo 30. Tarım İşçilerinin Cinsiyet Açısından Kendilerini Hangi Kimlikle Tanımladığına Göre Dağılımı **121**

Tablo 31. Tarım İşçilerinin Siyasal Düşünceye Göre Dağılımı **122**

Tablo 32. Tarım İşçilerinde Cinsiyet Açısından Kendisini Toplumdan Dışlanmış Hissetme Durumu Dağılımı **124**

Tablo 33. Tarım İşçilerinde Cinsiyet Açısından Büyük Şehirdekilerle Arasında Adaletsizlik Hissi Yaşama Durumu **125**

Tablo 34. Tarım İşçilerinde Cinsiyet Açısından Yoksulluk-Kader İlişkisi **127**

Tablo 35. Örneklemin Cinsiyet Açısından Hayatta Değiştirmek İstedikleri Hakkında Dağılım **129**

Tablo 36. Çadır Kümesinde Bulunan Kadınların Evlilik Yaş Dağılımı **130**

Tablo 37. Kadınların Aldıkları Ücreti Ne Yaptıklarına İlişkin Dağılım **131**

Tablo 38. Tarım İşçiliğinde Kadınlar Arasındaki Dayanışmanın Dağılımı **131**

Tablo 39. Tarım İşçiliğinde Kadınların Hayatta KabulEttikleri En Önemli Şey Hakkında Dağılım **132**

FOTOĞRAFLAR **SAYFA**

Fotoğraf 1: Ankara-Polatlı- Beylükköprü Köyü **88**

Fotoğraf 2: Ankara-Polatlı-Yassıhöyük Köyü **88**

Fotoğraf 3: Ankara-Polatlı-Sazılar Köyü **90**

Fotoğraf 4: Yassıhöyük Köyü Yakınında Bulunan Çadır Kümesinden Bir Görüntü **92**

Fotoğraf 5: Yassıhöyük Köyü Yanındaki Çadır Kümesinde Yapılmakta Olan Görüşmelerden Bir Görüntü **92**

KISALTMALAR

AK PARTİ: Adalet ve Kalkınma Partisi

CHP: Cumhuriyet Halk Partisi

DİE : Devlet İstatistik Enstitüsü

DGD : Doğrudan Gelir Desteği

DTP: Demokratik Toplum Partisi

DPT : Devlet Planlama Teşkilatı

GAP : Güneydoğu Anadolu Projesi

KMÜ: Küçük Meta Üretimi

MEB : Milli Eğitim Bakanlığı

SRAP : Sosyal Riski Azaltma Projesi

SSK : Sosyal Sigortalar Kurumu

TC : Türkiye Cumhuriyeti

TİGEM : Tarım İşletmeleri Genel Müdürlüğü

TKK : Tarım Kredi Kooperatifi

TKV : Türkiye Kalkınma Vakfı

TUİK: Türkiye İstatistik Kurumu

ZMO : Ziraat Mühendisleri Odası

BÖLÜM 1
GİRİŞ

Küreselleşme ile birlikte politik açılım bakımından yeni söylem ve formlar su yüzüne çıkmıştır/çıkmaktadır. Bu formlardan en önde geleni ise kimlikler boyutunda dile gelen "etniklik"tir. Küreselleşmenin aidiyet duygularında değişime yol açtığı söylenebilir. Etniklik de köken olarak herkesin belli bir yerden geldiğini işaret eden ve ayrıca belli bir özdeşleşme ve aidiyet duygusuna hitap eden bir nitelik haline gelmiştir. Hall ve Jousques'in (1995:124) "yeni zamanlar" olarak tanımladıkları bu yeni dönemi anlamak açısından kimlik ve özdeşleşme momentlerini dikkate almak gerekmektedir.

Küreselleşme olgusu sadece "kimlik" sorununu gündeme getirmemiştir. Daha geniş kapsamda ve toplumsal belirleyiciliği daha yüksek olan "çalışma/emek" kavramının da yeni anlamlar almaya başlamıştır. Felsefi ve antropolojik veya maddeyi dönüştürüp "poièsis" (bir eser ya da yapıt yaratma) anlamındaki ontolojik doğasını; küreselleşme, post-fordizm ve post-modernizmin yaratımı olan ve esas olarak da sadece "bir işe sahip olmaya" indirgenen "çalışma toplumu" içinde eriyip anlamını yitirmeye başlamıştır (Gorz, 2001:11). "Çalışma" kavramındaki bu anlam değişimi sermayenin tahakküm gücünden sınıfsal farklılaşmaya ve toplumsal değişim ile toplumsal dizgedeki dönüşümlere kadar pek çok konuda önemli simgesel değer ve ipucular vermektedir. Bu toplumsal dönüşümde, küresel sermayenin kişinin "hızlı kar" ve "hızlı yaşam" pratikleriyle sürekli hareket halinde, risk almasını bilerek ve rekabet becerisini geliştirecek yırtıcı bir karakter kazanmasını gerektiren "esnek kapitalizm", esnekleşmiş ve güvencesiz iş ortamının mikro sonucu olan "karakter aşınması"nı yeni çalışma "etiği" olarak da inşa edebilmiştir (Sennett,2002). Toplumsal yapı ve kültür arasındaki ilişki, yeni kapitalizmin zemini üzerinde farklı formlar alabilmektedir. Çalışma hayatında bireysel karakterlerin ihtiyacı olan 'kalıcı' özellikler taşımamaya karşılık esnek kapitalizmin iş/mesleğin 'süreksiz' olması arasındaki paradoks (Kasapoğlu, 2005:34) Türkiye'de sosyolojinin de dikkatini çekmiştir.

Zaman ve mekan nosyonlarının birbirinden ayrılması anlamında küreselleşme (Giddens, 1991:21) aslında diyalektik bir süreç olarak ele alındığında; mekanın

zamana baskın çıktığı, yerelleşme ile kürselleşme, heterojenleşme ile homojenleşme gibi karşıt eğilimlerin karşılıklı birbirlerini yeniden ürettikleri diyalektik süreç olarak "glokalleşme" (Robertson,1999) kavramı ile karşılığını bulmuştur. Ulusaşırı sermaye, ulus-devletlerin sınırlarını zorlayarak mal ve hizmetlerle farklılaşmış mikro-pazarlama yöntemleri ile yerel pazarlar yaratması, bölgesel, medeniyetsel, toplumsal, etnik, biyolojik , cinsiyet ve başka çeşitli nitelikler bakımından yerel kimliklerle adaptasyonu içeren tüketiciler yaratmıştır. Farklılaşmış tüketicilerin inşası, bir bakıma Hobsbawm ve Ranger'ın (2006) işaret ettiği bir tür "icad edilmiş gelenek" gibidir. Sadece tüketimde geleneğin icadı yaşanmamakta; kimlikten siyasete kadar, kültürel ve dini ritüelleri de kapsayan pek çok örüntü bu süreçten payını almaktadır.

Dünyada ve Türkiye'de diğer yapılarda olduğu gibi tarımsal yapıda da küreselleşmenin iktidar ilişkileri ve dinamikleri belirleyici rol oynamıştır. 1980 öncesinde az gelişmişliğin nedeni olarak ortaya atılan farklı üretim sistemlerinin yapısı, sanayi-tarım alanlarının bütünleşememesi ve diğer iktisadi, sosyo-külterel nedenler (Tütengil, 1971) "küreselleşme" olgusu ile birlikte yeni ve farklı uluslararası dinamiklerin etkisi altına girerek kendini yeniden üreten bir sisteme evrilmiştir.

Ülkeler arasında büyük ve artan bir ticaret akışı ile sermaye yatırımının gerçekleştiği açık bir uluslararası ekonominin "küreselleşme" sürecinden önce de olduğu belirtilmiş olsa da (Hirst ve Thompson, 2000:8) "yeni kapitalist" veya "postkapitalist" yeni dönemde (veya "Yeni Dünya Düzeni" söyleminin anlamı bağlamında), üretimin ve emeğin esnekleştiği, bilgi teknolojisine dayalı bilgi toplumunun ve onun dinamiklerinin yeşerdiği, toplumsal sınıfların dönüşüp yeni farklılaşmalar ve anlamlar kazandığı, temel ekonomik karakterini de neo-liberalizmden alan yeni bir süreç de söz konusu olmuştur (Belek, 1999). Kapitalist üretim tarzının sadece yatay değil dikey yönden gelişmesinde eşitsiz bir uluslararası hiyerarşik sistem gelişmesi ve bu hiyerarşinin tepesinde gelişmiş kapitalist ülkelerin (merkezin) en dinamik sanayiye, teknolojilere, ürünlere ve nitelikli işgücüne sahip olmaları az gelişmiş ülkeler üzerinde pazar hakimiyeti kurmuş ve uluslararası işbölümü ile ticaretin lehlerine geliştiği, kapitalist üretim tarzının varlığını bu sistem içerisinde azgelişmişliğin de yeniden üretilmesini sağlayan bir yapıyı inşa etmiştir.

Dünyadaki bu sosyo-ekonomik yapıda, hakim kapitalist ekonomilerle azgelişmiş ülkeler arasında oluşan entegrasyon ya da "eklemlenme", dünya ekonomisinin merkezi ile çevresi arasında, bir tamamlayıcılık ortaya çıkarmış ve bunun farklı şekillerde de olsa yeniden üretmiştir/üretmektedir (Başkaya,2001:192-193).

1980 sonrası bu entegrasyon sürecinde etkilenen Türkiye, jeopolitik ve jeostratejik öneminin de etkisiyle yeni dönüşümler yaşmaya başlamıştır. Ancak bu dönüşümler geçmiş dönemlerde yapısal sorun haline gelen eşitsizliklerin daha fazla derinleşmesi yönünde olmuştur. Bu süreçte, belli sektörler, belli işgüçleri, belli hayat tarzları yaşama şansı bulurken belli bölgelerin, belli ülkelerin kenarda kalarak "dışlanma"ya maruz kaldığı söylenebilir. Küreselleşme sürecine ayak uyduramayan ve kenarda kalmak zorunda bırakılan olgular, bölgeler ve insanlar, mekansal değişikliğe zorlanmıştır. Türkiye'de doğu-batı ekseninde meydana gelen bu tarihsel bölgesel farklılık/eşitsizlik, "dışlanmış" Doğu ve Güneydoğu'nun aynı zamanda yoksullaşmasına, büyük kentlere doğru meydana gelen göç ile birlikte kendi sorunlarını da büyük kentlere taşımasını beraberinde getirmiştir (Sönmez,1998:7). Bu bölgesel eşitsizlikler, bölgenin toplumsal yapısı ve yeni kapitalist üretim ilişkiler ile ulusaşırı eklemlenmeler çerçevesinde ele alındığında temel ilgiyi son dönemdeki kırsal dönüşüme yönlendirmeyi zorunlu kılıyor.

1980'lerden sonra ulusal kalkınmacılığın sona ermesi ve tarım/gıda sektörünün küresel etkilere açık hale gelmesi ile birlikte, kırsal kesimin sosyal ve ekonomik yapısında önemli ve hızlı dönüşüm eğilimleri ortaya çıkmıştır. Bu eğilimin başında tarımın kırsal bölgelerde yaşayanlar için en önemli geçim kaynağı olmaktan çıkması ve tarım dışı gelirlerin kırsal haneler için artan bir önem teşkil etmesi gelmektedir. Bununla birlikte sözleşmeli çiftçilik uygulamalarıyla kendini gösteren daha emek yoğun ve çeşitlenmiş tarım gibi yeni üretim örüntüleri kırsal bölgelerde ağırlık kazanmaya başlamıştır. Bu eğilimler bölgeden bölgeye farklılık gösterse de devletin mali krizi ve IMF etkisi ile devletin tarımsal destekleme politikasını değiştirmiş olmasının da etkisi ışığında ve gelişen teknoloji ile ulaşım imkanlarının artmasını ve üretimin çeşitlenmesini de hesaba katarak geçmişte sadece devlet imkanları ile ayakta durabilen edilgen ve bağımlı köylü modelinden uzaklaşılmaya başlanarak köyler adeta şehirlerin uzantısı halini almaya başlamıştır (ancak bu durum yoğun olarak güney ve batı bölgelerinde yaşanmaktadır). Tarım ve gıda

sektörünün uluslararasılaşması ve deregülasyon eğilimleri kırsal bölgelerde fiyat, ürün ve üretim yapısını kalkınmacı döneme kıyasla çok daha karmaşık ve çok bileşenli bir hale dönüştürmüştür. Bununla birlikte kentsel işgücü pazarındaki yapısal değişimler ve bunun sonucunda metropollerin yeni gelenleri hazmetme kapasitesindeki düşüş, kentleri kırsal nüfus için potansiyel olarak daha az cazip hale getirmiştir (Keyder ve Yenal, 2003).

1980 sonrası dönemde uygulanan kalkınma planlarının bölgeler arasında dengeleri sağlama amacının gerçekleşmediği, aksine bölgesel farklılıkların ve bölgesel büyümenin analizinde Doğu-Batı şeklinde bütünüyle birbirinden farklı ikili bir yapı ortaya çıkmıştır (Doğruel ve Doğruel, 2003). Mevsimlik işçilerin ise ucuz işgücü olmasından ve bunu etnik kimliklerinin, yaşam tarzlarının, feodal kalıntıların, kültürel-dini yapılarının sunduğu imkan çerçevesinde, bu iki yapı arasında gidip gelen ve bu iki yapının dünden bugüne inşa etmiş olduğu sistem içerisinde köprü vazifesi gören bir özelliğe sahip oldukları söylenebilir. Türkiye'de mevsimlik tarım işçiliği ise yukarıda belirtilen hem geleneksel yapının hem de "yeni kapitalizmin" üretim ilişkilerini ve çalışma etiğini taşıyarak farklı sistemlerin birbirine eklemlenmiş yapısının bir uzantısı olarak özgün varlığını bu doğrultuda sürdürmektedir.

Küreselleşme ve ona paralel ideolojik seyirde ilerleyen post-modernizmin farklılıkları öne çıkaran söyleminin gerek toplumsal hayatta gerekse sosyal ve siyasal alanda önplana çıkarılması, sınıf farklılığı ekseninde bugüne kadar yürümüş olan toplumsal mücadelenin de kültürel kimliklerle yapılan mücadeleye doğru parçalanmış olduğu ("yeni toplumsal hareketler" anlamında), etnisetinin bu kimlik dünyası içerisinde ve sınıfın da bu farklılıklardan sadece biri olduğu yönündeki yeniden anlamların kazanıldığı bir süreci doğurmuştur (Erbaş ve Coşkun,2007:20-21). Kavramlardaki toplumsal tekabüliyet ile toplumsallığın kavramsallaştırılması arasındaki bağ bu yüzden giderek aşınma tehlikesi ile yüz yüze kalmıştır. Türkiye'deki genel toplumsal yapının ve bunun içindeki tarımsal yapının çeşitli farklılıklar ekseninde yeniden dönüşüme uğruyor oluşu mevsimlik tarım işçiliği konusunda "etnik" kimliğin özellikle vurgulandığını göstermek adına değil; ama onun önemli toplumsallık ağlarındaki rolünü "emeğin" sömürü mekanizmaları içerisinde yabancılaşması içerisindeki rolü, diğer kültürel kimlik taleplerindeki mücadeledeki belirleyici konumu üzerinde durulması gereken noktalardandır.

Etnik kimlik, küreselleşme, göç olgular ve güncel-politik söylemler kıskacında özgürleştirici işlevden ziyade, siyasal ve sosyal değişik amaçlar doğrultusunda araçsallaştırılmaktadır (Ünverdi, 2005). Türkiye'de Kürt kimliğinin son otuz yıl içerisinde siyasal açıdan özgürleşme söylemleri ve araçsallaştırma boyutları başka bir düzlemin konusudur. Ancak bu çalışmada "etnik ekonomi" bağlamında Kürt kimliğinin sadece küreselleşme sürecinde değil, tarihsel ve uzamsal boyutlarıyla da araçsal bir niteliğe bürünmüş olması mevsimlik tarım işçileri çerçevesinde ele alınmıştır.

Çalışma, tarım işçilerinin sosyolojik analizini yapmayı amaçlamaktadır. Çalışmanın odak noktası her ne kadar tarım işçilerinin çalışma durumu ve yaşam koşullarının niteliğini ortaya çıkarmak ise de etnik kimliğin nasıl bir kümelenme çerçevesinde emeği yeniden ürettiği sorusuna da cevap aranmıştır. Bu doğrultuda sosyolojik analiz, mevsimlik tarım işçiliğinin "etnik ekonomi," "yoksulluk", "sosyal dışlanma" ve etnik sorunlar temelindeki birbirine bağlı olduğu kabul edilen bir momentte ve bu sınırlılıklar zemininde gerçekleştirilmeye çalışılmıştır.

Tarım işçiliği köylülükten ayrı bir kategori olarak ele alınmaktadır. Köylülük tarım işçiliğinin kaynağı durumundadır (Şeker, 1986:23). Ancak kentleşme batıda endüstrileşme ile birlikte paralel oluşurken az gelişmiş ülkelerdeki gibi Türkiye'de ise endüstrileşmeden kentleşme olgusu yaşanmıştır. Dolayısıyla kırdan kente göç olgusu tarım işçilerinin de mekânsal hareketliliğini etkilemiştir. Ancak mevsimlik tarım işçileri her ne kadar tarımsal işçilerde yoğun olarak çalışsalar da birkaç ay için de olsa genel olarak kent kabul edilen yerlerde ikamet etmektedirler. Kayıtdışı ekonomi içinde yer alan tarımsal yapıda yer aldıkları için sadece tarımsal alanda değil kentlerde başka enformel işlerde de kendilerine yer bulabilmektedirler. Bu açıdan son derece karmaşık bir sorunun yumağındadırlar.

1.1. Problem

Ekonomik yapıda enformel sektörün zamanla formelleşme eğilimi gösterdiği yolundaki algının tersine mevsimlik (gezici) tarım işçiliğinin enformel yapısını uzun dönemdir varlığını koruduğu ve yeniden üretildiği görülmektedir. Genel olarak sanayide ve ona eklemlenmiş alanlarda görülen bu eğilim tarımsal işgücünün belirli kimlikler etrafında kümelenmesinde de kendini göstermiştir. Etnik kimlik etrafında

şekillenen ekonomik hayat, sadece etnikliği değil diğer kimliklerin de devreye girmesini hızlandırmıştır. Dolayısıyla kimlik araçsal bir nitelik kazanmıştır. Araçsallaşan kimlikler içerisinde göreli olarak bir kimlik ön plana çıkarak sömürü mekanizması içerisinde emeğin de yabancılaşmasına yol açmaktadır.

Bugün Türkiye'de mevsimlik tarım işçilerinin büyük kısmının Kürt kökenli olması, Kürt Sorununun anlaşılması ve yaşanılmakta olan şiddet sürecinde sorunun çözümüne yönelik de ipuçları taşıyabilmesi bakımından da hem toplumsal sorun, hem de toplumsal değer anlamında öneme sahip bir araştırma olduğu düşüncesinden hareket edilmektedir.

1980 sonrası küreselleşme ile birlikte uygulanmaya başlanan neo-liberal ekonomi politikaları az gelişmiş ya da gelişmekte olan ülkelerde tarımsal yapının bağımlı bir şekilde çözülmesine neden olmuştur (Aydın,2001). Bu süreçte tarımdaki işgücü de bağımlı şekilde artmıştır. Tarımda mevsimlik olarak çalışan işçilerin topraksız köylülüğün bir uzantısı olarak, kalifiyesiz oluşu, hem ucuz iş gücü olarak kullanılmasını hem de tarım işçiliği yapan hane içinde sömürü mekanizmasının artmasına beraberinde getirmiştir. Enformel sektörün formel sektöre dönüşmek için bir tampon mekanizma olarak görülmesine karşın (Gibson ve Kelley,1994:167) tarım işçiliğinin enformel sektör içerisinde kendini yeniden üreten ve sürekliliği olan bir alan olarak kalması bu çalışmanın problemini meydana getirmektedir.

Türkiye'deki bölgesel eşitsizliğin ve dengesizliğin sosyo-ekonomik ve kültürel bağlamından dolayı genel olarak Doğu'dan daha gelişmiş tarımsal alanlardaki işgücü ihtiyacı olan alanlara doğru mevsimsel olarak yaşanan işgücü göçü yeni değil, uzun yıllardır farklı şekillerde yaşanmaya devam etmektedir. bu yapı içerisinde hem işgücünün etnik yapısı daha baskın şekilde farklılığını ortaya koymakta hem de kendi içinde bir sömürü mekanizmasını oluşturmaktadır. Tarımda kadın emeğinin mevsimlik tarım işçiliğinde daha yoğun olarak kullanılması, yaşam koşulları içerisinde kadınların birden fazla sömürüye maruz kalmaları ve dışlanmaları, çocuk işçiliğinin de aynı şekilde yoğun olarak yaşanması ve eğitimden mahrum kalarak kalifiyesiz işçi olarak genç nüfusu teşkil etmeleri toplumsal açıdan önemli sorunlara işaret etmektedir.

Tablo 1. Sosyal Tabakalar ve Gelir Dağılımı

Sosyal Tabakalar	Hane Sayısı	Nüfus	Nüfus Dağılımı (%)	Ortalama Gelir (Yıllık TL)
İşveren	79,798	280,864	0.41	14,698,547,346
Yüksek Nitelikli İşçi	470,336	1,632,237	2.36	7,472,790,478
Profesyoneller	35,565	110,475	0.16	7,039,783,379
Büyük Esnaf	395,655	1,747,507	2.53	5,932,018,895
Büyük Çiftçi	21,673	112,727	0.16	5,221,444,002
Rantiyer	165,913	450,787	0.65	3,637,443,647
Nitelikli İşçi	1,543,136	5,935,230	8.58	3,261,933,696
Küçük Çiftçi	117,027	583,532	0.84	2,861,549,619
Küçük Esnaf	935,846	4,396,695	6.35	2,782,385,560
Emekli	2,926,594	9,916,165	14.33	2,481,394,092
Kendi hesabına çalışanlar	1,152,634	5,100,117	7.37	1,986,234,222
Niteliksiz İşçi	4,653,894	20,239,433	29.25	1,603,918,255
Faal Olmayanlar	1,870,226	6,871,146	9.93	1,520,444,865
Küçük Köylü	625,702	3,332,848	4.82	1,545,975,652
Topraksız / Az Topraklı Köylü / Tarım İşçisi	1,750,495	8,485,803	12.26	1,273,698,572
TOPLAM	**16,744,495**	**69,195,565**	**100.00**	**2,339,868,646**

Kaynak: (Dansuk vd.,2008)

Tablo 1'e göre Türkiye nüfusunun %18'nin gelirini tarımsal sektörden elde ettiği görülmektedir. DİE 2005 oranlarına göre aktif işgücünün yarısı tarımdadır. Yoksulluğun temel faktörlerinden biri tarımdaki bu olgudan kaynaklanmaktadır (Dansuk vd,2008:29). Dolayısıyla Türkiye'de tarımsal iş gücünün büyük bir yoksulluk potansiyeli taşıyor olması Türkiye için önemli bir fenomen olarak kabul edilebilir sorundur. 8,5 milyonluk topraksız/az topraklı köylü/ tarım işçisi oranı her ne kadar küçük mülkiyet sahipliği ile ayakta kalmaya çalışsa da (Ecevit,1999) az

topraklı köylülerin direnci bir tarafa bırakılırsa geri kalan tarımsal tabaka yoksullaşmanın etkisi ile zamanla tarımdan kentin sanayi ve hizmet sektörüne doğru akış göstereceği öngörülmektedir (Dansuk vd.,2008:29).

Mevsimlik tarım işçilerinin Türkiye'de en yoksul kesimi temsil ediyor oluşu ile mevsimlik işliğin ilintili olduğu Kürt Sorunu, etnik gerilim gibi önemli toplumsal sorunlar, çalışmanın problemini daha geniş bir toplumsal bağlam içerisine oturtmaktadır. Mevsimlik tarım işçilerinin üretim ilişkilerindeki tarihsel konumlarından, etnik kimliklerinden, çalışma ilişkileri içerisinde emeğin hane içinde özellikle kadınlarda ve çocuklarda yoğunlaşmasından, yoksulluğu ve yoksunluğu yeniden üretecek mekanizmaları geleneksel örüntülerle kaynaştırıp yeni kuşaklara aktarmalarından ve kolektif bir sömürü sistemini kendi içinde inşa etmesinden ve bunun dolaylı açıdan genel toplumsal sorunlara da etki etmesinden ötürü özgül bir sorun bileşkesi olarak kabul edilmiştir.

Türkiye'de kapsamı bir tarım yasasının olmaması ve tarım işçiliğini yeteri kadar dile getirmemiş olması da bu alandaki toplumsal sorunlara dikkati çekmeyi gerektirmektedir. Zira mevsimlik tarım işçilerinin karşılaştığı ve yüz yüze kaldığı güçlükler, bu yasal düzenlemenin ve buna yönelik sorumlulukların olmamasından kaynaklı boşluktan ve bu boşluğu dolduran enformel ilişki ağlarının hakimiyetinden ileri geldiği düşünülmektedir.

1.2. Amaç

Araştırmanın amacı, mevsimlik tarım işçileri hakkında nicel ve nitel verilere ulaşarak, çalışma ve yaşam koşulları hakkında bilgiler ışığında yaşadıkları sorunların sosyolojik boyutlarına dikkati çekmeyi kapsamaktadır. Bu genel amaç ışığında veriler demografik, sosyo-ekonomik özelliklerin yanı sıra etnik kümelenme biçimlerinin sosyolojik mahiyetini sorgulama ve Türkiye'nin toplumsal sorunlarını tetikleyen boyutuna yönelerek bağlamsal ve tarihsel açıdan anlamını ortaya koyma boyutları da düşünülerek bütünsel bir bakış hedeflenmiştir.

Çalışmanın en genel amacı Türkiye'de mevsimlik tarım işçiliği yapan kesimin seçilen belli bir küme örneği içinde bir betimlemesini yapmak ve toplumal bağlam içindeki yerini ortaya koymaktır. Tarım işçiliğinin varlığı ve onu yaratan tarihsel

arka planı çeşitli kaynaklardan ortaya koymakla birlikte yapılacak alan araştırmasından da şu alt amaçlar gözetilmeye çalışılmıştır:

- Mevsimlik tarım işçilerinin demografik özelliklerini, mekânsal hareketliliklerini ve mülkiyet biçimlerini tespit etmek.
- Mevsimlik tarım işçilerinin çalışma koşullarını ortaya koymak.
- Mevsimlik tarım işçilerinin, organizasyon biçimlerinde güç ilişkilerini ortaya koymak.
- Mevsimlik tarım işçilerinin sosyal güvenlik ve iş güvencesi bakımından durumlarını tespit etmek.
- Mevsimlik tarım işçiliğinin hane bireyleri üzerindeki etkisini ortaya çıkarmak.
- Hane üzerinden yapılacak çalışmada ebeveynler ile çocukları arasında tutum ve davranışlar arasında bir farklılık olup olmadığına bakmak.
- Çadır kümesinde bulunanların cinsiyet açısından tutum ve davranış farklılığını ortaya çıkartmak,
- Sosyal katılım ve demokratik ilişkileri/ siyasal tercihleri hakkında bilgiler elde etmek.

Türkiye'de neden ağırlıklı olarak enformel alanda Kürtler çalışmaktadır? Ancak buradaki enformel alandan her ne kadar kentsel sanayinin çeperindeki alan anlaşılıyor olsa da, tarım işçiliğinin de tamamıyla kayıtdışı olması ve buradaki işgücünün diğer enformel sektörlere de rahatlıkla kayabilmesi üzerinde durulması gereken noktalardandır. İşportacılıktan inşaat işçiliğine, kağıt toplayıcılığından jigololuğa kadar her kayıt dışı ve illegal sektörün içinde ağırlıklı olarak Kürtlerin ve diğer etnik grupların varlığı önemli düzeydedir. Vasıfsız ama güç gerektiren emek yoğun işlerde sadece bugün için değil geçmişten bugüne neden çoğunlukla Kürtler yer almaktadır? Yine bu çalışmanın odağı olan mevsimlik işçiler alanında, neden ağırlıklı olarak Kürtler yer almaktadır? Bütün bu sorular Türkiye gibi çevre ülkelerin kompozisyonundaki etnik ekonomi seksiyonunu ifade etmeye yönlendirmektedir. Ancak Türkiye'deki etnik ekonominin mahiyeti ve kompozisyonu farklıdır. Bunun birebir ABD'deki gibi olmasını beklemek sosyolojik ve tarihsel gerçekliğe de aykırıdır. Bu çalışma, bu açıdan özgünlüğe de sahiptir. Sadece betimlemeyi değil,

yukarıdaki sorular ışığında anlamayı ve açıklamayı da amaçlamaktadır. Dolayısıyla bir anlamda etnografik bir çalışma da sayılabilir.

1.3. Önem

Tarımsal işgücünün niteliği ve tarımsal enformel işgücünü alanına dair bilgilerin elde edilmesi ve buradan dolayı meydana gelen toplumsal sorunların çözümüne ilişkin önerilere ulaşmanın toplumsal ilerleme için önemli bir kazanım olacağı düşünülmektedir. Sosyolojinin ilgi alanını teşkil eden toplumsal sorunların çözümüne ilişkin bir içerik ve amaç edinmiş olması da önemli bir taraf olarak kabul edilmiştir.

Türkiye'deki başat sorunlardan biri haline gelmiş olan ve son 30 yıllık süre içerisinde giderek kangrenleşen Kürt Sorunu'nun şiddet boyutunun yarattığı toplumsal travma, etnik gerilimin toplumsal hayatta giderek önemsenen bir mesele haline gelmiş olması, bu konuyla bağlantılı mevsimlik tarım işçilerinin sosyolojik analizin çalışmasını da önemli bir role büründürmektedir. Yoksulluğun, sosyal dışlanmanın mevsimlik tarım işçileri özelinde incelenişi, bunun yol açabileceği toplumsal sorunları önlemek açısından da bu çalışma önemli yararlar taşımaktadır.

1.4. Sınırlılıklar

Araştırmanın en önemli sınırlılıkları öncelikle mevsimlik tarım işçilerinin Türkiye'nin farklı yerine dağılmış olmasından kaynaklı örneklem seçimi konusunudur. Ancak tarım işçilerinin gerek demografik ve gerekse sosyal açıdan homojen nitelikler taşımadıklarını da dikkate almak gerekir. Bu konuda her ne kadar yapılan diğer araştırmalardan bilgiler elde edilmiş olsa da ilgili bakanlıkların herhangi bir veri araştırması bulunmadığı için Türkiye çapında bir genellemeye varmayı zorlaştırmıştır.

Alan araştırmasında çekilen sıkıntılar ise şöyle özetlenebilir:

- Özellikle kadınların Türkçe bilmemesi iletişimi zorlaştırmış ve gerekli bilgilerin alınmasını engellemiştir.
- Her ne kadar bir araştırma olduğu söylenmiş olsa da görüşülen kişiler devletin bir yardım yapacağı beklentisi içinde oldukları gözlenmiş ve dolayısıyla da kendilerini mağdur gösterme eğilimlerine çoğunlukla rastlanmıştır.

- Aynı şekilde devletten gelme düşüncesi güvenlik kaygısına yol açarak görüşmeciler ilk tanışma anında yapılan sohbetlerde önce "hiçbir sorunumuz yok" demelerine karşın, sohbetler ilerledikçe ve güven sağlandıkça her türlü sıkıntıyı aktardıkları gözlenmiştir.
- Çalışma saatleri gündüz tarlada ve tarlaların da uzak mesafelerde olmasından ötürü gidilen çadırlarda bazen hiç kimse bulunamamış, bazen de evin reisi olmadığı için görüşmeler gerçekleştirilememiştir.
- Daha önce çeşitli üniversitelerden gelen araştırmacıların görüştüğü çadır kümleri "daha önce de geldiler, hiçbir sorunumuz çözülmedi" gibisinden yakınmalarla karşılaşılmıştır.

1.5. Yaklaşım ve Sayıltılar

Çalışma bir tek sosyolojik yaklaşıma dayanmamakta, konunun karmaşıklığı ve geniş toplumsal yön ve bağlantılarından ötürü birden fazla yaklaşımdan faydalanılarak eklektik bir yaklaşım benimsenmiştir. Ancak genel perspektif olarak çalışma, eleştirel yaklaşımı doğrultusunda yapılacaktır. Küreselleşme, neo-liberalizm ve ulusal tarım politikalarının tarım işçiliği üzerindeki etkileri ve geleneksel yapının tarım işçiliğini yeniden üreten yönleri kritik teori çerçevesinde analiz edilmeye çalışılacaktır. Bununla birlikte, enformel sektörün bir sömürü ilişki biçimi olduğuna ve yarattığı sorunlara dikkat çekilecektir.

Sosyolojide eleştirel yaklaşım ilk köklerini çatışmacı kuramların önemli düşünürlerinden olan Marks'tan almış; bilimsel yaklaşımı ve toplumsal teori olarak gelişimi 20. yüzyılda Frankfurt Okulu ile sistemleştirilmiştir. Marksizmin ve psikanalizmin aynı epistemik doğadan kaynaklandığını ileri süren ve bu doğrultuda şekillenen Frankfurt Okulu'na göre 'eleştirel teori'nin ana ayırt edici özellikleri şu üç tezden oluşur (Geuss, 2002:10):

1. Aşağıdaki anlamlarda eleştirel teorilerin insan eylemi için rehber olarak özel bir konumları vardır:
    a) Bu teorilere inanan faillerin aydınlanmalarını, yani onların çıkarlarının nerede olduğunu saptamalarını sağlama amacındadırlar;

b) İçkin bir anlamda özgürleştiricidirler, yani failleri, en azından kısmen kendilerine dayatmış oldukları bir zorlamdan, bilinçli insan eyleminin kendi kendini früstre etmesinden kurtarırlar.

2. Eleştirel teorilerin bilgi içeriği vardır, yani bilgi biçimlendirirler.
3. Eleştirel teoriler epistemolojik olarak temel bakımlardan doğa bilimlerinden farklıdırlar. Doğa bilimlerinde teoriler 'nesneleştiricidir', eleştirel teoriler 'dönüşlü'dür (reflective).

Frankfurt Okulu düşünürleri tarafından pozitivizme getirilen eleştiriler ağırlıklı olarak onun siyasetle olan boyutundan kaynaklıydı. Özellikle değer yargılarını dışarıda bırakan ya da güç eşitsizliklerine ilişkin herhangi bir düşünce getirmeyen 'bilimsel siyaset' düşüncesi ile ilgiliydi. Pozitivizmin bir sonucu olarak ortaya çıkan 'bilimsel siyaset' düşüncesinin Frankfurt Okulu düşünürleri tarafından muhafazakâr siyaset ve statükonun savunulmasıyla eşitleniyordu (Bottomore, 1990:35-36). Enformel sektörün mevcut yapının bir parçası olmasından, tarımsal işgücünün emek süreci, kimlik ve siyasal sürecin ve yoksulluğun etkisiyle sosyal dışlanmaya maruz kalmalarından dolayı problemi anlamak açısından Eleştirel Yaklaşım benimsenmiştir. Ancak Eleştirel Yaklaşım içerisinde her ne kadar Marksist literatüre başvurulmuş olsa da Eleştirel Yaklaşımın içinde yer almasa bile ondan beslenen ve belli ölçüde onun karakterini de taşıyan Giddens'ın Yapımlaşma Teorisi de zaman zaman kullanılmıştır. Bu yüzden pür bir Eleştirel Yaklaşımdan ziyade eklektik bir bakış açısının hakim olduğu söylenebilir.

Bu tür bir yaklaşımın benimsenmesinde mevsimlik tarım işçilerinin yaşam ve koşullarının ne olduğunu ortaya koymaktan öteye bu koşulların nasıl bir sistem veya yapı dâhilinde kendini yeniden ürettiğine yönelik bir açıklama yapmayı amaç edinmesinin etkisi vardır. Bu minvalde, Giddens'ın "yapılaşma teorisi" ile birlikte Marks'ın emek-değer teorisinin sömürü mekanizmasındaki açıklayıcı anahtar gücünden dolayı çatışmacı teori de benimsenmiştir. Çatışmacı teori içerisinde her ne kadar temel olarak Giddens'la uyuşmayabilecek tarafları olsa da, bazı kavramların gönderme yaptığı anlam itibariyle konu düzemlinde bir çakışmanın olduğuna istinat olarak Bourdieu'nun bazı temel kavramlarına da başvurulmuştur. Etnik ekonomik açıklamalar ise sosyolojik bakışı besleyecek olan ilgili bir teorik kaynak olarak görülmüştür.

Giddens'ın "yapılaşma teorisi", 'yapı', 'yapılaşma' ve 'yapının ikiliği' kavramları çerçevesinde biçimlenmektedir. Giddens (1999:69-70) yapısalcılığın 'yapı'yı kısıt ile eşit gören yaklaşımını indirgemecilik olarak nitelendirmekte, bunun aksine aynı anda hem kısıtlayıcı hem de fırsat yaratıcı olduğunu ifade etmektedir. Yapı, bireylere 'dışsal değil', bireylerin eylemlerine içseldir ve toplumsal sistemlerin yapısal özellikleri, yenilenir biçimde düzenledikleri bireysel eylemlerin hem aracı hem sonucudurlar. Yapının ikiliği, eylemin üretimi ve yeniden üretiminde kullanılan kaynak ve kurallar aynı zamanda yapının yeniden üretimindeki araçlardır. Aktör bireyler eylerken ve bu eylemlerini yeniden üretirken 'maddi' ve/veya 'yetkesel' kaynaklar (Giddens,1999:458-462) ile 'biçimsel' ve/veya 'biçimsel olmayan' kuralları kullanırlar (Giddens.1999:65). Maddi kaynaklar fiziksel çevre ile insanın doğa üzerindeki egemenliğinden ileri gelen kaynaklardır. Giddens, genelde sosyal analizde ve özelde toplumsal araştırmalarda kullanılabilecek 'duyarlı' kavramları geliştirmiş (Layder, 2006:180) olmasından dolayı ve makro-mikro, faillik-yapı, birey-toplum düalizmde sentezci bir yaklaşımı benimsemiş olmasının getirdiği esnekliğinden dolayı ve en önemlisi de konuyu açıklayabilecek anahtar kavramları içermesi bakımından bu yaklaşım tercih edilmiştir. Ancak sosyolojik perspektif olarak eleştirel bir tutum benimsenmiştir[1].

Giddens "yapı" kavramını aktörlerin kendi etkinlikleri sırasında toplumu üretirken ve yeniden üretirken yararlandıkları kurallar ve kaynaklar olarak tanımlar. Toplumsal ortamlarda yer almamızı sağlayan kurallar yazılı ya da yazısız olabilir. Kaynaklar da maddi-çevresel ve otoriter-egemenlik kurma kaynakları (statü veya hiyerarşik konum) şeklindedir Layder, 2006:196). Bu çalışmada etnik ve dinsel kimliklerin, işçilerin kaynakları haline geldiği görülmüştür.

Temel nüvesini Marks'tan alan Çatışmacı Teori, Kritik Teori gibi adlandırmalarla da karşılığını ama bu araştırmada genel olarak Eleştirel Yaklaşım şeklinde benimsenen teorik çerçeve bu çalışmanın ana omurgası niteliğindedir. Problemi açığa çıkartabilecek, anlaşılır kılabilecek, ana yaklaşımı besleyen diğer teorik yaklaşımlar ise bu perspektifteki analizi besleyecek şekilde ele alınmıştır. Tarım işçiliğinin emek dolaşımını içermesi bakımından emek-değer teorisine yaslanmak gerekmektedir.

[1] Ancak bu noktada Giddens'ın gelenekselci yaklaşımların katkılarını göz ardı etmeyen temel yaklaşımı da belirleyicidir.

Marks, her ne kadar burjuva toplumunu ve onun Avrupa'daki görüntüsünü incelmiş olsa da ortaya koymuş olduğu ekonomi-politik yöntem ve bakış açısı, farklı toplumsal süreçlerin anlaşılmasında da önemli anahtar görevi görebilmektedir.

Toplumsal yapının ve toplumsal değişmenin bileşkesi durumunda olan üretim tarzı ve onun bir sonucu olarak üretim ilişkileri ile üretim güçleri/mülkiyet ilişkileri arasındaki çelişki temel belirleyici konumundadır. Bu yüzden sınıf çatışmasının tarihin itici gücüdür. Üretim araçlarındaki mülkiyet ilişkisinin biçimi, diğer toplumsal ilişkileri de belirlemektedir (Marx, 1993:219-230).

Marks, yabancılaşma problemini yaşam biçiminin üç farklı alanında açıklar. Birincisi burjuva toplumun ekonomik yapısındaki ekonomik yabancılaşma; ikincisi dinin bir afyon olarak kullanılmasından ileri gelen dinsel yabancılaşma ve üçüncüsü de devletin eleştirisinden ileri gelen politik yabancılaşma. Ancak bunlar birbiriyle ilişkilidir ve birçok açıdan temelde üretim sistemindeki sömürüyü maskeleyenleridir. Her düşünce egemen sınıf tarafından üretilmeleri gerekmez. Üretim sistemi öyle koşullar yaratmıştır ki, sınıf bilincini (praksis) elde edemeyen toplumsal yığınlar gerektiğinde kendi değer yargılarının/kültürel kalıplarının kölesi halini alabilirler. Din bu açıdan sömürüyü gizleyen ve kitleleri uyuşturan" afyon" gibi işlev görebilmektedir. Kendi sınıfsal bilincinden uzaklaşıldığı oranda egemen düzenin sınıfsal bilinci ya da düşünce tarzı kabul edilecektir (Marx, 2000:593-594; Marx,1999).

Tarım işçilerinin doğasını anlayabilmek açısından toplumsal farklılaşmanın neresinde durduğuna ilişkin bir rehber olarak sınıf anatomilerine bakmak gerekir. Türkiye'de sınıf çözümlemelerinde tarihsel maddeci yaklaşımı sıklıkla kullananların başında gelen Boratav (2005:11), bu yöntemi şöyle açıklar: *"Maddeci tarih görüşünün en temel bir önermesine göre, belli bir sınıf yapısı belirli üretim ilişkilerinden türer ve dolayısıyla bu ilişkilere tekabül eder. Sınıflı toplumlardaki çeşitli üretim ilişkileri ise dolaysız üreticiler tarafından yaratılan artı-ürüne el koymanın farklı mekanizmaları ile tanımlanır ve birbirinden ayrılır. Artığa el koymanın bu ilk kertesi, temel (birincil) bölüşüm ilişkilerini oluşturur. Sınıf farklılıkları bu bağlamda eşitsizlik değil, sömürü sorunsalı içinde ortaya çıkar."*

Artığın yeniden paylaşım sistemi bir toplumsal sistem olduğuna göre uyuşmazlığın doğasını da burada aramak gerekir. Marksist teori sermaye ile çalışan

arasındaki bu durumu uzlaşmaz çelişkiler (antagonist) olarak görür. Bundan dolayı ele ortaya çıkan sınıf çatışması emeğin ikili yapısı çerçevesinde ele alınır. Bunlardan ilki emeğin kullanım ve değişim değeri açısından, diğeri de artı değerin, kar, faiz, rant gibi özel biçimlerinden bağımsız tahlilidir. Emeğin çifte özelliğinden yola çıkarak ortaya çıkan sınıf mücadelesi ise sadece emek üzerinde değil, ama emek üzerindeki kontrolün de sağlandığı olanakla emek gücü üzerinde kontrol kurma sürecini ifade eder (Ercan, 2005).

Castells'in yeni küresel çağ için öne sürmüş olduğu "ağ toplumu" (network) kuramı, konunun teorik kısmı için kullanılan anahtarlardan ve eklektik çerçeveden biri olmuştur. Ancak bu teori de genel bütüncül yaklaşımdan (Eleştirel perspektif) bağımsız ele alınmamıştır. Bu konu itibariyle gerek bütüncül Eleştirel kuramdan gerekse Giddens'tan bağımsız sayılmamaktadır. Özellikle kimliğin inşası ve işlevi bakımından aynı noktaya gönderme yapmaktadırlar. Mevsimlik tarım işçiliğinin etnik kimlik bağlamında yatay bir hareketlilik ve birliktelik sunması Castells'in "ağ toplumu" kuramı çerçevesinde değerlendirilmektedir.

Teknolojinin hızlı bir şekilde gelişmesi, küresel düzeyde ve kültürel sosyal, ekonomik boyutta yeni toplumsal yapının şekillenmesini beraberinde getirmiş ve Bilgi Çağı'nı yaratmıştır. Kapitalizmin yeniden yapılanması, üretim, deneyim ve iktidar ilişkileri süreçlerinin toplumsallığın tarihsel olarak yeniden örgütlenmelerindeki rollerini de etkilemiştir. Bu dönüşüm içerisinde enformasyonelizmin yayılması küresel ölçekte birbirinden ayrılmaz süreçlerse de, toplumlar, tarihleri, kültürleri ve kurumlarının özgüllüklerine bağlı olarak bu tür süreçlere farklı tepkiler vermişler ve bu süreçlerde farklı tutumlar benimsemişlerdir. Her herde homojenleşmiş enformasyonel toplumdan bahsetmek mümkün olmasa da, bunun farklı tezahürlerinden söz edilebilir (Castells, 2005:24).

Kimlikler, baskın egemen kurumlardan kaynaklansalar bile, yalnızca toplusal aktörler onları içselleştirdiğinde, kendi anlamlarını bu içselleştirme etrafında örgütlediğinde kimlik haline gelir. Kimlikler, içerdikleri özinşa ve bireyselleşme süreçlerinde rollerden daha baskın anlamlar kazandırırlar. Dolayısıyla kimlikler anlamı örgütler, roller ise işlevi (Castells, 2006:13).

Çalışmada benimsenen genel teorik çerçeveler bunun Eleştirel Yaklaşımla bütünleşen perspektifi ontolojik ve epistemolojik açıdan "realist" bir yaklaşımdır.

Realizm, pozitivizmden farklı olarak görüngülerle bakmaktan çok onların arkasındaki yapıları, mekanizmaları yani gerçekliğin işleyişini bulmaya çalışır. Realist açıklama tarzı "niçin" sorusuna verilen cevapların, yani nedensel bağlantıların "nasıl" ve "ne" sorusuna cevap verilmesi gerektirdiği iddiası ile özetlenebilir. Ancak gerek realizm gerek pozitivizm de bilimin dışsal gerçekliğin doğru, açıklayıcı ve kestirimci bilgisini amaçlayan; rasyonel ve objektif bir soruşturma olduğu fikrinde uyuşurlar (Keat ve Urry,1994: 41-55). Dolayısıyla realizmin bu özellikleri bu çalışmanın da hem yaklaşımına hem de yöntemine yön veren temel sayıtlıları olarak kabul edilmiştir.

1.6. Yöntem

Bu bölümde, mevsimlik tarım işçilerinin sosyolojik analizini yapmak amacıyla kullanılmış olan yöntem hakkında bilgi verilecektir. Çalışma eleştirel teorinin metodolojisine uygun şekilde yapılmıştır. Alan araştırmasına dayalı nicel verilerin kullanıldığı ancak nitel verilerle de destekleneceği bir çalışmadır.

Sosyolojide sosyal bilginin elde edilmesine yönelik genel olarak Pozitivizm, onun eleştirisi üzerinden yükselen Yorumsamacı Yaklaşım ve Eleştirel Yaklaşım olmak üzere üç hakim bilgi teorisi bulunmaktadır. Pozitivizm sosyal olguyu genelde niceliksel yöntemler aracılığıyla ortaya çıkarmaya çalışırken, Yorumsamacı Yaklaşım toplumsal yapının inşa sürecine bakmayı, bunun içinde hipotez ortaya koymak yerine, ona ulaşmaya yönelik tümevarımcı bir mantığı; Eleştirel Okul ise gerçekliğin görünenin arkasında olduğuna yönelik realist ontolojiye ve epistemolojiye uygun bir kavrayışta toplumsallığın özünü yaklaşmayı bunun için de koşullara ve özellikle de "bağlam"lara bakmayı dikkate alır (Kümbetoğlu,2005:39). Tablo 2'de e görüleceği üzere bu çalışmanın temel bilgi teorisini teşkil etmekte olan Eleştirel Yaklaşım Marksizm ve Feminizmin de içinde bulunduğu teorik kavrayışları içinde barındırır.

Tablo 2: Teori, Kavram ve Yöntem

Pozitivizm	Pozitivizm Modernizm Neo-Pozitivizm	Sosyal Olgu	Niceliksel: *Hipotez test etmeye yönelik*
Yorumsamacı Yaklaşım	Post-modernizm Yapısalcılık İşlevselcilik	Sosyal Yapı (inşa) Sosyal anlamlar, Deneyimler	Niteliksel: *Hipotez oluşturucu*
Eleştirel Okul	Marksizm Feminizm	Sosyal öz, Bağlam, koşullar	Niteliksel: *Görüngüleri değil, görünenlerin altındaki gerçek özü kavrayıcı*

(Kaynak: Sarantakos'tan akt. Kümbetoğlu,2005:39)

Türkiye'de tarımsal yapı içerisinde mevsimlik tarım işçiliğini anlamak, onu tüm boyutları ile bir küme örneği çerçevesindeki örneklemde ele almak, onun tarihsel arka planını, toplumsal, siyasal, kültürel boyutlarını ve bağlamlarını dikkate almayı; mevsimlik tarım işçiliğinin uzun süreli kendini yeniden üreten bir "yapı" içerisinde, etnik kimliğin sağlamış olduğu emeğin kümelenmesine, hane indeki emek sömürü mekanizmasına, emeğin yabancılaşmasına bakmayı da beraberinde getirmek zorunda olduğundan Marksizmin Eleştirel Teori içerisindeki yerini perspektif olarak seçmeyi gerektirmiştir. Bu amaç doğrultusunda mevsimlik işçiliği meydana getiren tarihsel süreçlere bakılmış, aynı zamanda onun içsel mekanizmasını ortaya çıkarmaya yönelik alan çalışması yapılarak çalışma ve yaşam koşulları, yoksulluk, sosyal dışlanma, etnik kimlik gibi konularda bilgileri elde edilmeye çalışılmıştır. Sermaye bikrimi sürecini konu almasa bile tarım aracılarının (elçiler) ve tüccarların köylülerden kiraladıkları toprakları işletmelerinde temel aktör olmalarından dolayı bu kesimlerin mevsimlik işçilere bakışına da başvurularak genel bağlamın ortaya çıkarılması hedeflenmiştir.

16.1. Araştırma Tipi

Çalışma, tarım işçilerinin demografik, sosyo-kültürel özellikleri ile çalışma ve yaşam koşulları hakkında bilgi ve düşünceleri, etnik ilişki, sosyal dışlanma, sosyal

sermaye bakımından tanımlayıcı (descriptive) bir araştırmadır. Bunun yanında; mevsimlik tarım işçiliğinin nasıl bir yapı içerisinde ve hangi kaynaklar üzerinden kendini yeniden ürettiğini ve yukarıdan aşağıya nasıl bir hiyerarşik sömürü mekanizması inşa ettiğine yönelik analizler bakımından da açıklayıcı (exlpanatory) olmayı amaçlamaktadır.

Çalışma sadece betimsel, anlama ve açıklama ilişkisiyle sınırlı değil; parça-bütün ilişkisine dikkat eden bir bakış açkısına da sahiptir.

1.6.2. Araştırma Tekniği

Araştırma nicel ve nitel verilere dayanmaktadır. Bununla birlikte gözlem tekniği de kullanılmıştır. Kümeleme örnekleminde ana kütledeki herhangi bir grup tesadüfi olarak seçilmekte, incelenen grubun kendi içinde ortak özelliklere sahip olduğuna bakılmaktadır (Saruhan ve Özdemirci,2005:120). Söz konusu bu araştırmada da bu kriterler dikkate alınarak bu örneklem biçimine gidilmiştir.

1.6.3. Evren ve Örneklem

Mevsimlik (gezici) tarım işçiliği evreninde Ankara-Polatlı Beylikköprü, Yassıhöyük ve Sazlar Köyleri etrafında konaklayan işçi çadır grupları kümeleme örneklemine göre dizayn edilmiştir.

Araştırmada 70 hane reisi, 70 kadın, 30 genç olmak üzere toplam 170 tarım işçi ile görüşülmüştür. Bunun yanında 3 yerli köyü, 2 tüccar, her çadır kümesinden birer elçi ve konuya hakim bir de ziraat mühendisi ile derinlemesine görüşmeler yapılmıştır.

1.6.4. Karşılaşılan Güçlükler

Çalışmada karşılaşılan en önemli güçlükler daha çok alan araştırması aşamasında yaşanmıştır. Gerek ulaşım, gerekse kimi zaman hava koşullarının muhalefeti araştırmayı aksatabilmiştir. Diğer taraftan görüşülen kadınların Türkçe bilmemesi de önemli bir güçlük kaynağı olmuştur. Bu durum alandaki tercümanlarla aşılmaya çalışılmıştır.

Önemli bir güçlük de etnik ekonomi konusunda Türkiye'de yeterli çalışmanın yapılmamış olmasıdır. Daha çok batı dünyasında araştırma konusu olan etnik

ekonomi, Türkiye sosyal bilim literatüründe de Avrupa'daki etnik ekonomiler üzerinde ve daha çok da göçmen Türk işçileri üzerinde yapılan araştırmalar ile sınırlı kalmıştır.

Çalışma alanında karşılaşan güçlükler tartışma ve bulgular kısmında daha ayrıntılı olarak belirtilmiştir.

BÖLÜM 2
TÜRKİYE'DE MEVSİMLİK TARIM İŞÇİLİĞİNİ ORTAYA ÇIKARAN BOYUTLAR

Bu bölümde Türkiye'de mevsimlik tarım işçiliğinin yeniden üretilmesinde ve yapılaşmasında belirleyici rol oynayan başat boyutlar ele alınacaktır. Öncesinde ise genel olarak Türkiye'nin sosyo-ekonomik süreçler ile temel dinamikler ve özel olarak da tarımsal yapıdaki değişime ve küreselleşmenin tarımsal yapıdaki etkisine bakılacaktır. Türkiye özgülünde mevsimlik tarım işçiliğini ortaya çıkaran ve onun sürekliliğini sağlamada öne çıkan boyutlar olarak kabul edilen enformel ekonomik alan ve bununla bağlantılı olarak etnik ekonomi; yapısal bir sorun olarak yoksulluk ve sosyal dışlanma; son olarak da Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin genel toplumsal ve ekonomik yapısı ile kimlik sorununa değinilecektir. Her bir boyut çalışmanın aslında kavramsal çerçevesi olarak da kabul edilebilir. Bunun yanında bu boyutlar iç içe geçerek Türkiye'deki mevsimlik tarım işçiliğinin yapısal karakter kazanmasında etkili oldukları düşünülmektedir. Her biri birbirinden bağımsız değil, mevsimlik tarım işçilerinin yatay ilişkileri doğrultusunda bir aradalığı sağlayan ve öne çıkan hususlar olarak ele almak gerekmektedir.

Bu bölümde söz konu edilen hususlar Türkiye'de mevsimlik tarım işçiliğinin toplumsal ve tarihsel bütünlük içerisinde nereye oturduğunu anlamaya yönelik olarak belirtilmektedir. Mevsimlik tarım işçiliğinin iç mekanizması ile ilgili alan araştırması örneği ise diğer iki bölümde ele alınacak ve sonuç bölümünde de senteze ulaşılmaya çalışılacaktır.

2.1. Tarihsel Arka Plan

Mevsimlik tarım işçiliğinin Türkiye'deki bugünkü durumunu anlayabilmek için tarihsel arka plana bakmak ve ait olduğu tarihsel bütünlük içine oturtmak gerekir. Sadece tarım işçiliği konusunda değil, onun da beslenmiş olduğu zemin olarak yoksulluk, etnik kimlik, etnik ekonomi, sosyal dışlanma ve enformel ekonomi boyutlarında tarihsel köklerin belirleyiciliği dikkate alınarak analiz edilmek zorundadır. Zira bu boyutlar hem birbirleri ile ilişkilidir ve bir sistem içerisinde birbirlerini yeniden üreten dinamiğe sahiptirler. Bunun gerekçeleri ise tarihsel köklerde saklıdır. Özellikle de Osmanlı'dan devranılan üretim ve mülkiyet ilişkileri,

bununla paralel olarak dünya sistemindeki gelişmeler ve bununla ilişkisi gibi makro ve mikro düzlemler tarihsel moment içerisinde anlam kazanacaktır.

Tarihsel perspektifte belirli bir sorunun tarihsel arka planına ulaşmak için tarihsel kurama da ihtiyaç vardır. Bu çalışmanın genelinde de hakim olan eleştirel yaklaşımın bütüncül bakış açısının bir uzantısı olarak Marx'ın "üretim tarzı" soyutlama yapabilmek adına son derece elverişli anahtar bir kavramdır.[2] Osmanlı toplumu yapısının temel üretim tarzı konusunda çeşitli tartışmalar tüketilmiştir. Bunların başında feodal ve kapitalist üretim tarzının dışında Marx'ın öne sürmüş olduğu "Asya Tipi Üretim Tarzı"dır. Temelde Marks'ın Doğu toplumlarının Avrupa'dan farklı olarak sahip oldukları mülkiyet ilişkilerine gönderme yapan Asya Tipi Üretim Tarzı analizini Türkiye'de de geliştiren Divitçioğlu'nun (2003) çalışmaları olmuştur.

Mills'in (2000:249) deyişi ile çağdaş bir toplumsal yapıda dinamik değişimi veya o yapıya ilişkin toplumsal bir sorunu anlamak istiyorsak, söz konusu değişimin uzun süre içindeki gelişimlerini, bu değişimin yönsemelerini meydana getiren ve toplumsal yapıyı değiştiren mekanizmaların neler olduğunu ortaya koymak, toplumbilimsel düşünün gereklerinden biridir.

2.1.1. Sosyo-Ekonomik Süreçte Osmanlı'nın Mirası

Osmanlı İmparatorluğu'nun son döneminin sosyo-ekonomik yapısı ile dünya ekonomisi içindeki yerini merkez-çevre açısından analiz eden Dünya Sistemi Teorisi ve bununla birlikte klasik emperyalizm teorileri ışığında değerlendirmek gerekir.

Osmanlı 19.yüzyılda, 16. ve 17.yüzyıllarda kapitalizme geçen ve buna koşut olarak da dünya sisteminin merkezini temsil Avrupa'nın çevreleşmesi sürecini yaşamaktaydı. 19.yüzyıldaki dünyanın temel ölçeğini Sanayi Devrimi oluşturmakta idi. 16.yüzyıldan itibaren özellikle de İngiltere'de tarımda Pazar için üretim yaygınlaşmış, verimlilik artışı hızlanmaya başlanmıştır. Kapitalist üretim ilişkileri gelişirken tarımsal yapı çözülmeye başlanmış ve kırdan kente göçler büyümüştür. Bu

[2] Üretim tarzından tarihsel maddecilik çerçevesinde anlaşılması gereken üretim güçleri ile üretim ilişkilerinin belirli şekillerde birleşmesiyle oluşur. Üretim güçleri kavramı belirli bir hammaddenin dönüştürülmesi sürecinde insanın doğa ile ilişkisini, emekçilerin üretim araçları dolayısıyla bir araya gelmelerini ifade ederken, aynı zamanda somutun ötesinde soyut bütünlükleri de kapsamaktadır. Üretim ilişkileri ise üretim sürecindeki insan ilişkilerinin bütününü ifade etmektedir (Pamuk, 1999:15).

süreçte kapitalizmin önkoşullarından biri olan mülksüzleşmiş emekçi ordusu da ortaya çıkmıştır (Pamuk,2005:1-2).

Sanayi Devriminin ilk temsili itici gücü, 1760'lardan sonra, pamuklu tekstil dalında el aletlerinin yerini yeni teknolojik ilerlemeler sayesinde buhar gücüne dayanan makinelerin alması, ücretli işçilerin çalıştıkları fabrika sistemine bırakmış ve emek verimliliğinde sağlanan bu kazanç üretim maliyetlerinin de düşmesini beraberinde getirmiştir. Bu ilerlemeler 18.yüzyılda İngiliz pamuk tekstil sanayisini dış pazarlara yönelen bir üretim dalına yükseltmiştir. Önce İngiltere'de sonra Batı Avrupa ekonomilerinde mamul mallarda ucuz ve kitlesel üreticiliği arttıran Sanayi Devrimi, bu gelişmelerle birlikte bir yandan yeni pazarlar aramaya bir yandan da bol ve ucuz hammadde kaynakları sağlamaya itmiştir. Böylelikle, tarımsal mallarda uzmanlaşan çevre ülkelerinin dünya ekonomisine ticaret hacimleri münasebetiyle ilişkileri yoğunlaşmıştır. Denizdeki yeni ulaşım teknolojileri de ticaretteki bu eğilimleri hızlandırmıştır. Merkez-çevre ticaretinin en önemli boyutlarından biri de bu süreçte merkez ülkelerinden sermaye ihracının çevreye doğru büyümesiydi. Çevre ülkelerinin demiryolları gibi ticareti genişletmeye ve kolaylaştırmaya yönelik altyapı yatırımları için verilen borçlar sermaye ihracının temelini oluşturuyordu (Pamuk,2005:3).

Avrupa sanayi mamullerinde yaşanan rekabet, çevrede birçok sanayi öncesi üretim faaliyetini yıkmış, tarım ile tarım dışı faaliyetlerin birlikteliğini ortadan kaldırmıştır. Diğer taraftan da dünya pazarı ile bütünleşme, ürün ekim kalıplarında geçimlik ürünlerden, ihracata yönelik meta üretimine doğru bir kaymayı da beraberinde getirmiştir (Pamuk,2005:3).

Ulaşım teknolojilerinin merkez ülkelerde 19.yüzyıldaki gelişimi genel olarak ulusal ekonomilerinin büyümesine katkıda bulunurken, merkez ülkelerinin desteği ile çevre ülkelerde yapılan demiryolu gibi ulaşım yatırımları ise ülke içi meta akımlarını merkez ülkelere doğru kaydırma doğrultusundaydı (Pamuk,2005:4).

Az gelişmişlik konusunda Bağımlılık Teorisinin mimarlarından ve bunu Latin Amerika ölçeğinde inceleyen Frank(1967;1965) az gelişmişliğin önemli bir nedeni olarak az gelişmiş ülkelerdeki bu sermayesizleşme süreci olduğunu savunmuştur. Çevre ülkelerinin merkez ülkeler ile bütünleşmeleri ilişkileri, çevre ülkelerin kapitalist öncesi ya da kapitalist olmayan üretim tarzının dönüşüme girmesini

beraberinde getirmiştir. Merkeze artı-değerin aksaması ile birlikte çevrede "sermayesizleşme"nin de başladığı görülmüştür(Pamuk,2005:6).

Mevsimlik tarım işçiliğinin enformel bir kurum şekil almasında Osmanlı'dan miras kalan tarımsal yapının etkisi büyüktür. Bu etki, mülkiyet ilişkilerinin güç-iktidar ilişkileri çerçevesinde plansız ve dolayısıyla da eşitsiz bir toplumsal dokunun şekillenişine neden olmuştur. Çalışmaya konu olan mevsimlik tarım işçileri de söz konusu tarihsel süreçte yapılaşan eşitsiz gelişimin bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır.

Osmanlı İmparatorluğu'nun temel tarımsal yapısı "dirlik" adı verilen geleneksel toprak tasarrufu sistemine dayanmakta idi. Toprak mülkiyeti miri denilen sistem ile devlete bağlaydı. Yıllık gelire göre toprak, tımar olarak sınıflandırılarak sipahilere veriliyor ve sipahiler de karşılığında asker yetiştirme/toplama, vergi toplama, toprağın üç sene üst üste ekilmeden bırakılmaması koşulu ile köylülere kiralanması gibi kritik rolleri yerine getiriyordu. Mekansal hareketlilikleri sınırlandırılmış olan köylülerin üretmiş oldukları ürünlerin onda birinden yarısına kadar değişen oranlarda vergiler alınarak merkezi devlete sipahiler aracılığıyla aktarılıyor böylece sistemin köylülüğün artığına el koyarak mali bir sistemle hayatta kalıyordu (Ecevit, 1999:5-6).

Osmanlı devletinin varlığını altı yüzyıl koruyabilmesinin altında esneklik, pragmatizm ve müzakereci eğilimlerin başarılı bir şekilde uygulanması yatmaktadır. Bu politikalarda, sıkı kurallar, âdet ve gelenekler, din ve düşmanlıklar esnetilerek pragmatizm uygulanıyordu. Osmanlı'nın değişen koşullara uyum sağlama gücü, çok çeşitli kaynaklardan yetenek "devşirebilmeleri", çok yönlü çağrılar yapabilmeleri, gaza yolu ile savaşmaları, servet, güç, iktidar peşinde koşan Hıristiyan ve Müslümanları da yanlarına çekebilmeleri, fetih ve yayılma sürecinde başkalarından öğrenmeyi ve başkalarının kurumlarını başarılı şekilde ödünç almaları ve ateşli silahları komşularına kıyasla daha erken ve etkin şekilde kullanmaları öne çıkan faktörlerdir. Ancak 19. yüzyıl öncesine kadar kapitalizme giden kurumsal değişiklikleri gerçekleştirdiğini söylemek güçtür. Bunun yanında, son iki yüzyıllık süreç içerisinde laiklik ve diğer konularda Osmanlı-Türkiye çizgisi diğer İslam toplumlarından İslam ve modernite arasında kurmuş olduğu farklı sentezden dolayı ayrılmakta ve bugüne uzanan önemli bir tarihsel arka plan bırakmıştır (Pamuk, 2007:3-4).

Osmanlı'da en önemli iktisadi ve mali kurumu tımar sistemi kabul edilir. Bu gücünü bu sistem sayesinde pekiştirmiştir. Osmanlı'da devletin kendini yeniden örgütleme yeteneğinde en çok başvurmuş olduğu (dini kurallar yerine) esneklik, pragmatizm ve müzakereci eğilimler, Avrupa ve Asya'da pek çok devletin varlığını koruyamadığı bir dönemde başarılı bir şekilde uygulanarak modern döneme devleti taşıyabilmiştir. Merkezi bürokrasi kendisine karşı gelişen tehditleri, ayaklanmaları bu politik eksende oluşturmuş olduğu müzakere ve uzlaşma eğilimleri sayesinde, tehditkar unsurları büyük koalisyonun içine çekerek etkisiz hale getirmeyi sürdürmüştür. Ancak son kertede bu politikalar geleneksel bir düzeni koruyabilmek ve sürdürebilmek yolunda kullanılmıştır. Buna karşın 19.yüzyıl öncesinde kapitalizme giden kurumsal değişiklerin önünü ise tıkamıştır. Merkezi bürokrasi imparatorluğun sonuna kadar egemenliğini koruyabilmek için diğer toplumsal kesimlerin, büyük toprak sahiplerinin, tüccarların, imalatçıların ve sarrafların iktisadi ve genel devlet politikalarında etkisi sınırlı kalmış, özellikle de toprakta devlet mülkiyeti, loncalar, özel ellerde sermaye birikiminin önündeki engeller 19.yüzyıla kadar varlığını korumuştur (Pamuk, 2007:16-18).

İmparatorluğun duraklama ve gerileme sürecine girmesi ile birlikte fetihlerden elde edilen gelirlerin azalmasına paralel olarak içten artı-değere daha fazla el koymaya çalışan Osmanlı'da toplumsal kurumlar da bu sürece koşut olarak dönüşmeye başlayacaktır. Nitekim 16.yüzyıldan sonra geleneksel toprak sistemi çöker ve yerine *iltizam sistemi* getirilir. Devletin merkezi gücünün zayıflamasının bir sonucu olarak belirli bölgelerin vergi toplama hakkı çoğunlukla on yıllık süreler ile *mültezim*lere satılıyordu. Bu dönüşüm beraberinde tarımın ticarileşmesini, tüccar ve tefecilerin yerel ölçekte artan egemenliği ile 1858'de yeni toprak yasasının çıkarılması ile sonuçlanmış, zilyetlik hakkının satışını, ipoteği ve köylülerin toprağa miras yolu ile sahip olabilmelerini kolaylaştırmıştır. Bu eşitsiz gelişme 19.yüzyıldan sonra yoğunlaşmıştır (Ecevit, 1999:6).

Osmanlı İmparatorluğu 19.yüzyılın özellikle ikinci yarısından sonra dünya ekonomik sistemi ile bütünleşme sürecine girmiş, meta üretimini ve dış ticaretini arttırmıştır. İngiliz, alman ve Fransızların demiryolu inşa edilmesi yoluyla ticari ürün üretiminin egemen olduğu Anadolu'nun farklı yerileri ile bütünleşmesini kolaylaştırmıştır. Osmanlı'nın 1923'te kurulan Cumhuriyeti etkileyen temel unsurları

ise; toprak tasarruf sistemindeki değişimler, coğrafi uzmanlaşma ve ürün ekimindeki eşitsiz gelişme örüntüsü, merkezi devletin mali kaynaklarının ve otoritesinin ve Osmanlı tarımı ve sanayisinin dünya ekonomisi ile bütünleşmesi olmuştur (Ecevit, 1999:7).

2.1.2. Cumhuriyet Döneminde Temel Belirleyici Sosyo-Ekonomik Süreçler

Bu bölümde tarihsel olarak Cumhuriyet döneminden bugüne temel dinamik süreçler hakkında bilgi verilecektir.

Tarım yapı ve mülkiyet ilişkileri bakımından önemli bir değişikliklerden biri 1926 Medeni Kanun'la özel mülkiyetin önündeki tüm engellerin kaldırılması olmuştur. Toprak dağılımı ise genel olarak eşitsiz olmuştur. Küçük işletmelerin sayısı fazladır. Özellikle batı ve güney sahillerinde egemen olan büyük toprak işletmeciliği ile doğu ve güneydoğu bölgelerinde değişik toprak sistemlerini birleştiren toprak ağalığının dışında genel olarak küçük köylülüğün egemen olduğu bir yapı söz konusu olmuştur (Erdost,1987:15, Ecevit, 1999:8).

1971'deki başarısız bölgesel tarım reformu dışında kapsamlı bir toprak reformu yapılmamıştır. 1947'den sonra devlet topraklarının bir bölümü ile Türkiye'den göç eden Ermeni ve Rumlardan kalan topraklar, Balkanlardan gelen Türk göçmenlere dağıtılmıştır (Ecevit, 1999:7).

Cumhuriyet döneminin temel tarımsal özelliklerinden biri meta ilişkilerinde yoğunlaşma ve tarım işletmelerinin ticarileşmesi olmuştur. Ekilen alanlar 1950'de 14.5 milyon hektarda, 184'te 22.9 milyon hektara çıkmıştır (Erdost,1987:14). 1965'ten sonra tarımda makineleşmen artması ile birlikte yapay gübre ve tarımsal ilaç gibi teknik girdilerin kullanımı ve dolayısıyla da üretim de artar (Ecevit, 1999:9).

1923'ten itibaren devlet nezdinde de izlenen tarım politikaları tarımın ticarileştirilmesi doğrultusunda olmuştur. Devlet erken dönemde, tarımsal metaların alımında, pazarlamasında ve bunun yaygınlaştırılması için tarım kredilerinin yaygınlaştırılmasında aktif görev alır, tarımsal ürünlerin alımında tekelci belirlenimde bulunur, ürünlerin pazarlamasında güvence rolünde bulunur, 1930'ların sonlarında da buna uygun bir idari yapılanmaya giderek enformel alana bırakılmayacak şekilde devletin kontrolünde kredi ve kooperatifleşmelere öncülük ederek aktif rol oynamıştır. Devletin tarımsal ilişkilerdeki müdahalesinde temel gaye olan sınıf yapısını korumak ve ona aracılık etme işlevi, tarımsal yapının

endüstrileşmeye yönelik bir meta zinciri oluşturmaya, kendine yeten ve ihracatı yoluyla dış ticaret gelirini arttıran bir politik amaca göre hizmet ediyordu. Tüm müdahalelerde önceden ticarileşmiş büyük işletmeler, küçüklerden daha fazla yarar sağlamış oluyordu. Bu süreç, Türkiye tarımının evrilen meta ilişkilerine uyum gösteremeyen küçük işletmelerin mülksüzleşmesine ve kırdan göç etmesine yönelik gibi birçok faktöre neden olmaktaydı (Ecevit, 1999:10-11).

1923-1929 arası "Liberal Dönem" şeklinde tanımlanan süreçte devlet dünyaya açık bir sistem yerleştirmiş, özel sektör teşvik edilmiş ya da özel sermayenin birikimi için koşulların sağlanmasına çalışılarak aktif bir devlet rolü benimsenmiştir. Bu dönemde devlet destekli tarımsal krediler ne kadar yaygınlaştırılmış olsa da küçük köylü büyük oranda büyük toprak sahiplerine ve tefecilere bağımlı kaldı. 1925'te tarımsal ürünün onda biri şeklinde ödenen aşar vergisi kaldırıldı, bunun yerine nakdi vergilendirme usulü getirildi. Daha önce aşar vergisinden elde edilen gelirler devletin gelirlerinin yarısını oluşturduğu için yeni devlet bu açığı kısmen telafi edebilmek için tuz, şeker, gaz gibi temel ihtiyaçlara ve yol vergisine zam yapar. Geçimlik çiftçilerin çoğunluğu nakdi olarak bu vergileri ödeyemedikleri için tefecilere borçlanmak zorunda bırakıldılar. Bu dönemde her ne kadar tarımsal üretimde büyüme olsa da küçük ve büyük çiftçiler arasında eşitsizliklerin de arttığı bir dönem olmuştur(Ecevit, 1999:13-14).

1930-1939 arasında Türkiye, devlet kapitalizminin uygulandığı bir sürece girmiştir. 1929 ekonomik buhranı sonrasında devletçi politikalarının bir yansıması olarak bu dönemin başlarında yoğun olarak uygulanan bir politika olsa da devlet özel sektörün gelişimini tamamlayacak faaliyetlerde de bulunuyordu. Genel olarak devlet kapitalizmi ile özel sermayenin çıkarlarına uygun yürüyen ithal ikameci karakterli bir yönetim dönemi hüküm sürmüştür. 1940-1945 arası İkinci Dünya Savaşı'nın hüküm sürdüğü aralıkta ise savaş ekonomisinin benimsendiği, ekonomide ve üretkenlikte düşüşlerin yaşandığını, spekülasyon ve karaborsacılıktan dolayı büyük sermayedarların ve büyük çiftçilerin önemli birikimlerle çıktıkları bir dönemdir (Ecevit, 1999:15-16).

1947-1953 arasında uluslar arası düzeyde ABD'nin *Marshall Yardım Planı* kapsamında dünya ekonomisinin yeniden inşa edildiği bir sürece giriliyordu. ABD ve Sovyetler Birliği arasındaki gerilimde jeopolitik açıdan öneme sahip Türkiye bu

yardımlardan yararlanarak tarımsal alt yapıda makineleşmeye, özel sektörü geliştirip devleti küçültmeye ve yabancı sermaye ile ilişkilerin gözden geçirilmesi politikalarını gündeme getiriyordu.

Varlık Vergisi uygulamaları, 6-7 Eylül gibi olaylar Türkiye'de sermayenin el değiştirmesiyle sonuçlandı. Yerli burjuvazinin sermaye birikimi ideolojik açıdan da devletle uyumlu bir seyre koyulmuş oluyordu.

1954'ten 1979'a kadar ise İthal İkameci Sanayileşme politikasının benimsendi bir döneme giriliyordu. Ekonominin temel dayanağı olan sanayide, özel sektörün yeni sanayi burjuvazisi konumunu güçlendirmesi ile yeni ekonomik programları gündeme getiriyordu.

1960 sonrasında devlet planlı kalkınma doğrultusunda adımlar atar. Ancak bu dönemdeki dönüşümün altında temeli 17.yüzyıla dayanan küçük burjuva Pazar ideolojisi uluslar arası Pazar bağlantılı sanayi burjuvazisi arasındaki kırılma yatıyordu. Bu dönemde artık bikrimin devlet eliyle düzenlemesi gerekiyordu. Bu doğrultuda benimsenen İthal İkameci Sanayileşme, yerli sanayi sektörünün selektif korunmasına dayanarak, üretim sürecinin girdileri olan teknoloji, sermaye malları ve ara mallarının ithalini ve buna karşın ülke içinde gelişen sanayi ürünlerinin dış rekabetle karşılaşmamasını gerektiriyordu (Keyder, 2001:197-225). Kırdan kente göçün artması ile birlikte istenilen amacın bu doğrultuda gerçekleşmesi mümkün kılınıyordu. Döviz dar boğazı ile nükseden yapısal bir kriz yaşayan bu model dünya ekonomik sistemindeki değişim ve 1970'lerin sonundaki petrol krizi ile birlikte yeni bir aşamayı dayatıyordu. Gülalp (1980), Türkiye'de politik krizin ekonomik krizi izlediğini belirterek, politik iktidarın da ekonomik değişimle birlikte değiştiğini ve yeni hükümetlerin de yeni politikalar uyguladıklarını savunur. 24 Ocak 1980'debenimsenen yeni ekonomik kararlar 12 Eylül 1980 askeri darbesi ile birlikte yeni bir dönemin de habercisi oluyordu.

Azgelişmiş veya gelişmekte olan bir ekonominin tarımında genel olarak kapitalist, yarı feodal ve küçük meta üretim biçimleri hakimdir. Küçük meta üretimi, dolaysız üreticinin, üretim araçlarına esas itibariyle sahip olduğu ve kendi ve ailesinin emeğiyle kısmen veya piyasa için, ancak tüketim amacıyla (birikim yapmadan) üretimde bulunduğu bir sistemdir. Küçük meta üretimin zorunlu bir sonucu olarak kredi piyasaları ve bunların temel unsurları olarak da tüccar ve tefeci

sermayesi ortaya konulduğu takdirde; küçük meta üretimi, dolaysız üreticinin esas olarak üretim araçlarına malik olduğu, artığa ürün ve kredi piyasaları içinde el konulduğu, temel bölüşüm-sömürü kategorilerinin ticari kar ve tefeci faizi olduğu bir üretim ilişkisi olarak kabul edilecektir (Boratav, 2004:52-53). Türkiye'nin tarımsal yapısında hakim olan genel örüntü küçük meta üretim biçimi olagelmiştir.

Türkiye'nin tarımsal yapıdaki dönüşümü (1970'lerin sonu 1980'lerin başı) üç şekilde gerçekleşmiştir (Akşit, 1998:199-201):

Birincisi, büyük topraklı feodal ağa köylerinin kapitalist köye dönüşmesidir. Bu dönüşümün ikinci çeşitlemesi, eşit toprak dağılımı olan bir köyün toprakların birkaç elde toplanması ve köyün toprak ve modern tarım teknolojisi sahipleri ve topraksızlar olarak kutuplaşması yoluyla kapitalist çiftliklerin ortaya çıkmasıdır. Bu dönüşüm süreçlerinde köyler dışarıya göç vermiştir. Türkiye'deki köylerin küçük bir yüzdesini teşkil eden köyler bu süreçten geçmiştir. Ege'de, Akdeniz Bölgesinde, Çukurova ve Güneydoğu'da bu tip süreçler gözlemlenmiştir (Keyder, 1983; Akşit, 1985).

İkinci dönüşüm yolu ise eşit topraklı ve karabasanlı 60-80 dekarlık toprak sahipliği üzerinde tarım yapan köylülerin bulunduğu bir köyün traktör ve modern girdiler kullanarak 600-800 dekarlık işletmelerin satın alma, kiralama ve hatta ortakçılık yoluyla ortaya çıktığı zengin modern çiftçi köyü dönüşümüdür.

Üçüncü dönüşüm yolu, köylülerin kendi köylerinde kalarak ve gelir kaynaklarını çeşitlendirerek yaşamını sürdürmeye çalışmasıdır. Çok fazla göç olmamakla birlikte kentlere ve diğer tarımsal bölgelere mevsimlik göç ile kentlerin gecekondu alanlarına doğru yaşanan sürekli göç meydana gelmiştir.

Dördündü dönüşüm yolu ise ekonomik kaynakların çeşitlendirmesine gidilmeden sürekli göç yolunun seçilmesidir. Özellikle genç ve orta yaştakiler tarafından köy terk edilir.

2.1.3. Küreselleşme ve 1980 Sonrası Türkiye'de Farklılaşma

1980 sonrası sürecin temel dinamiğini küreselleşme ve onun bir parçası olarak neo-liberal politikaların hakimiyeti şeklinde ele almak gerekir. 1980 öncesinde dönemin temel ve başat aktörü olan devlet, sınıflar arasında beliren ilişkilerde hakem rolü oynamaktaydı ve uzlaştırıcıydı. Kırdan kente göçle kent

çeperlerinde oluşan gecekondulaşma bir enformelleşme örneği olarak İthal İkamecilik stratejisi ile bütünleştirilen ve hangi kesimlerin refah düzeylerini ne kadar yükseltileceğine dair politikanın aktörü konumundaydı devlet. 1980 sonrasında ise devlet bu uzlaşmacı rolünden sıyrılarak piyasanın kuralları belirlediği ve piyasanın egemenlik ilişkileri çerçevesinde yürüyen bir süreç yaşanmaya başlanmıştır. Bu süreçte zenginler daha zengin ve yoksullar da daha yoksullaşarak sınıfsal uçurum derinleşmeye başlamıştır (Işık ve Pınarcıoğlu,2001). Devletin ve toplumsal dönüşümün bu noktada dikkat çekici yönü nüfusun giderek büyük kentlerde yoğunlaşıyor oluşuydu. 1980 öncesi dönemde "patronaj" ilişkiler dolayısıyla ve Osmanlı'dan miras kalan devlet mülkiyetinin ilk göç edenler için enformel de olsa konut sorununu çözmüştü. Diğer taraftan 1980 sonrasında küreselleşme ile birlikte ücretlerin milli gelir artışının gerisinde kalması kent sektöründe eşitsizlikler meydana gelmeye başladı.

Küreselleşme sürecinde, İkinci Dünya Savaşı sonrasında tarımda geliştirilen destek programları kaldırılmaya ve tarım sektöründe üreticileri piyasa güçlerinin etki alanına terk etmeye başlanmıştır. Buna etki eden faktörlerden biri de sayıları giderek azalan tarımsal üreticilerin bununla birlikte zayıflayan siyasal güçleri oldu. Bununla birlikte hükümetler IMF gibi uluslararası kuruluşların mali politikalarının bir uzantısı olarak tarımın önemi azalmaya kimi kırsal alanlarda turizm ve imalat gibi tarım-dışı etkinlikler yaygınlaşmaya başladı (Pamuk, 2009:72-73).

Türkiye'nin tarımsal iktisadinin tarihsel özetini Pamuk (2009:74) şu şekilde sıralar:

1- Türkiye'de tarım 1880'den günümüze büyüyen ve geliri aratan nüfusun oldukça hızlı büyüyen gıda maddeleri ihtiyacını sağlamıştır. İkinci Dünya Savaşı sonrasına kadar toprağın bol olması, bu sonuca görece düşük maliyetle ulaşılmasını sağlamıştır.

2- 1980'ler iç pazara yönelik sanayileşmenin sona ermesine kadar, ülkenin ihracatının ve döviz gelirlerinin büyük çoğunluğunu tarım sağlamıştır. Daha sonraki dönemlerde imalat sanayinin ürünleri hakim olurken, tarımın payı hızla azalmıştır.

3- İş gücünün tarımdan sanayi ve hizmet sektörlerine kayma süreci, İkinci Dünya Savaşı'na kadar yavaş ilerlemiştir. Tarım ile tarım-dışı kesimler

arasındaki büyük verimlilik farkları nedeniyle, iş gücünün kentlere akışı, o tarihten sonra sağlanan kişi başına gelir artışlarında önemli bir rol oynamıştır.

4- Tarımın tasarruflara ve sanayi için sermaye birikimine en önemli katkısı, göreli fiyatların kent sektörü lehine değişmesinden dolayı, iki savaş arası dönemde gerçekleşmiştir. İkinci Dünya Savaşı sonrasında ürün destekleme ve tarımsal sübvansiyonlar nedeniyle, tarımın kent sektöründeki birikimine katkısı sınırlıdır.

5- Tarımda verimliliğin ve gelirlerin artışı, tarım kesiminin sanayi sektörünün ürünlerine olan talebin genişlemesini sağladı. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra, devletin göreli fiyatları tarımsal üreticiler lehine yönlendirmesi, tarımsal nüfusun ulusal pazara katılımını yükseltti. Tarımın iş gücü ve milli gelir içindeki payının giderek azalması, ileriki dönemlerde tarım kesiminden gelen talebin öneminin azalmaya devam edeceği sinyalini vermektedir.

Küresel sermayenin ulusal ekonomilere girişi tarımsal yapıda da ekonomik dönüşümleri beraberinde getirmiştir. Tarıma yönelik 1980 sonrası, tüm yeni politikalar, gerek gıda sanayisinde, gerek tarımsal üretimdeki değişimler sermayenin kontrolünde teknolojik girdilerin (özellikle melez tohumlarda) kullanımını arttırarak bağımlılığı yaygınlaştırmış, tarımsal emek gücünün örgütsüzleşmesi ve değersizleşmesi sürecine hız katmıştır (Ecevit vd., 2009).

Toprak reformu Türkiye'de her dönem gündeme gelmiş de uygulanması bir tülü mümkün olamamıştır. Atatürk bir söylevinde toprak reformunu dile getirirken, Ziya Gökalp de Güneydoğu'daki feodal yapının ortadan kaldırılması bağlamında konuya değinmiştir. Ancak bütün bu istemler ortada kalmış, hayata geçirilememiştir. Bu konudaki ilk girişim 1945 yılında "Çiftçiyi Topraklandırma Yasası" olmuştur. Ancak bu yasa Demokrat Parti'nin muhalefetini oraya çıkarmış, sert tartışmalara yol açmış ve sonunda kabul edilmiş olsa da uygulanma olanağı bulamamıştır. Demokrasinin en büyük engellerden biri olarak görülen feodal ilişkileri sona erdirecek böyle bir reform, 1961 Anayasası'na karşın da yapılamamıştır. Toprak reformu bugün de gündemden kalkmış sayılmaktadır (Çavdar, 2004:105).

Dünya tarımının en ileri kapitalist kesiminin yoksullara kıyasla, 1940'tan önce 10'a 1 olan üretkenlik oranı, günümüzde 2000'e 1'e yaklaşmakta, bu da üretkenliğin tarım ve gıda üretimi alanında, diğer herhangi bir alanda olduğundan daha çok eşitsiz

biçimde gelişmiş olduğu anlamına gelmektedir. Aynı evrim sürecinde gıda ürünlerinin fiyatlarında da elli yıl öncesine göre beşte bir oranında düşme yaşanmıştır. Yeni tarım sorunu bu eşitsiz gelişmenin ürün olarak dünya üzerindeki 3 milyar çiftçinin kapitalist ilişkiler temelinde "dünya yoksulluğu"nu mahkum olması söz konusu olmaya başlamıştır (Amin,2009)

2004 yılında tarımın GSYİH içindeki payı, Türkiye'de %11.6, AB-25'te %2.1, yeni üye olan 10 ülkenin ortalaması ise %3.6'dır. 2004 verilerine göre, istihdam oranları ise Türkiye'de %34, AB-25'te %5.4, yeni 10 üye ülke ortalamasında ise %13.4'tür (Türktan,2006).

Türkiye'de 2000 sonrası dönemde tarımsal istihdam 10 puan dolaylarında daralmış (2000'deki istihdam payı olan %36'dan 2007'de % 26.4'e inmiştir). 2000 yılında 7.7 milyon kişi tarımda çalışırken 2007'de 5.6 milyona inmiştir. Bununla birlikte GSYH'nin %8'ini üreten tarım sektöründe istihdamın ise %26 dolayında tutulması, sektördeki düşük verimliliğe ve atıl istihdam kapasitesine işaret etmektedir. bunun en önemli nedeni ise Dünya Bankası politikaları ile Türkiye'de savunulan tarım politikalarının uyuşmuş olması yatmaktadır (Günaydın,2009).

Ertürk'ün (1998) Samsun, Sinop, Çorum ve Van'da toplam 14 köyde yapmış olduğu alan araştırmasında kırsal dönüşümü ve istihdam yapısını incelemiştir. Bu araştırmaya göre, küçük meta üreticileri, 1980 sonrasında ortaya çıkan ve küreselleşme sürecinin temel dinamiklerinden kaynaklı ekonomik güçlüklerle baş edebilmek için kaynak tabanını farklılaştırmak ve araziye bağlı, serbest dolaşan işgücüne katılma yönünde bir strateji geliştirmişlerdir. Örnek olarak Batı Karadeniz'deki yetişkin erkekler, tarımsal gelir düzeyine ulaşabilmek için genel olarak ya geçici taşeron işçi olmuşlar ya da ulaşım sektörlerinde ve perakendecilikte çalıştıkları tespit edilmiştir. Bununla birlikte işletme dışı gelir olanaklarının bölgeler arasında farklı bir yayılma gösterdiği belirtilmiştir. Bunun, mal ve işgücü pazarına ve çiftçilik olanaklarına entegrasyon düzeyiyle değiştiği yönünde yoruma götürmektedir. Ancak yine de, 'araziye bağlı/serbest dolaşan' işgücünün, 1980'den sonra artan oranda, Türkiye'nin kırsal kesimine ait kalıcı bir özellik haline geldiği de savunulmaktadır (akt. Keyder ve Yenal,2003:363).

Kırsal alandaki bu çözülme bölgesel farklılıklar ve eşitsizlikleri de dikkate alındığında Türkiye'de mevsimlik işçilik sisteminin sosyo-ekonomik gerekçeleriyle birlikte neden yoğun olarak yoksulluğun diğer bölgelere göre yüksek olduğu Doğu ve Güneydoğu

Anadolu Kürt, Arap, Zaza kökenlilerden oluştuğu hakkında fikir verebilmektedir. Gerek bölgenin toplumsal ve tarihsel yapısı, gerek işçilerin aynı etnik yapı içerisinde kümelenmeleri bu açıdan üzerinde durulması gereken noktalardır. Bununla birlikte geniş anlamıyla bölgenin çeşitli gerekçelerle bir ama ağırlıklı olarak ekonomik "dışlanma"ya maruz kalması, mevsimlik işçilerin gittikleri yerlerde bu durumu "sosyal dışlanma" boyutunda (ekonomik, sosyal, kültürel bileşkeler anlamında) yaşamalarını da beslediği yönündeki sav bu çalışmanın da temel argümanları arasındadır. Dolayısıyla söz konusu edilecek olan "etnik ekonomi", "yoksulluk", "sosyal dışlanma" ve bölgenin toplumsal yapısı ile Kürt Sorunu, mevsimlik işçilerin yapısını ve sistemini anlamak açısından birbirinden kopuk öğeler olarak değil, tersine iç içe geçen karmaşık ama birbirini besleyen boyutlar olarak düşünülerek üzerinde durulması gerekir. Bu durum, Türkiye'nin bütüncül mevsimlik işçiliği hakkında geçerli bir öğeler sistemi sunmasa da etnik kimliliğin bu işgücü içerisinde kümelenmesi bağlamında önemli anahtar görevler üstlendiği söylenebilir.

2.2. Etnik Ekonomi

Etnik ekonomiye geçmeden önce onunla yapısal açıdan bağlantılı "enformel" veya "kayıtdışı" ekonomiye bakmak gerekiyor. zira etnik ekonomi enformel ekonominin geniş ilişki ağları içerisinde zemin bulmakta ve yayılmaktadır.

"Enformel ekonomi" terimi ilk olarak "*Urban unemployment in Africa*" (1971) adlı çalışmasında Keith Hart tarafından kullanılmıştır (Özatalay,2006). Bununla birlikte, enformel sektör kavramı iktisadi kalkınma teorisine 1972'de ILO'nun Kenya raporuyla girmiş, kırdan kente göç edenlerin, formel sektörün kısıtlı iş yaratma kapasitesinden ötürü bu sektörde iş bulamadığı koşullarda, yaşamlarını sürdürmek için yürüttüğü ekonomik faaliyetleri tanımlamak için kullanılmıştır (Toksöz ve Özsuca,2002). Her ne kadar enformel ekonomi kentsel alanla sınırlı tutulmuş olsa da bugün Türkiye'deki tarımın uluslarasılaşması, geçmişten bugüne enformelllik taşıması ve kırsalın şehrin uzantısı haline dönüşmesi gerçeği enformel alan üzerinde kısaca durmamızı gerektirmekedir.

Gelişmiş ülkelerde enformelleşme daha çok göçmenler üzerinden hayat bulmaktadır. Enformelleşme sürecinde işgücü talebi düzensiz göçü büyütmekte, işgücü ihtiyacı da düzensiz göçmenlerce karşılanmaktadır. Yerli işgücünün yapmak istemediği işleri yapmak (ev hizmetleri, seyyar satıcılık, tarım, inşaat, küçük imalat işleri, otel-lokantacılık hizmetleri ve düşük düzeyli kent hizmetleri vb gibi) zorunda

kalan göçmenler, güvencesiz, düşük ücretli, çoklu sömürüye tabi ve sosyal dışlanmaya açık ortamlara maruz kalmaktadırlar (Toksöz, 2007).

Enformel sektörün büyüklüğü çevre ülkelerinin ayırt edici özelliklerinden biri olarak kabul edilmektedir. Aynı zamanda enformel sektör, formel sektörün yapılanmasında katkıda bulunur (Keyder,1989).

Enformel ekonomi terimini ortaya çıktığı 1970'lerdeki egemen 'ilerlemeci' veya 'modernleşmeci' paradigma enformel ekonominin azgelişmişlikten dolayı ortaya çıktığı düşüncesini yayıyordu. Buna göre sermaye yoğun teknolojilerin kullanıldığı modern örgüt yapısına sahip kurallı işletmeler formeli, küçük ticaret, zanaatsal üretim ve geleneksel dayanışmayı gösteren ekonomik alan ise enformeli tanımlamıştır. Bu düşünce, doğrusal olarak enformelden formele geçişin olacağı ve olması gerektiği fikri üzerine bina edilmişti. Bir nebze enformel ekonominin zamanla azalmasıyla bu düşünce doğrulansa da 1980 sonrası kapitalizmin yeniden yapılanması ile enformel ekonomi genişlemeye doğru kaymıştır. İlerlemeci teorinin aksine Bağımlılık Okulu içerisinde yer alan Alejandro Portes ve Manuel Castells, enformel ekonomiyi geçici bir durum olarak değil kapitalist üretim ilişkilerinin özgül bir formu olarak tanımlamışlar ve formel ile enformelin birbirini tamamladıklarını savunmuşlardır (Özatalay,2006).

Başlangıçta geçici olduğu düşünülen enformel sektör işleri formel sektöre geçmede bir basamak olarak değerlendirilirken, zamanla sektörün kalıcı bir yapıda olduğu genel kabul görmüştür (Charmes'ten akt. , 1990 Toksöz ve Özsuca,2002).

Türkiye'de enformel istihdamın boyutu gelişmiş ülkelerle kıyaslanmayacak kadar büyüktür. Hane halkı iş gücü anketlerine göre Türkiye'deki istihdamın yarısından fazlası bildirilmemiş istihdam, yani kayıt dışıdır (Kapar,2006). Türkiye'de 2004 yılı itibariyle kayıt dışı istihdam edilenlerin oranı %53'tür. Bu kesim herhangi bir sosyal güvenlik kuruluşuna bağlı bulunmamaktadır (TÜRK-İŞ,2006).

Kayıt dışı ekonominin nedenlerini kamusal nedenler, ekonomik sistem ve mali nedenler, siyasi nedenler, sosyal nedenler ve jeopolitik nedenler olarak sınıflandırmak mümkündür. Bunlar kısaca şöyle değerlendirmek mümkündür:

Enformel ekonomik alanın varlığı az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde öncelikle yapısal niteliktedir. Büyük kentlerde formel sektörün yeterli istihdam sağlayamamasından dolayı gerekli ucuz işgücünün kırdan kente göçle karşılaması,

daha doğrusu enformel sektörün istihdam alanı olarak kullanılması (Toksöz,2006) önemli nedenler arasındadır

Enformel ilişkilerin çıkma nedenlerini genel olarak şöyle sıralamak mümkündür (Toksöz, 2006):

1- Az gelişmiş ülkelerin sosyo-ekonomik, demografik ölçekteki yapısal niteliklerden kaynaklı ve kırdan kente göç ile birlikte formel sektörün yeterli istihdam yaratamamasından dolayı kendi hesabına çalışan enformel ekonomik alanların ortaya çıkması.

2- Yasal düzenlemelerin katılığı, küçük işletmelerin bunlardan dolayı karşılaştığı güçlüklerin enformel ekonomik ilişkilere yönelmeleri.

3- Küreselleşmeyle ilişkili olarak yapısal uyum politikalarının ve ihracata dayalı sanayileşme modelinin giderek yaygınlaşması. Çevre ülkelerde işverenler, işgücü maliyetini düşürmek için fason/taşeron üretim ilişkilerine yönelmekte, üretim süreci parçalandırılarak enformel işgücünün korumasız şekilde (sosyal güvenlik, örgütlenme vb.) istihdam edilmesini genişletmektedir.

Yüksek vergi yükü ve sosyal güvenlik kesintileri, resmi ekonomide emek piyasasına yönelik katı düzenlemeler, haftalık çalışma saatlerinin istek dışı azaltılması, zorunlu erken emeklilik uygulamaları ve vergi ahlakında azalmalar gibi faktörler kayıt dışı ekonominin Türkiye'deki nedenleri arasında sıralanabilir (Öğünç ve Yılmaz,2000).

Kamusal nedenlerin başında ise devletin modern bir *leviathan*[3] haline gelmesi yatmaktadır. Buna göre kamu çok fazla müdahale edip düzenlemeler yapmakta;

[3] Leviathan kavramı günümüzde akademik literatürde güç ve yetkileri ve faaliyetleri oldukça genişlemiş bir devleti ifade etmek üzere kullanılmaktadır. Leviathan, Tevrat ve İncil'de kötülüğü temsil eden bir su canavarının adı olarak geçmektedir. Bu kavram 1651 yılında Thomas Hobbes'un ünlü "Leviathan" adlı eseri ile mutlak güç ve yetkilere sahip egemen bir devleti ifade etmek üzere kullanıldı (http://www.canaktan.org/politika/anti_leviathan/leviathan-nedir.htm). Bu kitaptaki temel düşünce Hobbes'un devlet mekanizmasının varlığından önce insanların sürekli savaş halinde olmasına göndermede bulunan "insan insanın kurdudur" kargaşasına dönük olarak, toplum sözleşmesi temelinde insanların tüm haklarını devrettikleri ama karşılığında yaşama hakkı garantisi (güvenlik) aldıkları bir gücün (irade-insan ve/veya meclis) oluşumunu ifade eder. Hobbes'un ortaya koyduğu "leviathan"da bütün güç ve kudret, kendisinde toplanmış bir devlet metaforu olarak karşımıza çıkmaktadır. (Ayrıntılı bilgi için bkz. Hobbes, Thomas (2008) Leviathan, (çev: Semih Lim), İstanbul: YKY)

vergi, sosyal güvenlik gibi değişik şekillerde yükler getirmekte; tüm bu gelişmelerden sonra da topladıkları kaynakları etkin kullanamamaktadır (Cassel'den akt. Soylu, 1996:93).

Kamu kesiminin güvenlik, üretim, çevre, koruma gibi alt yapı hizmetlerini sürdüren kamu kesimi artan maliyetlerini finanse edebilmek için çeşitli kaynaklar aramaktadır. Bunların başında da vergi ve sosyal güvenlik kesintileri gelmektedir. Vergi yükü ve sosyal kesintiler Türkiye'de enformel sektöre zemin hazırlayabilmektedir. Özellikle brüt ücretten yapılan kesintilerin yüksekliği ve işverenlerce karşılanan ilave yüklerden dolayı işçi geliri ile işveren gideri arasında büyük fark meydana gelmektedir. Dolayısıyla bu fark kaçak çalışma veya çalıştırma gibi faaliyetlere gerekçe olabilmektedir (Özsoylu,1996:94).

Devletin ekonomiye yasaklayıcı veya düzenleyici müdahalelerde bulunması, bu tür müdahalelerden kaçınanları farklı arayışlara itebilmekte, daha da önemlisi yasadışı ekonomik alanın genişlemesine katkı sunabilmektedir (Selman,2007:19).

Nüfusun giderek artması, geçmişte ekonomik hayatın doğru planlanmamasından kaynaklı birçok faktör enformel sektörün kendini yeniden üretmesinde ve büyümesinde etkili olmuştur. Bu açıdan sosyo-kültürel nedenler de mevcuttur.

Türkiye ve diğer üçüncü dünya ülkelerinde enformel alanın önemli bir bileşkesi olarak gecekondulaşma süreci ve onunla koşut şekilde gelişen enformel ekonomik ilişki ağlarını görmekteyiz. Türkiye'nin kentleşme sürecinde barakalardan gecekondulara, gecekondulardan apartmanlaşmaya kadar planlı bir modelin bir türlü hayata geçirilememesi daha doğrusu devletin kentleşme sürecini enformel alana terk etmesi, her yeni hükümetin gecekondu affı ile enformel alanı popülist, himayeci politikalarla doğallaştırması ve sosyal ağların patronaj ilişkilerle bu süreci beslemesi (Keyder,2000) ekonomik hayatın sosyal algısını da değiştirmiştir

Toplumun yaşam şartları, kültür yapısı, moral ve ahlaki değerler ile eğitim düzeyi de (Ilgın,1999:31) yukarıda bahsedilen göç ve kentleşme olgusu çerçevesinde dikkate alındığında kayıt dışı ekonomik faaliyetlerin sosyal nedenleri arasında görülebilir. Ancak nüfustan kentleşmeye kadar pek çok faktörün kayıt dışı ekonomide etkisinin yüksek olmasında devletin ekonomik alanı diğer alanlar gibi

veyahut bütün alanların eşgüdümü şeklinde fiili olarak planlamamasından kaynaklandığı söylenebilir.

Ekonomik nedenlerin başında gelir dağılımındaki adaletsizlik gelmektedir. Alt orta ve üst sınıflar arasındaki gelir farklılığı ile milli gelirin bu sınıflara adil dağılımı gelişmekte olan ülkeler gelişmiş ülkelere oranla daha yoğun şekilde olmaktadır. Gelişmiş ülkelerde, en düşük gelirli nüfusun %20'lik kesimi gelirin %7-8'ini alırken, en yüksek gelirli kesim, gelirin %40'ını alabilmektedir (Güçlü ve Bilen, 1995:161). Bu adaletsizlik doğal olarak alt grupları enformel ekonomiye ve enformel ilişki ağlarına sürüklemektedir.

Gelişmiş ülkelerin rasyonel örgütlenme modeli devlet mekanizması kadar devletin denetiminin de toplum tarafından yapılmasıyla doğrudan bağlantılıdır. Bu durum sivil toplumun gelişmesiyle de doğrudan ilgilidir. Ancak Türkiye'nin de yer aldığı çevre ülkelerde toplumun enformel ekonomik faaliyetinin denetlenmemesi kadar devletin de denetlenmediği bir gerçektir. Her ne kadar Devlet Denetleme Kurumu gibi mekanizmalar var olsa da son kertede bu gibi mekanizmalar da siyasal amaçlar da taşıyabilmektedir. Dolayısıyla devletin sağlıklı kontrol edilememesinden dolayı toplumda güvensizlik yeşerebilmektedir. Bunun devamında devlete saygınlığın düşmesi kayıt dışı ekonomik faaliyetlerin toplum tarafından hoşgörü ile karşılanmasını da beraberinde getirmektedir (Toptaş,1998:50). Siyasal erkin Türkiye toplumunda güven sıralamasının sonlarında yer alması kayıt dışı ekonominin toplumsal toleransını da birebir etkilemektedir. Siyasal iktidarların uzun yıllar boyunca her seçim döneminde gecekondu affını getirmesinden diğer çeşitli suç aflarına kadar pek çok popülist yaklaşımı kayıt dışı ekonominin gıdası niteliğini kazandığı dile getirilebilir.

Enformel kentleşmenin önemli teşvik edici siyasal faktörü olan gecekondu afları gibi özellikle vergi afları da kayıt dışını tetikleyebilmektedir. Türkiye'de sık sık çıkarılan bu af kanunları, beyan ve ödeme mükellefiyetlerini zamanında yerine getiren vergi mükelleflerini cezalandırma, bu yükümlülüklerini yerine getirmeyenleri ise mükafatlandırma anlamına gelmektedir. Dolayısıyla af gibi uygulamalar, adalet duygularını sarsmış ve vergi kaçakçılığını teşvik etmiştir (Özsoylu,1996:74).

Enformel sektörün ortaya çıkmasında veya genişleyip taban bulmasında yukarıda sayılan boyutların etkisi ayrı ayrı ortaya konulmuş olsa da son kertede bu

yapısal bir sorundur. Kapitalist üretim ilişkilerinin hakim olduğu bir ekonomik yapı içerisinde çevre ülkelerde enformel sektörün varlığı sistemin devamlılığı ve bağımlılık ilişkilerinin de sigortası niteliğindedir. Kapitalizme içkin olan ekonomik krizler, özellikle de ileri kapitalist ülkelere eklemlenmiş çevre ülkelerde ortaya çıktığında ya da bu ülkeleri etkilediğinde, çalışma hayatını ve ekonomik yaşamı sarsacak sonuçlar gösterebilmektedir. Son olarak 2008 yılının sonlarına doğru ABD'de başlayan ve dünyaya giderek yayılan Küresel Ekonomik Kriz, Türkiye'de de pek çok işletmenin kapanmasına ve işçi çıkarılmasına neden olmuştur. Sosyal güvenliğin etkin olmadığı ve iş güvencesinin sağlanamadığı bir ortamda, krizle baş etme stratejisi olarak enformel ekonomik hayatın sistemin yapısal bir bileşkesi ve vazgeçilmez bir sigortası olduğu/olacağı açıktır. Dolayısıyla enformel ekonominin nedenlerini ortaya koyarken sistemin bütünlüklü yapısını ve işleyiş tarzını unutmamak gerekmektedir.

Bütün bunlarla birlikte enformel ekonominin sonuçları şöyle özetlenebilir:

- Kayıt dışılık en çok çalışma hayatını olumsuz şekilde etkilemektedir. Kayıt dışı ekonomi ile birlikte sosyal güvenlik sisteminin etkinliği bozulmakta; gerekli sosyal güvenlik, vergi ve diğer ödentilerin ödenmemesi veya eksik ödenmesi sonucunda çalışan nüfus sosyal güvenlik şemsiyesi altında kapsanmamakta, yeterli prim toplanmamakta, sosyal güvenlik kuruluşları da başta finansman zorlukları olmak üzere çeşitli zorluklarla karşılaşarak kendilerinden beklenen hizmeti iyi veremeyebilmektedirler (TÜRK-İŞ,2006).
- Devletin vergi gelirlerinin azalması ve bunun sonucunda borçlanma ve yükselen faizle birlikte özel sektörün yatırım maliyetlerinin artmasına, yatırımların azalmasına, dolayısıyla da işsizliğin yükselmesine neden olmaktadır (Özerkmen,2007:12).
- Ekonomik göstergelerin çarpıtılmasına ve ekonomik göstergelerin yanlış değerlendirilmesine yol açar. Bununla birlikte devlet bütçesi yeterince vergi toplanamadığı için olumsuz etkilenir. Bu durum, başta kamu harcamaları olmak üzere sosyal devlet anlayışını zedeler (Özsoylu,1996:104).
- Kayıt dışılık yabancı paraya olan talebi arttırmakta, dolayısıyla da devletin ekonomik faaliyetlerine olan güvenin azalmasına neden olmaktadır (Altuğ,1999:482). Bu güven devletin rasyonel ve adil yapısına kadar

uzanmakla birlikte, ahlaki değerlerin bozulmasına, mafya tipi ilişkilerin yaygınlaşmasına, sadece devlete karşı değil ekonomideki aktörler arasındaki güvensizliğin de artmasına yol açabilmektedir.

- Sosyal hukuk devleti uygulamalarının, sendikal örgütlenmenin önündeki en önemli engellerden biri olarak görülmektedir (TÜRK-İŞ,2006). Kayıt dışında çalışanların sendikasız ve sosyal güvenlik kapsamı dışında olmaları sağlıksız ortamda çalışmalarına ve istismara açık hale gelmelerine yol açabilmektedir.
- Kayıt dışı istihdamın yaygınlığı
- Devletin gerek sosyal sigorta primi (işsizlik sigortası primi dahil) ve gerek gelir vergisi açısından kayıt dışı ekonominin engelinden dolayı önemli gelir kaybı yaşayabilmektedir. Kayıt dışı istihdamdan dolayı devletin yıllık (2004 için) kaybı toplam 18,0 milyar TL olarak hesaplanmıştır (TÜRK-İŞ,2006).
- Bu enformel yapının devam etmesi, tarımın da enformel alan olarak kendini yeniden üretmesini beraberinde getirerek iç içe geçmiş bir sistemin devamına hizmet etmektedir.

Kayıt dışı ekonominin en çok dile getirilen olumlu tarafı gelişmemiş ve gelişmekte olan ülkeler için sunmuş olduğu istihdamdır.

Bu çalışmada Marksist analiz perspektifi çerçevesinde hareket edilmiştir. Enformel istihdamın geçici bir süreç olarak değil, kuşaktan kuşağa aktarılan sömürü ilişkileri içerisinde yapısal bir bütünlük içinde kendini yeniden üretebildiği ve sistemin buna yönelik boşluklar tanıdığı, etnik kimliğin bu bütünlük içerisinde katalizör görevi gördüğü düşüncesinden hareket edilmiştir. Bu açıdan etnik ekonomi enformellik özelliği sayesinde yapısal bir mekanizma olarak var olmaktadır.

Etnik ekonomiye dair batıda yapılan çalışmaların ayırt edici özelliği, oradaki etnik ekonomik kümelenmelerinin Türkiye koşullarına göre daha berrak olmuş olmasıdır. Türkiye'de "Türk" kimliği üzerinden yapılan tanımlama, diğer etnik kimliklerin kendini ifade etmesini güçlendirdiği için etnik kimlik etrafındaki ekonomik kümelenme de gözlerden kaçırılmış olmaktadır.

Etnik ekonomi çalışmaları, batıda daha çok göç ekonomisi ile ilintili olarak ele alınmıştır. ABD'de yapılan çalışmalarda etnik ekonomi iki sektör halinde incelenmiştir. Birincisi etnik mülkiyet ekonomisi(işverenler sınıfı), ikincisi ise mülkiyete gerek duymayan ve kontrol edilebilir olan etnik ekonomidir. Her ikisinin

de formel, informel ve illegal gibi alt sektörleri vardır. Eğer formel sektörde çalışanlar belirli bir etnik grupta ise alt sektörler de kontrol edilen etnik ekonomi olur (Light 2005:651). ABD'de ve Avrupa'nın pek çok ülkesinde etnik örgütlenmeye dayalı işletmelerin oluşturduğu işletmeler ekonomide önemli yer tutmaktadır. Örneğin Avrupa'da döner-kebap sektörünün Türklerin elinde olduğu bilinmektedir.

Finlandiya'da Türk kebabı üzerinden etnik ekonomi çalışması yürüten Wahlbeck (2007) Türk kebap işletmelerinde öncelikle yine göçmen Türklerin çalıştırıldığını ve bunda da birbirine olan güvenin etkili olduğu bulunmuştur. Kalifiyesiz göçmenlerin bu tip işlerde çalışması hem işletmeler için hem de devlet için işlevsel bir sonuç doğurabilmektedir. Göçmenler bu tip etnik ekonomi basamaklarıyla ister formel ister informel olsun bir süre sonra entegrasyona doğru kayabilmektedir.

Etnik ekonomide, karşılıklı güvenle birlikte etkili olabilecek çoklu şemalar da söz konusu olabilmektedir. Kültürel ve sosyal ortaklıklarla birlikte ilişki ağları (network) üzerinden de birliktelikler sağlanabilmektedir. Bu noktada sosyal sermaye gibi çok yönlü kaynaklara da bakmak gereklidir (Greve ve Salaff,2005).

Bourdiue'nin ortaya koyduğu sosyal sermaye, kültürel sermaye ve simgesel sermayelerin tarım işçileri açısından sahip olunan olanaklar/olanaksızlıklar göz önüne alındığında önemli bir yoksunluk sürecini açığa çıkartmaktadır. Bu sermaye yapılarından özellikle kültürel sermaye ve soysal sermaye işçiler için bir dezavantajlı durum yarattığına söylenebilir. Kültürel sermaye inşa edildiği toplumsal yapı içerisinde "dinsel sermaye", "politik sermaye", "eğitim sermayesi" gibi gömlekler giyebilen ve farklı alanlarda kültürel donanım, malumat, meşrulaştırma, adlandırma, görevlendirme veya otorite kaynaklarına ulaşım üzerinden dağıtılan özelliklerin çalışılması için inşa edilmiş bir araçtır. Kültürel sermayeyi *bedenselleşmiş* hali, *nesneleşmiş* hali ve *kurumsallaşmış* hali şeklinde üç formda var olduğunu belirten Bourdieu'ya göre bedenselleşmiş hali, çocukluktan başlayarak hanenin sosyal konumuna göre öğrenilen dil alışkanlıkları, yazma stili farklılığı ve vücudunu farklı bağlamlarda kullanma tarzı gibi özelliklerle kazanılan ve eşitsizlik etkisini en çok eğitimde gösteren haldir. Böylelikle sınıfsal ayrıcalıklar, kültürel sermaye aracılığıyla bedenselleştirilmektedir. Nesneleşmiş halinde kitaplar, resimler, sanat ve bilim eserleri gibi üretimi için kültürel hünerler gerektiren nesnelerin formunda,

kurumsallaşma halinde ise eğitimsel onaylama ve kutsama sisteminin ve devlet/bürokrasi alanının eyleyicilerin eşitsiz toplumsal konumlara dağıtılması üzerindeki kurumsal etkisine göndermede bulunur (Bourdiue'dan akt. Göker,2007:282-283).

Kültürel sermaye, toplumda orta sınıf ailelerden gelen çocukların, anne babaları tarafından çeşitli dilsel ve kültürel becerilerden oluşan bir birikimle donatıldıklarını, bu yüzden okulda işçi sınıfından gelen çocuklara göre daha başarılı olduklarını öngören ve toplumsal eşitsizliklerin eğitimsel başarılar yoluyla meşrulaştırıldığını öngören bir kavramdır Bourdieu, 2002: 40).

Sosyal sermaye ise öz itibari ile ilişki ağlarına gönderme yapar. İnsanların birbiri ile kurduğu iletişim diğer kişilerle ilişki kurma eğilimini taşıyarak bir kaynak oluşturabilir ve bir sermaye oluşumu gibi görülebilir. Ne kadar fazla insanı ne kadar ortak bir zeminde hayat görüşünü paylaşılıyorsa sosyal sermaye açısından o kadar zengin olunmuş demektir (Field, 2006:1).

Sosyal sermayenin toplumsal yeniden üretim sisteminde kendini var edebildiği nokta karşılıklı *güvene* dayalı ilişkilerdir (Putnam,1993, Fukuyama,2005; Field, 2006:88). Güven kavramının da tarım işçilerinin etnik kümelenme sürecinde önemli bir rol oynadığı düşünülmektedir.

Türkiye'de etnik ekonomi ile ilgili çalışmalar son derece sınırlıdır. Çalışmalar daha çok "girişimcilik" bağlamında ve Avrupa'daki Türk ve diğer etnik gruplar üzerinde yoğunlaşmıştır. Yavuzcan (2007a;2007b) Almanya'daki İranlı ve Türk işletmelerinin kendi etnik varlıklarını bir araya gelmek suretiyle asimile olmadan koruduklarını ve bir etnik ekonomi yarattıklarını ortaya çıkarmıştır. Yine Almanya'daki Türk girişimciler üzerine Boz'un (2007) yapmış olduğu yüksek lisans tezi bulunmaktadır.

Türkiye'deki etnik ekonomiyi Osmanlı'ya kadar götürmek mümkündür. Ancak kurumsal olarak etnik ekonominin devamlılık gösterdiğinden söz etmek mümkün değildir. Günümüzde Avrupa ve ABD'de yapılan etnik ekonomi çalışmalardaki öznelerin Osmanlı dönemindeki versiyonlarını arkaik şekilde görebilmek mümkündür.

Osmanlı'da dini-etnik grupların toplum hiyerarşisinde önemli ekonomik etkileri vardı. Üretim ve ticaret faaliyetlerinin büyük bir bölümü belli başlı dini-etnik grupların ağına dayanmakta idi (Benbassa ve Rodrigue, 2003:133).

Osmanlı topraklarına İspanya'dan göç eden Yahudilerin (Sefaradlar) özellikle de ticaretteki rolleri doruğa varmıştır. Bununla birlikte dokumacılıkta ve dış ticarette de etkin olmalarının yanında gümrüklerde ve önemli merkezlerde vergi memuru olarak da faaliyet göstermişlerdir. Önemli bir ticaret örgütlenmesi olan "Loncalar"da duraklama devrine kadar her ne kadar homojen yapı söz konusu olmuş olsa da, bir bölgenin üretim alanında kimler egemen olmuşsa o etnik yapı da loncasında egemen olmuştur. İmparatorluğun zayıflaması ile birlikte etnik rekabet canlanmış ve dini-etnik katılımlı loncaların sayısı da artmıştır (Benbassa ve Rodrigue, 2003:134-142). Çeşitli iş kolları farklı etnik yapıların uzmanlığı ile bir bütünlük sergilemiştir.

Osmanlı döneminde ticarette çoğunlukla aktif olarak gayrimüslimler aktördüler. Özellikle 16. yüzyıldan sonra dil ve dinsel ortaklıkları bakımından Avrupalılarla daha rahat iletişim kurmaları dış ticarette önemli başarılar kazanmalarını sağlamıştır. Bu durum güçlenen gayrimüslim ticaret sınıfını da ortaya çıkararak ülkenin politik ve ekonomik alt yapı yatırım kararlarında da etkili olmayı beraberinde getiriyordu. Sözgelimi Bağdat Demiryolu için batı dünyası Osmanlı'ya baskı yaparken Ermeni ve Rum tüccarlarının buna karşı çıktığı da görülebiliyordu (Mahçupyan, 2007:75).

Osmanlı'nın dayanmış olduğu farklı dini-etnik kimlik ağları ile örülü ekonomik işbölümü etnik toplulukların birbirlerine karşı sigorta işlevi görmelerinden dolayı önemliydi. Sadece ekonomik hayatta değil, iskan politikalarıyla da kritik bölgelere farklı gayrimüslim grupların yerleştirilmesi sık sık gündeme gelmiştir (Lewis, 1996:145).

Bugün ise Türkiye'de enformel alanının sanayileşme ve dünya ekonomisi ile bütünleşmesi sürecinde giderek yaygınlık kazanması, toplumsal dokudaki ilişki ağlarının da bu enformellik içerisinde geleneksel yapılarını yeniden yaratmasını gündeme getirmiştir. Tarımsal yapının dönüşümünde piyasanın oynadığı rol, kırsal yapı ile kentsel yapıyı buluşturan noktalar yaratmış ve bu alan içerisinde işgücünün de esneklik temelinde farklı kimlikler ekseninde kümelenmesini beraberinde getirmiştir. Enformel alandaki her sektörün enformel ilişki ağlarına göre kontrol

edildiği hesaba katıldığında etnik, dinsel veya hemşehricilik gibi herhangi bir geleneksel topluluk içerisindeki kimliklerin ekonomik, sosyal ve kültürel açıdan kendilerini yenileyebilecekleri alanlar olarak ortaya çıkmasını gündeme taşımıştır.

Mevsimlik tarım işçilerinin etnik ekonomiyi var eden sosyal dokuları sadece ekonomik değil, yoksulluk ve sosyal dışlanma gibi süreçlerin de de içinde bulunduğu sosyal boyutlar açısından birlikte ele almak gerekir.

2.3. Yoksulluk

Yoksulluk, tarihsel ve ülkeden ülkeye değişen göreli bir olgu olarak varlığını sürdürmektedir. Yoksulluğun oluşmasında her ülkenin kendine göre yapısal ve tarihsel dinamikleri etkili olmakla birlikte aynı derecede dünya sistemiyle olan ilişkisi de belirleyici bir rol oynayabilmektedir. Dolayısıyla yoksulluğun çok boyutlu niteliği onu farklı akademik disiplinlerin konusu yapmakla birlikte esas olarak ortaya çıkış nedenlerini tarihsel bir bakışla sorgulayan ve uluslararası ve sınıflar arası güçler dengesi dikkate alan bir perspektifte ele almak gerekir (Şenses, 2003:28).

Yoksulluk araştırmalarında genel olarak iktisadi ağırlıklı yaklaşımların bir sonucunda ekonomik göstergeler ışığında değerlendirmeler yapılmıştır. Ancak salt ekonomik kriterler göz önünde tutulduğunda dahi, gelir ve tüketim harcamaları gibi çeşitli faktörleri kapsayan göstergelerle karşılaşılabilmektedir (Şenses, 2003:62). Dolayısıyla sadece ekonomik veriler yoksulluğun sınırlarını belirlemede yeterli kriter olamamaktadır.

Yoksulluk ölçümü konusunda temel bir standart oluşturmak yoksulluğun özgünlüğünden kaynaklı son derece güçtür. Yoksulluğun zor ve karmaşık bir konu olmasından ötürü çok sayıda farklı ölçüm yöntemlerinin geliştirilmesine, yoksulluğun ekonomik etkilerinin ötesinde, sosyal ve siyasal ortamla yakından bağlantılı değerlendirmelere neden olmuştur. Bu açıdan sadece nicel değil, nitel verilere de ihtiyaç duyulmaktadır (Şenses, 2003:105-107).

Yoksulluk konusuna sistematik ilgi, 18.yüzyılın ortalarından itibaren ortaya çıkan kitlesel yoksullukla birlikte başlamıştır. Kapitalizmin gelişimi ile birlikte Liberallerin (başta John Locke olmak üzere) savunmuş olduğu özel mülkiyet haklarının yanında yoksulları da dışlamama gerektiği fikri, Adam Smith'in dahi kabul etmek zorunda kaldığı kitlesel yoksulluk, sanayi devriminin İngiltere'den

başka ülkelerde yaygınlaşması ile birlikte önemli bir gündem maddesi haline geldi. Bu süreçte sosyalist düşünürlerin de konuya ilgisi arttı. Geleneksel iktisadın kurucularından A.Marshall yoksulluğa en başta istihdam ve daha geniş anlamda da işgücü piyasalarıyla ilişkilendirerek analizler yaptı. 20. yüzyılda ise gelişmiş ülklerde Birinci ve İkinci Dünya Savaşı dönemlerinde ulusal düzeyde ilgi artarken, az gelişmiş ülkelerde (AGÜ) başlarda "gelişme iktisadının" devlete biçtiği rol çerçevesinde, IMF ve Dünya Bankası'nın bakış açıları doğrultusunda ele alınmaya başlanmıştır (Şenses,2003:32-42).

Yoksullukla ilgili ilk çalışmalar İngiltere'de 1899 yılında Charles Booth tarafından yapılmıştır. Booth çalışmasında geliri temel alarak yoksulluğu belirlemede temel bir ölçüt olarak ele almıştır. Bu çalışması 1902'de yine yoksulluk araştırmaları yapacak olan Seebohm Rowntree tarafından yayınlanmıştır (DPT,2001:108). Rowmntree 'nin yaptığı çalışmalarda yoksulluk sadece geçimlik göstergelerle sınırlandırılmamış yiyecek, giyecek ve barınma gibi temel ihtiyaçların karşılanmasına yönelik genel çerçeveler oluşturmuştur. Her ne kadar Rowntree 'mutlak yoksulluk' ölçütlerini dikkate aldığı için eleştirilmiş olsa da ortaya koymuş olduğu yoksulluğun özelliklerinin kişisel yetersizliklerin değil, toplumsal koşullardan kaynaklandığına yönelik analizleri bakımından önemli bir yere sahiptir (Karakaş,2004:437).

Yoksulluk olgusu modernitenin oluşum süreci ile paralel olarak ortaya çıkmış ve aynı süreçte modern düşüncenin de ilgi alanına girmiştir. Modernite öncesi geleneksel toplumlarda ise dinsel hayatla ilişkili olarak ele alınmaktaydı ve dini sorumluluklar çerçevesinde yoksullukla baş edilmekteydi (Köker ve Ağaoğul,1994:241-243). Feodalizmden kapitalizme geçişle birlikte yoksulluğun karakteri de değişmeye başlamış ve devletin bir sorumluluk alanı olarak görülmüştür. Modern devlet sisteminin olmasıyla birlikte yoksulluk çalışma hayatı içinde değerlendirilmiş ve çalışmanın gerekliliği vurgulanarak, çalışmamak ahlaksızlık olarak nitelendirilmiştir. Çalışma gücüne sahip olan herkesten çalışarak yoksulluktan çıkması beklenir. Ancak bu durum sanayi devrimi sonrasındaki işçi sınıfının yoksulluk halinden dolayı sarsılmış, çalışarak da yoksulluktan kurtuluşun gerçekleşmediği görülmüştür. Bu süreçten sonra yoksulluk, çalışanların yaşam ve çalışma koşulları ve bunlar için yapılan mücadele sonucunda hukuki olarak sosyal

güvenlik sisteminin gelişimini ortaya çıkarmış, gelinen aşamada ise devleti toplumsal dayanışmayı sosyal sigortalar aracılığıyla sağlamasını gerektirmiştir (Balcı,2002:479). Tam istihdama dayalı modern çalışma sisteminin sosyal sigortaların dışında tuttuğu aktif çalışmayan nüfusu çeşitli toplumsal risklere de itmeye başlamış oluyordu. Ancak sosyal güvenlik sistemindeki sosyal sigortalardan yararlanmak için çalışıyor olma şartına karşılık çalışamayanlara sağlanmaya başlanan sosyal hizmetler sistemi de bireye talep hakkı veren hukuki düzenlemelerden yoksunluğu içerdiği için de sorunlu kabul edilmektedir (Balcı,2002:481).

Sosyal güvenlik sistemindeki yetersizliklerden ve yeni toplumsal koşullara cevap vermekten kaynaklı yetersizliklerden dolayı Avrupa Birliği ülkelerinin pek çoğunda güvenceli asgari gelir yasaları yürürlüğe sokulmuştur. Her ülkede farklı şekilde uygulamaya gidilse de yapılan yardımların evrensel nitelikte olması, süre limitinin olmaması ve hak niteliğinde olması ortak özelliklerdir.

İşsizler, geçici işlerde çalışanlar, fiziksel ya da ruhsal engellerden dolayı çalışamayanlar, yaşlılık veya boşanma gibi nedenlerden dolayı yoksul duruma düşünler, toplumun kıyısındakiler, tutunamayanlar, dışlananlar, marjinaller gibi pek çok kesim güvenceli asgari gelir sahipliğinde hak olarak tanınmışlardır. Buradaki gelirden kasıt, primsiz rejime dayalı ve geçim kaynaklarından yoksun herkesin bu düzeyi yakalamasına yönelik bir mantığı dile getirmesinin yanında, yapılan ödemenin süreklilik taşıdığını göstermek ve çalışma karşılığı elde edilen ücretin kişilerde yaratmış olduğu güven duygusunu burada da yaşatma arzusudur(Balcı,2002:482).

Güvenceli asgari gelir, tamamlayıcı ve ikame edici asgari gelir olmak üzere ikiye ayrılmıştır. Sosyal korumayı ve herkesin yaşamak için gerekli asgari geçim kaynaklarına sahipliğe gönderme yapan tamamlayıcı asgari gelir, pozitif hukuk sisteminde var olan sosyal güvenlik sistemlerinin muhafazası ve sistemin boşluklarını doldurmaya yönelik olarak yerini almıştır, uygulanmıştır. İkame edici ise hiçbir ülkenin pozitif hukuk siteminde yer almamakla birlikte, entelektüel tartışmalarda gündem olmuş ve mevcut soysa güvenlik siteminin yerini alması konusundaki düşünceleri içermiştir.

İrlanda ve İngiltere örnekleri hariç Avrupa Birliği ülkelerinin güvenceli asgari gelir yasarlında dolaylı açıdan sosyal dışlanmayla mücadele amacı mevcuttur. Dışlanmayla mücadelenin hukuki anlamdaki karşılığı "bireyin topluma katılma hakkı"dır. Egemen toplumsal yaşam biçiminden dışlananların topluma katılmasını sağlayacak her türlü tedbirlerin devletten talep edilmesi anlamına gelen bu hak, bireyin aslında hakkı olarak değil de borcu olarak düzenlenmiştir. Bu gelirden istifade eden bireyden özellikle çalışma dolayısıyla toplumsal katılımı gerçekleştirmesi beklenir. Toplumsal katılım mesleki anlamda katılmaya indirgenmiştir ve bunun için özgün bir araç önermesinden de yoksun sayılmaktadır (Balcı,2002:483).

Tam istihdamın olduğu koşullarda bile yoksulluk örüntüleri kapitalizmde meydana gelmektedir ki 'tüketim toplumu' gerçekliğinde yoksulluk yeni bir çerçeve de kanamaktadır. Buna göre tüketimin bir yaşam tarzı olarak egemen olduğu toplumlarda yoksul olmak aynı zamanda "tüketememek" anlamına da geldiğinden aynı zamanda bir dışlanma biçimi olarak da nitelendirilebilen bu tarz yoksulluk aslında "yeni yoksulluğun" da ana karakteridir (Bauman,1998:38).

Yoksulluğu toplumsal ilişkiler ve kapitalist eğilimler temelinde kavramsallaştırmak ve yapısal, sınıfsal odaklı ilişkiler çerçevesinde anlamak gerekir. Yoksulluk, emeğin yeniden üretiminin sağlanamadığı koşul ve eğilimlerin bir toplamı (Ecevit ve Ecevit, 2002:272) anlamında da kullanılabilir.

Tarım işçilerinin yoksulluk yönünü açığa çıkartmada gelir/tüketim gibi nicel verilerin yanında nitel boyutlar ağırlıklı olarak kullanılmıştır. Zira yoksulluğun öznelliği ve karmaşıklığı kadar Türkiye'de mevsimlik tarım işçiliğinin karmaşıklığı ve zorluğu da söz konusudur. Dolayısıyla tarım işçilerindeki yoksulluk, ekonomik, sosyal, siyasi ve kültürel gibi çok farklı boyutları olan dinamik bir süreç olarak ele alınmak durumundadır.

Anket tekniği ile yoksulluğa dair verilerin toplanmasında bazı sıkıntılar yaşanabilmektedir. Özellikle az gelişmiş ülkelerde yaygın olarak yapılan yoksulluk çalışmalarında anket ya da görüşme yapılan kesim gelirini, vergilendirme kaygılarından ötürü düşük gösterme eğiliminde oldukları da görülebilmiştir. Bunun yanında enformel çalışmanın, geçici/mevsimlik istihdamın ve hane halkı içinde birden fazla çalışanın bulunduğu ortamlarda gelirin doğru hesaplanması

güçleşmektedir (Şenses, 2003:75). Polatlı'daki tarım işçilerinde ise vergilendirme kaygısının ziyade, kendini yoksul/mağdur gösterme eğiliminin daha ağır bastığı görülmüştür.

2.3.1.Yoksulluk Türleri

Öncesinde, 1870 yılında ve İngiltere'de çıkartılan İlkokul Yasası çerçevesinde ailelerin eğitim harcı ödeme güçlüklerini belirlenmesi amacıyla da yoksulluk çerçevesi çizilmiş olsa da, sonrasında yine İngiltere'de bilimsel anlamda Rowntree tarafından sınıflandırmaya tabi tutulmuştur (Şenses, 2003:108). Birinci dereceden ve ikinci dereceden yoksullar olmak üzere iki kategoriye ayıran Rowntree, birincil yoksulları temel ihtiyaçlarını karşılamayanlar ikincil yoksulları ise kazandıkları para temel ihtiyaçları için yeterli ancak diğer ihtiyaçlar için yeterli olmayan kesimi işaret etmek için kullanmıştır. Bu ayırımın daha sonra mutlak ve göreli yoksulluğa tekabül ettiği düşünülebilir (Erdem,2003:20)

2.3.1.1.Mutlak Yoksulluk

Mutlak yoksulluk, yoksulluğun nesnel biçimde ölçümüne yönelik geliştirilen bir kavramdır. Bireyin yaşamını fiziken devam ettirebileceği temel ihtiyaçların asgari tüketim seviyesi (Dumanlı, 1996:6), toplumdaki gıda harcamalarına göre en düşük yaşam standardı (Dansuk, 1997:37) gibi genel bir tanımla birlikte Dünya Bankasının bir insanın hayatta kalması için gerekli minimum kalori miktarı olan 2400k/cal hesabıyla da "dar" bir nicel tanımlama da getirilmiştir.

Mutlak yoksulluk, öznel unsurlar içermesi, değişik ortamlar için gerekli çerçeve sunamaması, yoksul kitle içindeki çeşitliliği, göreliliği, yoksulların algısını göz ardı etmesi gibi yönlerden dolayı zayıf bir yoksulluk çizgisine sahiptir (Şenses, 2003:80-96).

2.3.1.2.Göreli Yoksulluk

Göreli yoksulluk, mutlak yoksulluğun yoksulların heterojenliğini gözardı eden tarafından dolayı geliştirilen ve ülkeden ülkeye değişen toplumun günlük yaşamına katılma maliyeti (İnsel, 2001:64) şeklinde tanımlanan bir kavramdır. Gelir dağılımındaki eşitsizlikleri ortaya çıkarır.

Gündelik sosyal yaşamın maliyeti dikkate alınarak yapılan göreli yoksulluk, hanehalkı gelir ve tüketim harcamaları anketlerinin verileri ile hesaplanmaktadır. Buna göre ortalama bir gelire sahip hane halkı baz alınarak bu ortalamanın belli bir

oranının (%40) altında gelire sahip hanehalkı yoksul kabul edilmektedir (Dansuk1997:6).

Derin yoksulluk, bireyin toplumsal ağ ilişkilerinin dışında kaldığı ya da bu ağlardan dışlandığı, huzur ve sükunu bulamadığı bir duruma neden olmaktadır. Bu hal bireyin aynı zamanda anomik duruma düşme halidir (Erdem,2003:34).

2.3.1.3. Yoksulluk Kültürü

İlk ortaya atan ABD'li antropolog Oscar Lewis'tir. Ona göre yoksulluk koşullarına bir "uyarlama stratejisi" olarak "yoksulluk kültürü", aile içi sosyalleşme mekanizmaları Sayesinde kuşaktan kuşağa aktarılan, kendine özgü savunma mekanizmaları ve rasyonalitesi olan bir yaşam tarzıdır. Yoksulluk kültürü, geniş toplumun başlıca kurumlarına katılım yetersizliği, düşük eğitim düzeyi, örgütsüzlük ve geniş toplumun yetke kurumları karşısında kuşkucu/sakınmacı bir tutumla belirlenmektedir. Bununla birlikte bir başka özelliği de aile yapısındaki kırılganlıktır (Özbudun, 2002:60).

Oscar Lewis yoksulluk kültürünü, Meksikalı bir ailenin otobiyografisini konu ettiği "Sanchez'in Çocukları" (1971) ve "İşte Hayat" (1965) adlı eserlerinde dile getirmiştir. Lewis (1971: XXIII) yoksulluğun ekonomik veya diğer yetersizliklerden kaynaklandığı görüşlerin tersine, yoksulluk kültürünün yapısı ve savunma mekanizmalarından dolayı yoksulların hayata tutunmalarını sağlayan pozitif bir olgu olarak görür.

Yoksulluk kültürü yaklaşımını benimseyen bazı düşünürler her ne kadar yoksulların bir "alt kültür" öğesi olarak yardım programlarına bağımlı hale geldiklerini ve bu yüzden de psikolojik nedenlerin baskın olduğunu (Mead, 1997: 962) belirtmiş olsalar da Lewis kapitalizm ile "yoksulluk kültürü" arasındaki ilişkiyi, yoksulluk kültürünün kapitalizmin bir alt kültürü şeklinde açık bir biçimde ifade etmiştir (akt. Özbudun,2002:61):

"… Gerçekten de, yoksulluk kültürü, toplumsal ve iktisadi sistemi serveti göreli küçük grubun eline yönlendiren ve böylelikle de keskin ayırımlara neden olan kapitalizmin daha geniş kültürüne içkindir."

Lewis'in yaklaşımı her ne kadar kültür, sınıf ve etnisite ilişkilerinde belirsizliğini korumuş ve "kültür" söylemi yerine yoksullukta ekonomist söylemin hakim olmasında zayıflık taşımış olsa da bugün neo-liberal politikalar sonucunda oluşmakta olan "küresel yoksulluk" için önemli ipucular (Özbudun,2002:62) taşıması bakımından son derece önemlidir.

Yoksulluk kültürüne yapılan eleştirilerin başında, yoksulluğu kadercilik, tembellik ve şiddet gibi bazı patolojik durumlarla açıklamanın ve yoksulluğu gerekçesini kendi kültüründen türeyen bir kaynak olarak siyasal ve genel kültürel söylemden arındıran bir bakış açısına hapsedilmesi gelmektedir (Erdoğan,2002:23).

2.3.1.4. Altsınıf ve Derin Yoksulluk

Daimi ve düzensiz ekonomik hareketsizliklerinden dolayı sürekli yoksulluk içinde kalan sınıfsal yapının en altında yer alanlar (Edgell, 1998:89) için kullanılan altsınıf (underclass) yoksulluk kültürü kavramına da yakın bir özelliğe sahiptir.

Alt sınıfın üyelerinin özellikleri ayırt edici şekilde kötü yaşama koşullarına sahip, işsizliğin yoğun olduğu kesim için kullanılmaktadır (Giddens, 2000:171). Özellikle ABD'de salt sınıf üyelerinin çoğunluğu siyahlar ve göçmenler için kullanılmaktadır.

Morris (1989:126-128) "yoksulluk kültürü" ile alt sınıf arasında benzerliğin olduğunu vurgulamakla birlikte şu üç farklı noktalara dikkati çeker:

1- Muhafazakar yorumcular alt sınıfın sürmesi ve gelişmesinde çeşitli yardım programlarının temel rol oynadığını iddia ederler. Ancak yoksulluk kültürü teorisyenlerinin pek çoğu yardım politikalarının rolü üzerinde durur.
2- Altsınıfın en çok tartışılan ikinci ayırt edici özelliği, azınlıkların, özellikle siyah ve Hispaniklerin kentsel yoksulluğun göze çarpan rolünü tespit etmektedir. yoksulluk kültürü ırka daha az önem verir.
3- Altsınıf doğrudan ya da dolaylı olarak kültür penceresinden uzaklaşmaktadır. (akt. Erdem,2003:52).

Yoksullar arasında bile mutlaktan göreli yoksulluğa doğru bir hiyerarşinin varlığından söz eden Erdem(2003:55) bu yapı içerisinde en altta kalanların derin yoksulluğu oluşturduğunu belirterek şu tanımlamada bulunur:

"Yüksek bir gelir elde edebilecek bir işte çalışabilmesi için gereken vasıfları taşımayan, iş bulma ümidi olmayan, iş bulduğunda vasıfsız, düşük ücretli ve belirsiz aralıklarla çalışan, sağlık hizmetlerinden yararlandığı –eğer sahipse- 'yeşil kart' dışında hiçbir güvencesi olmayan, çok kötü barınma koşullarında yaşayan, resmi ya da gayrı resmi yardım alan ve hatta bu yardımlara bağımlı hale gelen, geçmişte ve hali hazırda kötü bir yaşantı sürdürmüş olup, gelecekte de bunu düzeltmek için maddi olanakları ne de psikolojik gücü bulunmamak"

Yoksulluk kültürü, içinde yer alanların toplumsal kurumlarla bağının olmadığını belirtmesine karşın, Türkiye'deki derin yoksulluk örneklerinde yoksulların yoksulluktan kurtuluş için devletin yapacağı yardımları beklemekte, dolayısıyla da kurumlarla ilişkiye girme eğilimindedirler (Erdem,2003:55).

2.3.1.5.Yeni Yoksulluk

1970'lerden itibaren yoksulları kollayan refah devletinin çöküşü, imalat sanayinin giderek gelişmekte olan ülkelere kayışı, *sınıfaltı* kitlenin ortaya çıkışı ve hizmet ekonominsin büyümesi ile birlikte niteliksiz işgücünün açığa çıkması ve işsizliğin artışı gibi momentler sadece ekonomik değil, siyasi ve sosyal açıdan dışlanmanın temel karakterini verdiği şu özellikleri ile yeni yoksulluğun ortaya çıkmasına neden olmuştur (Işık ve Pınarcıoğlu,2002:70-73):

- Sanayi toplumundan bilgi toplumuna geçiş sürecinde dünya çapında hızla işleyebilen bir piyasanın oluşumu ulus devlet yapılarının yoksullara olan gereksinimini, tüketim krizi ve teknolojik devrimin emeğe olan gereksinimini azaltması bakımından yoksulluk kronikleşmektedir. Dolayısıyla da sistemi rahatsız edebilecek suç potansiyeli taşımaktadır.
- Gelişmiş ülkelerde görülen yeni yoksulluk, kıtlık yoksulluğundan risk yoksulluğuna geçişin izlerini barındırmaktadır. Temel ihtiyaçların kıtlığından dolayı yaşanan yoksulluk yerine geniş kitlelerin işsiz kalıp sistem dışına itilmesi sonucu meydana gelen yoksulluk söz konusudur.
- Yeni yoksulluk sadece gelir/tüketim sorunları temelinde değil, aynı zamanda yoksulların yaşamlarını iyileştirebilecekleri yani iktisatçı Sen'in kavramsallaştırmış olduğu 'yapabilirliklerini' kısmen ya da tamamen

yitirmesiyle de ilgilidir. Yapabilirlik olmadığında yoksullar pasif duruma düşmektedirler.

- Yapabilirlik yeteneği yoksullukla mücadelede etnik dayanışma, ailevi ilişkiler, cemaat ağları gibi enformel ilişki ağlarının devreye sokulduğunda önem kazanabileceği düşüncesi yaygınlaşmıştır.

2.3.1.6. Kırsal Yoksulluk

Kırsal yoksulluk, tarımsal emeğin ve özellikle de KM (küçük meta) üretiminin içinde, kendini yeniden üretememe durumunu ifade eder. Bu durumda hane emeğinin getirisi, yaşam için ertesi gün çalışabilmesi için) gerekli olan ihtiyaçları (yeniden üretim) sağlayamıyorsa, yoksulluk söz konusu demektir (Ecevit ve Ecevit, 2002:272).

Bir toplumsal kesimin kendi yaşam sürekliliği için gerekli gördüğü mal ve hizmetler toplamı göreceli olmakla birlikte, hangi kapsam ve içerikte olacağı da o toplumsal kesimin siyasal/sınıfsal mücadelesi sonucunda elde ettiği standart/düzey tarafından belirlenir. Bu mücadelenin yapılmadığı/yapılamadığı durumlar, yaşam düzeyinin gerilediği, yani yoksulluğun başladığı; mücadelenin yapıldığı durumlarda ise yaşam düzeyinin yükseldiği aşamalar olarak kabul edilebilir. Bundan dolayı yoksulluk, basit bir açlık ve sefalet düzeyinin ötesine geçerek yapısal ve sınıfsal ilişkiler çerçevesinde anlam kazanır.

Yoksulluk toplumsal dönüşüm süreçleriyle ve dolayısıyla da KMÜ ile tarımda gelişen kapitalistleşme eğilimleri ile birlikte ele alınmalıdır. Azgelişmiş kapitalist tarımsal eğilimlerde KM üretimi temelinde hane/aile emeği sınıfsa/siyasal doğrultuda bir mücadele ile desteklenmediği sürece yeniden üretim sürecinde yoksullaşmanın belirtileri olan mülksüzleşme, yaşam standardının düşmesi gibi faktörlerle yüz yüze kalır.

Yoksullaşma sadece bireyi değil tüm haneyi etkilemektedir. Daha geniş ölçekte ise yoksullaşan tarımsal ilişkiler olmaktadır. Tarımda ve tarım dışında mevsimlik işçilik, ancak KM üreticisi hanelerin içinde bulundukları tarımsal ilişkilerden arta kalan bir emek zamanı olduğunda gerçekleşir (Ecevit ve Ecevit, 2002:277).

Kalkınmakta olan ülkelerin hemen hepsinde tarım sektörü en fazla istihdamın sağlandığı alan olarak göze çarpmaktadır. Bunun doğal sonucu olarak tarım çalışanları da az ücret alan kalifiyesiz işçilerden oluşmaktadır. Diğer taraftan ise küçük tarım işletmeleri, aile işletmeleri, genel olarak kendilerine belli seviyede yaşam standardı sağlayacak gelirden yoksundur. Özellikle son 30 yıldır dünya çapında uygulanan neo-liberal politikaların bir gereği olarak hükümetlerin sürdürdükleri tarım politikaları ve buna bağlı olarak devlet desteğinin tarım sektöründen çekilmeye başlaması, yoksunluğun daha şiddetli yaşanmasına yol açmaktadır (Öztürk, 2008:271).

2.3.2. Türkiye'de Yoksulluk

Yoksulluk esas olarak eşitsizliklerden kaynaklanır.Türkiye'de Küresel yoksulluğun sınırı olarak kabul edilen 1 dolar-2 doların aksine ve mutlak yoksulluktan çok imkanlar mahrumiyeti bulunmaktadır. Türkiye'de yoksulluk kırsal kesimde ve kırsaldan kopup büyük kentlerin gecekondu alanlarına yerleşen yerde yoğunlaşmaktadır (Bilen ve Şan,2006:167).

Tablo 3. Türkiye'de Yoksulluğa İlişkin Bazı Göstergeler

Nüfus	69,195,565	
Kişi Başına Medyan Geliri (Yıllık)	3,128,571,429	1,851 Euro
Yoksulluk Sınırı (TL) (Yıllık) (Aylık)	1,877,142,857 156,428,571	1,111 Euro 93 Euro
Yoksulluk Oranı (%)	23.48	

Kaynak: (Dansuk vd.,2008:28) (DİE (2004), 2003 Hanehalkı Bütçe Anketi'ne göre hesaplanmıştır. Yoksulluk sınırında ise Eurostat tarafından kullanılan "medyan gelirinin yüzde 60'ı" dikkate alınmıştır)

Türkiye'de yoksulluk oranının yüksekliği ve bölgesel eşitsizliklere paralel bir şekilde belirli bölgelerde yoğunlaşması son derece anlamlı bir arka plana sahiptir.

Tablo 4. Sosyal Tabakaların Yoksulluk Oranları

Sosyal Tabakalar	Yoksul Nüfus	Yoksul Oranı (%)	Yoksulluğun Dağılımı
İşveren	**-**	**-**	**-**
Yüksek Nitelikli İşçi	**15,435**	**0,95**	**0,09**
Profesyoneller	**-**	**-**	**-**
Büyük Esnaf	**-**	**-**	**-**
Büyük Çiftçi	**-**	**-**	**-**
Rantiyer	92,825	20.59	0.57
Nitelikli İşçi	267,854	4.51	1.65
Küçük Çiftçi	86,144	14.76	0.53
Küçük Esnaf	445,973	10.14	2.74
Emekli	843,772	8.51	5.19
Kendi Hesabına Çalışanlar	1,159,365	22.73	7.13
Niteliksiz İşçi	5,486,745	27.11	33.76
Faal Olmayanlar	2,781,550	40.48	17.12
Küçük Köylü	1,117,373	33.53	6.88
Topraksız/Az Topraklı Köylü/ Tarım İşçisi	3,953,253	46.59	24.33
TOPLAM	**16,250,289**	**23.48**	**100.00**

Kaynak: (Dansuk vd.,2008:28)

Tablo 5. Yoksulluğun Bölgesel Dağılımı

Bölge Kodları	Bölgeler	Nüfus	Yoksul Sayısı	Yoksulluk Oranı
TR10	**İstanbul**	**10,707,956**	**565,074**	**5.28**
TR61	**Antalya**	**2,535,363**	**187,667**	**7.40**
TR51	**Ankara**	**4,044,175**	**413,708**	**10.23**
TR21	**Tekirdağ**	**1,339,887**	**144,659**	**10.80**
TR31	**İzmir**	**3,483,026**	**377,216**	**10.83**
TR42	**Kocaeli**	**2,789,950**	**356,365**	**12.77**
TR22	**Balıkesir**	**1,535,328**	**203,843**	**13.28**
TR41	**Bursa**	**3,123,297**	**430,956**	**13.80**
TR32	**Aydın**	**2,597,724**	**442,303**	**17.03**
TR90	**Trabzon**	**3,111,287**	**567,854**	**18.25**
TR81	**Zonguldak**	**945,020**	**193,540**	**20.48**
TR71	**Kırıkkale**	**1,715,913**	**390,956**	**22.78**
TR62	**Adana**	**3,691,600**	**873,817**	**23.67**
TR33	**Manisa**	**3,097,208**	**757,576**	**24.46**
TRB1	**Malatya**	**1,751,233**	**436,230**	**24.91**
TR52	**Konya**	**2,435,727**	**646,111**	**26.53**
TR63	**Hatay**	**2,766,317**	**784,246**	**28.35**
TR72	**Kayseri**	**2,537,035**	**732,334**	**28.87**
TR82	**Kastamonu**	**828,787**	**243,527**	**29.38**
TRC1	**Gaziantep**	**2,093,679**	**734,619**	**35.09**
TRA1	**Erzurum**	**1,333,751**	**499,014**	**37.41**
TR83	**Samsun**	**2,997,519**	**1,303,217**	**43.48**
TRA2	**Ağrı**	**1,120,369**	**530,007**	**47.31**
TRB2	**Van**	**2,015,285**	**1,164,255**	**57.77**
TRC2	**Şanlıurfa**	**2,862,487**	**1,841,536**	**64.33**
TRC3	**Mardin**	**1,735,643**	**1,429,660**	**82.37**
TOTAL		**69,195,565**	**16,250,288**	**23.48**

Kaynak: (Dansuk vd.,2008:28)

Gerek Tablo 3'te ve gerekse tablo 4'te mevsimlik tarım işçilerinin özellikle geldikleri bölgelerin yoksulluk profili bariz şekilde diğer bölgelerden ayrılmaktadır. Dolayısıyla tarım işçileri açısından yoksulluk yapısal bir sorundur. Türkiye'de yoksulluk 1980 öncesinin toplumsal tabakadaki göreli uzlaşmasının tersine derinliği ve farklılığı ile arttığı görülmüştür. Her ne kadar nicel açıdan kişi başına düşen milli

gelir artsa da nitel açıdan bir farklılaşma, yani yoksullaşma söz konusudur. Bunun hem küresel, hem ulusal hem de toplumsal ve bireysel düzeyde farklı boyutlardan kaynaklı nedenleri bulunmaktadır. Her iki tablodan da anlaşılacağı üzere, özellikle Güneydoğu bölgesi yoksulluk oranı bakımından bariz şekilde göze çarpmaktadır. Aynı şekilde niteliksiz işçi ve topraksız ile az topraklı köylü kesimindeki yoksulluk toplam yoksulluğun yarısından fazlasını teşkil etmektedir. Niteliksiz işçiliğin tarım işçiliğine de yakın bir pozisyonda yer alan esnek bir hareketliliği taşıdığını da hesaba kattığımızda ağırlıklı olarak kırsal yoksulluğun baskın çıktığı görülebilir.

Tarım işçiliğinin kayıt altına girmeyen mevsimlik kesimi de nüfusa dahil edildiğinde yoksulluğun boyutu daha fazla artacağı kuşkusuzdur.

2.4. Sosyal Dışlanma

Kökeni Fransız sosyologlarına dayanan "sosyal dışlanma" kavramı öncelikli olarak "sosyal engel"(pugam) ya da "sosyal aitsizlik" kavramlarına işaret etmiştir. Fransa'nın politik ortamında (1970'lerin ortasında) şekil bulan bu nosyon, birey ile toplum arasında bir bozulmayı içermesi anlamında kullanılmıştır. Bunun yanında sosyal dışlanma kavramı, kompleks ve çok yönlü bir nosyon olarak görülmektedir. Hem bireysel hem toplumsal boyutu söz konusudur. Bunun yanında toplumda çeşitli dezavantajlı durumlara sahip olma, yabancılaşma ve özgürlüğünden mahrum kalma gibi yoksunluk/yoksulluk yönleri de bulunduğundan dolayı ekonomik, sosyal, siyasal ve kültürel uzantılara sahiptir (Bhalla ve Lapeyre,1997: 419-420).

Üzerinde ortak bir birliktelik sağlanamayan tanım için üç farklı boyuttan tanımlamalar yapılmıştır (Sapancalı,2005:24-25):

1. Grupta yer alanlar: sosyal dışlanmayı çok boyutlu durum ve süreçler olarak ele almışlardır. Toplumun dışında kalan kesimin dinamik ve birbirine eklemlenmiş olgunun içinde değerlendirilir.
2. Grupta yer alanlar: daha çok insan ilişkileri boyutu ile ele almıştır. Üç düzey halinde ele alırlar. Bireyleri, grupları ve toplumu içerir. Dışlanma sosyal bağın kopması, sembolik karşılıklı ilişkilerin kırılması sürecidir. Topluma katılmada yetersizlik. Sosyal ilişkilerde önemli bir nosyon olarak ortak iyelik veya dayanışmanın önemi. Ortak iyelik veya dayanışma sosyal sermayenin oluşturulması için katalizör görevi görmektedir. Dayanışma ağlarından

yoksunluk, güvensizlik vb faktörler etkilidir. Sosyal sermayenin yetersizliği önemlidir..

3. Grup sosyal dışlanmayı sistemler ve çevre boyutu ile ele alır. Toplumsal sistem için gerekli alt sistemlerin yetersizliklerinden kaynaklanması ile meydana gelir. (farrington.)demokrasi ve hukuk(yurttaşlık hakkı); işgücü piyasası(ekonomik bütünleşme), sosyal refah sistemi(sosyal bütünleşme),aile ve toplum sistemi (kişiler arası bütünleşme)

Tablo 6. Yoksulluk ve Sosyal Dışlanmanın Kavramsal Farklılıkları

Statik Sonuç		**Dinamik Süreç**
Tek Boyutluluk (Gelir)	Yoksulluk	Yoksullaşma
Çok Boyutluluk	Yoksunluk	Sosyal Dışlanma

Kaynak: Sapancalı (2005: 60)

Gelişmekte olan ülkelerde yoksulluk ile sosyal dışlanma arasında çok yakın bir bağ vardır. Yoksulluk az gelişmişlikle bağlantılı olarak barınmadan beslenmeye, eğitimden sağlık ve diğer hizmetlere erişimdeki yoksulluğa ve bunun sonucu olan fiziksel yoksunluk durumunda, yeterli istihdamın olmamasında ve diğer türden ayrımcılıklarla bütünleştiğinde artar. Yoksulluk, birçok durumda, karar alma mekanizmalarından dışlanma; siyasal sürece, çalışma hayatına ve kültürel faaliyetlere katılımın kısıtlanmasına ve yurttaşlık haklarının kullanılmamasına neden olur. Sosyal dışlanmanın bu süreçte yoksulluğu yeniden bir kısır döngüde üretmesi yoksulluğun kalıcı hale gelmesine neden olmaktadır.

Yoksulların kaynaklara ve teknolojiye erişimlerinin yeterli bir düzeyde olmaması, yoksulların gerçekleştirdiği üretimin emek-yoğun şeklinde olmasına yol açmakta ve üretim faaliyetlerinde harcanan zamanı artırmaktadır. Fazla zaman gerektiren ve düşük verimliliğe sahip işler, toplumun daha yoksul kesimini oluşturan kadınlar ve çocuklar tarafından yapılmaktadır (Sapancalı (2005: 60).

Yoksulluk ve sosyal dışlanma fenomenlerinin nedenleri öncelikle iktisadi ve sosyolojik yapı ile ilişkilidir. Yoksulluk ve sosyal dışlanma, sosyal koruma

hukukunun alanına girmektedir. Nitel ve nicel açıdan sosyal koruma sistemleri güçlü olan toplumlarda, sosyal koruma sistemi zayıf olan toplumlara göre yoksulluk ve sosyal dışlanma boyutu daha az görülmektedir (Balcı,2002:478).

Özellikle Avrupa ülkelerinde yoksulluk 1970'lere kadar asgari düzeye indirilebilmişken, bu süreçten sonra sistemin yetersizliğinden dolayı sosyal dışlanmayı da içine alan yeni bir olgu olarak tekrar gündeme gelmiştir. Bu süreçte toplumun egemen yaşam biçimlerinden dışlananlar, hukuk sisteminin de dışında kalmışlardır. (Balcı,2002:478).

2.5. Güneydoğu Anadolu'nun Toplumsal - Ekonomik Yapısı, Kürt Sorunu ve Kimlik/Ötekilik

Tarım işçilerinin çoğunlukla Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nden gelmeleri ve Kürt kökenli olmaları, neden bu bölgeden ve neden bu etnik yapıdan mevsimlik işçi sayısı daha fazla sorusunu akla getirebiliyor. Bunun cevabı hem bölgenin toplumsal ve ekonomik yapısında hem de genel olarak Türkiye'de devlet mekanizmasından ileri gelen yönetim anlayışında saklıdır. Dolayısıyla bu iki faktörün etkisini mevsimlik tarımsal iş gücünü anlamak açısından önemlidir.

Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin sosyo-ekonomik yapısı, günümüzde yaşanmaya devam etmekte olan Kürt Sorunu ve diğer konularla ilgili olarak da belirleyici etkidedir. Bölgenin yapısının genel olarak feodal düzeyde devam ediyor oluşunun altında tarihsel nedenler bulunmaktadır. Bunun en önemlilerin biri Osmanlı'dan günümüze Kürt aşiretlerinin iç yapılarının bugüne kadar varlıklarını olduğu gibi devam etmeleri ve devletin de bunu böyle istemesidir.

Yavuz Selim zamanında (1514) İran'a karşı Kürt bölgesinin bir uç beyliği haline getirilmesi gerçekleştirildi. Kürt beylikleri İran'ın (Safeviler) tehdidine karşı tampon bölge konumuna sokulmaktaydılar. Aşiret reisliğinin babadan oğla geçen hiyerarşik yapısı verilen sancak beyliklerinin payesi ile sosyal yapının sürekliliği sağlanmış oluyordu. Buna karşılık aynı dönemde Anadolu'nun iç ve batı kesimlerinde üst yapıları tamamen kırılan Akıncı Türkler 16.yüzyıldaki ayaklanmalardan sonra da şiddetli imhaya maruz kalmaktaydı. Böylelikle bölgede güçlenen Kürt aşiretleri 19.yüzyıla kadar varlıklarını rahatlıkla devam ettirmişlerdir Erkan,2005:19-21).

Osmanlı'nın Anadolu'yu kendi sosyo-ekonomik sistemine uygun şekilde yapısal dönüşümlere ve iskan politikalarına gitmesi Anadolu'nun bugünkü küçük meta üretim tarımsal yapısının da şekillenmesinde de tarihsel olarak önemli etki bırakmıştır. 17 ve 18. yüzyıllarda iç ve batıda ilk kapitalist yapıları ortaya çıkaracak olan dönüşümlere zemin hazırlanırken, doğudaki aşiret yapılarında çözülme ancak 19.yüzyılda başlayacaktır. Bugün Türkiye'nin bölgesel farklılıkların temelinde bir anlamda bu tarihsel gerçeklik yatmaktadır (Yaresimos,1992:325).

Cumhuriyet sonrasında da mülkiyet ilişkileri toprak ağalığı ve aşiret temelinde varlığını devam ettirmiştir. 1970'lerin ortalarında başlanan ve hala devam eden GAP da bölgedeki mülkiyet ilişkilerini fazla değiştirmemiş, topraksız köylülerin daha fazla göç etmesine yol açmıştır.

Doğu'nun coğrafi açıdan dağlık ve tarıma elverişli arazisinin kısıtlı olması, hayvancılıkla sınırlı bir etkinliği ön plana çıkarmıştır. Bunun yanında ulaşımın coğrafi açıdan sıkıntı yaratması, sanayi, ticaret ve insan kaynaklarının kısıtlı olması da bölgenin gelişmemesinde önemli etkilere sahiptir. Ancak daha önemlisi, Tekeli (2008:106) tarihsel açıdan Osmanlı İmparatorluğu'nun çözülmesi ve Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulması ile birlikte Doğu'nun, güneyde Halep çevresi ile kurulmuş olan ekonomik sistemi, doğuda ise Kafkasya ve Rusya'daki ekonomik bağlantılarının kesilmiş olmasının da önemli rol oynadığını belirtir. Diğer taraftan Doğu Anadolu'daki savaş kayıpları ve nüfusun zorunlu olarak yer değiştirmesi, nüfusun yarı yarıya azalmasına yol açmış, böylece bölgenin çevresi ile olan ekonomik entegrasyonun bozulması ile yerine yeni bir entegrasyounun kurulamaması (Doğruel ve Doğruel,2003:299) günümüzdeki yaşanan bölgesel sıkıntıların nedenleri arasında girmiştir. 1970'lerin sonunda başlanan Güneydoğu Anadolu Kalkınma Projesi (GAP) ise belli ölçülerde enerji sağlama amacını gerçekleştirmiş olsa da tarımsal, sosyal ve kültürel açıdan bütüncül bir kalkınma hedefine ulaştığını söylemek şimdilik son derece güç görünmektedir.

GAP'ın mülkiyet ve üretim ilişkileri üzerindeki etkileri kapsamlı bir toprak reformu yapılmadığı sürece pek fazla değişmeyeceği görülmektedir. Kapitalist üretim sistemine eklemlenen geleneksel yapı geçmişin toprak ağalarını yeni koşulların sermaye ağlarının bölgedeki temsilciğine doğru kaydırmış görünmektedir. Bölgedeki çiftçi ailelerinden %5'lik gibi küçük azınlık, toprakların %65'ine

sahipken, %70'lik çoğunluk, toprakların ancak %10'u ile geçinebilmektedir (Kalaycıoğlu,2001).

Sulu tarıma geçilen yerlerde alt yapısal açıdan eşitsizliğin daha da derinleştiği görülmektedir. GAP'ın sulama açısından en fazla verim aldığı yerlerden olan Harran Ovasında toprakların adaletsiz dağılımından dolayı zenginler daha zenginleşebilmektedir. Kalaycıoğlu'nun (20001) Harran'da kimi yöneticiler ile yaptığı görüşmelerde Harran Ovası'nda arazinin % 40'ını elinde tutan büyük arazi sahiplerinin biraz daha fazla faydalanma olanağı olduğunu ifade etmişlerdir. Bunun yanında sulama birliklerinde birlik yönetiminde arazi sahipliği oranında söz sahibi olunduğundan dolayı da sulama organizasyonu eşitsiz olabilmektedir.

Bölgenin tarihsel gerçekliği ve GAP dolayısıyla her ne kadar bölge içinde (özellikle Şanlıurfa'ya) bir göç meydana gelmiş olsa da, var olan eşitsizliklerin piyasa ilişkilerine bırakılmasından dolayı eşitsizliğin yeniden üretilmesine engel olunamamıştır. Bundan dolayı mevsimlik tarım işçiliği kısmi olarak bölge dışından bölge içine doğru bir hareket de seyretmiştir. Ancak bu durum üretim ilişkilerinde ve mülkiyet ilişkilerinde sadece metalaşma yoğunluğu bakımından bir farklılık meydana getirmiş, yapısal bir dönüşüm sunmamıştır.

2.5.1. Kürt Kimliği –Kürt Sorunu

Fark, kimliği; kimlik de farklılığı gerekli kılmaktadır. Kimlikle farklılık arasındaki ilişki, kötülükle ilgili ahlaksal yargıların teolojik ve modern uzantıları çerçevesinde ortaya çıkarılabilir. Dinsel dünyada herhangi bir inancın, bir devleti, bir kültürü, bir kimliği, çeşitli farklılıkları zındıkça, kötü akıldışı, sapık ya da yakıcı biçimde tanımlayarak kendi dışındakileri ötekileştirerek ve etiketleyerek siper oluşturması, kendi kimliğini öteki ile rekabet halinde kıyaslayarak inşa etmiştir. Bu anlayış, bir enkaz şeklinde tarihsel olarak laik modern dünyaya benzer farklılık kipleri ile kimlik motifleri yaratma çabası olarak devredilmiştir (Connolly, 1995). Bir birey ya da grubun kendi kimliğini sağlamlaştırması doğrultusunda ötekine ilişkin olarak inşa ettiği ve özdeşleştirdiği kötülük, akıl dışılık gibi mühürler, hem ötekini tanımlaya yönelik bir ayartma hem de yapısal bir nitelik taşır (Connolly, 1995:22).

Kimlik, toplumsal koşullara ve zamana göre anlam ve anlayış kazanan bir toplumsal etiket şeklinde ele alındığında onun göreli yönü de ortaya çıkacaktır.

Hakim Dünya Sistemi ve onun iktidar ilişkileri ile ideolojik söyleminin belirleyiciliği kimliğin de tanınma şeklinde etkili olmaktadır. Örneğin Osmanlı'da kişinin dini olarak (Müslüman, Hıristiyan, Yahudi) bir kimlik taşıması en önemli farklılaşma aracıydı. Bununla birlikte dini kimliklerin ayırt ediciliği etnik kimlikleri de karıştıran bir nitelik taşımaktaydı. Sözgelimi Osmanlı Hıristiyanlarının, Balkan ve Anadolu topraklarında günlük konuşma dilinde kastettikleri "Türk", ister Kürt olsun ister Arnavut, ister bir boy olarak Türk olsun (Araplar hariç), esasında Müslümanlık kimliğiydi vurgulanan. Bugün, Bosnalı Müslümanlara, Sırp Hıristiyanlar "Türk" der, oysa iki taraf da Slav etnik grubundandır. Arap dünyasında, Müslüman Araplar da, bazen Müslüman Arnavut veya Çerkez, yani bölge dışından gelmiş Müslüman yerine "Türk" kelimesini kullanırlardı (Quataert,2002:251).

Dinler, inanç sistemleri, felsefeler insanı etik bir varlık olarak kabul ederler. Kendi dışındaki insanların da kendisi kadar hak sahibi olduğu bilinci insan haklarının temel bir özelliklerindendir. Bununla birlikte insan hakları; bireyin kendisini toplumda kabul edilme hakkı olarak da görülebilir. Ekonominin hayattaki belirleyici etkisi, bireyi bulunduğu topumun geleneksel yapısı ile piyasa ilişkilerinin yapısı arasında sıkışabilmektedir. Ulusal veya uluslar arası düzeydeki bilinçli yönlendirmeler, bu sıkışmadan doğan kimlik sorunlarında bireyleri etnik ya da dinsel olan kimliklerinden birine tutunmaya itebilmektedir. Bu sıkışmalardan en fazla olumsuz şekilde etkilenenler ise yoğun kimlik bunalımı yaşayan yoksullar olmaktadır (Kale, 2003:72). Bugün Kürt kimliğinin giderek sıkışan br hal alması ve yoksullukla özdeşleşmesi mikro milliyetçilik açısından da üzerinde durulması gereken bir noktadır. Anacak kimlik, var olmak için farklılığa ihtiyaç duyar ve kendi kesinliğini güvenceye alabilmek için farklılığı ötekiliğe dönüştürür. Kimliğin olumlu ya da olumsuz şekilde kamusal bir anlam almasında iktidar ve iktidar ilişkileri önemli bir ol oynamaktadır (Connolly,1995: 93-94). Kürt sorununun düğümlendiği iktidar ilişkileri bu açıdan "öteki" inşasındaki belirleyici gücüne dikkat etmek gerekmektedir.

Türkiye'de etnik gerilimlerin ya da çatışmalarının altında kültürel farklılıklar kadar Pazar ekonomisinin yaygınlaşan yapısıyla tüm grupları egemenliği altına alan ve medya gibi yaygın kültür araçlarıyla homojenleştirme de etkili olmaktadır. Bununla birlikte sosyo-ekonomik dönüşümlerden kaynaklı göçlerin yaşanması ve

etnik grupların bir araya gelişi, yakınlaşması da etnik gerilimi yükseltmektedir(Güneş-Ayata,1997:226-227).

Türkiye'deki etnik kimliklerde göz önüne alınması gereken önemli bir nokta da etnik kimlik vurgusunun hem kişinin yaşam süreci hem de toplumsal tarih süreci içinde değişime uğrayabilmesidir. M. Waters'ın 'etnikliğin seçimi' şeklinde yapmış olduğu tanımlamaya uygun olarak, kişi zaman ve mekâna göre mutlak tercihinin ötesinde, duygusal ve çıkara dayalı bir kimlik tercihinde bulunabilir ya da öne sürebilir. Birden fazla sahip olunan etnikliklerden biri duruma uygun olarak öne sürülebilmektedir. Örneğin bir kişi, konumundan dolayı bazen Arnavut dedesini, bazı konumlarda da Kürt anneannesini vurgulayabilmektedir. Bu durum sadece 'işine geldiği gibi' davranmak şeklinde yorumlanmamalı, yabancılarla yakınlık kurma veya ortak payda arama şeklinde olduğu da belirtilmelidir. Hemşehrilik kavramı da bu yüzden çok esnektir ve kimi zaman köy ahalisi kimi zaman bir il veya geniş anlamda bir bölge için de kullanılabilmektedir. Bu durum reddetmek yerine başka kimliklerle temas etme arzusunu ve onlarla ortaklık arama istencini ifade etmektedir(Güneş-Ayata,1997:226).

Kürtler ve Aleviler Türkiye'de diğer cemaat yapıları ile kıyaslandığında birtakım özgül tarihsel, sınıfsal ve siyasal açmazlarla karşı karşıya oldukları görülmektedir. Bu açmazlar, özellikle yoksulluk konusunda belirli kaynaklara ulaşmada diğer toplumsal kesimlere göre daha dezavantajlı maddi sınırlar getirmektedir (Şen,2007:253). Bu açıdan özellikle bu çalışmada söz konusu olan Kürt kimliğinin bugün "Kürt Sorunu" çerçevesinde toplumsal, siyasal ve kültürel dönüşümüne kısaca bakmak genel değerlendirme için sağlıklı olacaktır.

Kürtleri içine alan her türlü analiz ya da söz, uzun süredir Türkiye'nin gündeminde olan ve tarihsel bir gerçekliği de içinde barındıran "Kürt Sorunu" diye adlandırılan karmaşık ve çok boyutlu soruna dair doğrudan veya dolaylı imaları gerektirmektedir (Şen,2007:255). Kürtlerin son yıllarda yaşadığı dönüşümü ele almak bu çalışmanın bütünlüğü için kritik önemdedir.

Kürt sorununun kökenleri, Osmanlı İmparatorluğunun merkezi bir devlet olarak örgütlenmesi ve yerel güç odakları ile kurmuş olduğu güç ilişkilerini yeniden tanzim etmesi sürecine kadar götürülebilir. Cumhuriyetin ilanından sonra ise, devleti kuran kadroların benimsemiş olduğu modernist düşüncenin bir yansıması ve yeni rejimin

homojen bir Türk kimliği yaratma girişimler, Kürtler tarafından çeşitli dirençlerle karşılanmıştır. Şeyh Sait İsyanı[4] dini ve uluslar arası etkinin yanında etnik kimlik ve iktisadi gerekçeler da barındıran isyanların başında gelmekteydi.

- Yakın dönemde yaşanan gelişmeler ise,
- İkinci Dünya Savaşı sonrasında küresel ölçekte yaygınlaşmaya başlayan kapitalist piyasa ilişkilerinin diğer bölgelerde olduğu gibi, Kürtlerin yoğun olarak yaşadığı Doğu ve Güneydoğu Anadolu'daki kırsal üretim ilişkilerini ve geleneksel toplumsal yapıyı etkilemiş olmasıdır. Bu süreçte Kürtlerin yoğun yaşadığı bölgenin ülkenin bütünü ile olan ekonomik entegrasyonu artmış, bölgesel eşitsizliklerden ve kırsal alanın itici etkenlerinden dolayı batıdaki büyük kentlere göçlerin başlamasına neden olmuştur. Bu durum Kürtlerin sınıfsal, kültürel ve siyasal açıdan farklılaşmasını da beraberinde getirmiştir.
- İkinci en önemli değişim 1980 askeri darbe sonrasında yaşanmıştır. 12 Eylül otoritesinin Türk-İslam sentezi ile yoğrulmuş toplumu yeniden şekillendirme çabası öncelikle Kürtçe yasağını getirmiş, "Dağ Türkü" gibi nitelendirmeler ile Kürt kimliğinin devletçe yok sayılması yeni nitelik kazanmıştır. Devletin Kürtlere etno-politik bir mesele olarak değil de, 'irticaî', 'geleneksel' ya da 'iktisadî' bir sorun olarak bakması, Cumhuriyet dönemi devlet söyleminin ideolojik bir anlatı olduğunu olarak sorunu iktisadi, irticai, geri kalmışlık ya da başka ülkelerin kışkırtmaları ile açıklayan söyleminin (Yeğen, 1999) yaygınlığı kimliğin kendini ifade etme mücadelesini tetiklemiştir. Bu gerekçelerle taban bulan PKK'nın bu süreçte Doğu ve Güneydoğu'da etkinliğini arttırması ile birlikte bölgede 2000'li yıllara kadar olağanüstü hal uygulanmış ve bu durum Kürtler tarafından dışlanma ve baskı altına alınma süreci olarak algılanmasına yol açmıştır. 20 yıldan fazla süren düşük yoğunluklu çatışmalar ortam Kürt ve Türk Milliyetçiliğini de beslemiş ve Kürtlerin Türkiye ile olan bütünleşmesini olumsuz yönde etkilemiştir. Bu süreçte, bölge önemli derecede üretken faaliyette düşüş yaşamış, geleneksel usullerle yürütülmekte olan tarım ve hayvancılık durma noktasına gelmiştir.

[4] Şeyh Sait İsyanı'nı farklı bakış açıları ile inceleyen kaynaklar için bkz. Özsoy, Felat; Eriş, Tahsin (2007) 1925 Kürt Direnişi/ Öncesi ve Sonrasıyla, İstanbul: Peri

1990'lardan sonra bir önceki sürece göre gerek niceliksel ve gerek niteliksel açıdan farklı bir göç dalgasına da neden olmuştur. Bir etno-politik olarak Kürt kimliğinin inşa süreci de bu toplumsal-tarihsel zeminde şekil kazanmıştır (Şen,2007:255-256).

- Kürt sorununda esas gövdeyi bölgenin mülkiyet yapısı ve sosyo-kültürel yapısı belirleyicilik taşımaktadır. Bölgenin toplumsal yapısına ilişkin olarak toprak reformuna ve bununla bağlantılı olarak tarım reformuna gidilmemiş olması, Kürt kimliğinin Türk kimliği içinde eritilebileceği düşüncesinde dirençle birleşince PKK'da vücuda gelen şiddet kültürü hakim olmayı başarmıştır. Devlet ise toprak reformunu çözmek bir yana onu örten mekanizmaların yeniden üretilmesinde etkisi olabilecek davranışları tercih etmiştir. Merkez sağ ve merkez sol diye adlandırılan bütün partiler aşiret ilişkileri temelinde aşirette ağırlığı bulunanları aday göstermeyi tercih ederek sosyal sistemin bozulmaması yönünde seçim yapmışlardır. Aşiret sisteminin her ne kadar eski kadar bağlıyıcılığı olmasa da etkisini diğer geleneksel faktörlerin devamlılığında göstermeyi sürdürmüştür.

Bunlarla birlikte Kürt sorununu ve toplumsal sonuçlarını şu genel çerçevede ele almak gerekir:

— Cumhuriyetin kuruluş ve inşa süreci pozitivist sisteme dayanan Kemalist düşüncenin bir izdüşümü olarak şekil almıştır. Kemalizm'in çıkış noktası ve inşa süreci itibariyle anti-liberal ve anti-sosyalist bir siyasal felsefe ile üçüncü bir alternatif olmayı, kaynaşmış bir kütle inancında korporatist bir momentte durmayı amaç edinmiştir (Parla,2008). Üçüncü yol bulma fikri 1960'larda ve 70'lerde de devam etmiştir. Sözgelimi Doğan Avcığolu, Türkiye'nin Düzeni (1978) adlı eserinde üç kalkınma seçeneğinin var olduğunu öne sürmüştür: bunlardan birincisi, komünist kalkınma; ikinci olarak ABD tipi, yabancı sermaye ve özel sektöre dayanan kalkınmadır ve üçüncüsü de Prof. Oscar Lange'in "Milli Devrimci Kalkınma" modelleridir. Kemalist aydınların benimsedikleri kalkınma modeli hep üçüncü model tarzı olmuştur. Türkiye'de Kadro ve Yön Dergileri bu siyasetin taşıyıcıları olmuşlardır.

- Türkiye'de rejimin aslî niteliğinin pretoryen bir cumhuriyettir. Ancak pretoryen cumhuriyet kavramı, askeri cumhuriyet anlamından çok, "asker etkisinde sınırlı bir çoğulcu siyasal sistem" olarak anlamak gerekir (İnsel,2007). Pretoryanizm, bir toplumda siyasal katılım ve siyasal hareketlilik düzeyleri, siyasal kurumlaşma düzeylerini belirgin bir biçimde aştığı zaman ortaya çıkar. Gelişmiş toplumlar, uzmanlaşmış toplumsal gruplar aracılığıyla kendilerini ifade ederken, pretoryen devlet ya da toplumlarda, toplumu politize eden şey ise siyasal kurumların yokluğudur. Pretoryen dönemlerini içeren darbe zamanlarında hiçbir siyasal kurum veya politik yapı meşru olarak görülmez. Örneğin 12 Eylül sonrasında toplumu depolitize eden ordunun kendisi belli bir süre sonra aşırı şekilde siyasallaşmıştır (Parlar, 2005:31-34).
- Ali Gevgilili (1987) 12 Mart 1971 sonrasında Türkiye'de sistemin bürokrasi sisteminden sermaye sistemine geçtiğini belirtir. 24 Ocak kararları ve 12 Eylülde 1980 sonrasında üretim sisteminden finans sistemine geçilmiş ve neo-liberalizmin, IMF'nin boyunduruğu kabul edilmiştir. sadece Türkiye'de değil, Üçüncü Dünyanın pek çok ülkesinde de Dünya Sisteminin neo-liberal paradigmasının bir eklemlenme biçimi olarak neo-liberal politikalar yaygınlık kazanmaya başlanmıştır. Bununla birlikte, Türkiye 1980'lerden sonra devlet güdümlü modernleşmeden piyasa güdümlü modernleşme sürecine girmiştir. Küreselleşme, postmodernizm, çokkültürlülük, kimlik gibi momentler de Türkiye'ye özgü karakter almaya başlamıştır.
- Osmanlı döneminde başlayan yukarıdan aşağıya devlet eliyle modernleşme çabalarında, Şerif Mardin'in de işaret ettiği gibi Osmanlı eliti bu tip modernleşmeci uygulamalarını (askeri ve eğitim alanında) Batılı olmaktan çok, devlet gücünün muhafaza edilmesi için benimsemiştir (Özyürek,2008:24). Özelleştirmeci, piyasa tercihli, iradeci gibi neoliberal sembollerle Kemalizm'in devletçi, ulusalcı ve modernist ideolojisinin sembolleri 1990'larda iç içe geçmiştir. Kemalist kesim kendi iktidarının devamlılığı için Siyasal İslam'a karşı devlet

otoritesinin dışında piyasa güdümlü neo-liberal sembollerden sık sık yararlanmıştır (Özyürek, 2008:11). Eşzamanlı olarak Kürtler de neo-liberal zeminden faydalanmışlardır/ faydalanmaktadırlar. Ancak bu sürecin en fazla kaybedenleri yine Kürt tarım işçileri olmaktadır.

BÖLÜM 3

TÜRKİYE'DE MEVSİMLİK TARIM İŞÇİLİĞİ İLE İLGİLİ ÇALIŞMALAR

Türkiye'de genel olarak tarım işçiliği ve özel olarak da mevsimlik tarım işçiliği hakkında hem akademik alanda hem de akademik dışı alanlarda çeşitli çalışmalar yapılmış, edebiyat ve çeşitli belgesellerin konusunu teşkil etmiştir.

3.1. Akademik Dışı Alanlarda Mevsimlik Tarım İşçiliği

Akademik dışı çalışmalar içerisinde tarım işçilerinin kaza ve ölümlerden dolayı gündeme gelmelerinden dolayı yazılı ve görsel medyanın ilgisi olmuştur. Bunun yanında fotoğrafçılıktan kısa metrajlı filmlere ve çeşitli politik eksenli çalışmalara kadar amatör ilginin de muhatabı olmuşlardır. Ancak bu bölümde üzerinde durulacak olanlar daha çok profesyonel anlamda popülerlik kazanmış çalışmalar olacaktır.

Türkiye'de tarım işçiliği denildiğinde daha çok Çukurova akla gelir. Çukurova denildiğinde ise edebiyatta Yaşar Kemal, Orhan Kemal ve sinemada da Yılmaz Güney akla gelir. Çeşitli roman ve hikayelerde de Çukurova bir dönem yoğun olarak işlenmiştir. Türkiye'nin tarım ağırlıklı toplumdan kent toplumuna doğru kayışı tarım işçiliğine olan ilgiyi de paralel olarak azaltmıştır.

Edebiyatta Çukurova işçisini anlatan yazarlardan önde gelenleri Yaşar Kemal ve Orhan Kemal'dir.

Orhan Kemal, toplumcu gerçekçi edebiyatın "yansıtma" kuramından çok "yaratma" anlayışı çerçevesinde ele aldığı yaşadığı dönemin tanıklığını, kendisinin de doğup büyüdüğü ve sonrasında Milli Mensucat Fabrikası'ndaki işçi-işveren gözlemlerini, Çukurova'ya çalışmaya gelen işçilerin hayatlarını ve nasıl çürüyüp yok edilmeye yüz tuttuklarını çeşitli yönleri ile aynı konuya göndermede bulunan altı romanda kaleme dökmüştür. Bunlar sırası ile, *Bereketli Topraklar Üzerinde* (1954); *Vukuat Var* (1958); *Hanımın Çiftliği* (1961); *Eskici ve Oğulları* (1962); *Kanlı Topraklar* (1963) ve *Kaçak* (1970) adlı romanlarıdır. Orhan Kemal, bu romanlarında artık kendi dünyasından romana ulaşmayı değil, içinde kendisinin de bulunduğu bir dünyayı yansıtmak ister. Her ne kadar "93 Romanı" adı altında Çukurova'daki

toprak ve fabrika sahiplerinin nereden geldiklerini, nasıl o servete ulaştıklarını, kendi tarihinden de hareketle ve tarihsel bir süreç içersinde bir "sel romanı" içinde ele almayı planlamışsa da, daha dar bir kesitte, bu altı romanın bütünselliği içerisinde asgari düzeyde bu amacını gerçekleştirdiği söylenebilir (Narlı, 2002:26, 181-182).

Orhan Kemal'in (2006) "Bereketli Topraklar Üzerinde" adlı romanı Sivas'taki köylerinden Çukurova'ya çalışmak ve karınlarını doyurmanın yanında köylerinde bıraktıkları ailelerine rızk temin etmek için giden üç işçinin trajik hikayesini konu alır. Binlerce vasıfsız işçiden sadece üçünü konu alan roman 1954'te yayınlandığında önemli yankılar uyandırmış ve çok sayıda eleştiri yazısına muhatap kalmıştır (Narlı, 2002:182). Yazar romanında, işçilerin çırçır fabrikalarında ağır yaşama şartlarından işçilerin sağlıksız barınma mekanlarına, işçi çavuşlarının genç kadın-erkek işçilere yönelik şiddet eğilimlerinden tarladaki çalışma ilişkilerine ve şartlarındaki ağırlığa kadar geniş bir ayna tutar o döneme. Çeşitli etnik kökenden işçilerin de kendi özgün kimlikleri ile temsil edildiği de başka yönden dikkat edilmesi gereken noktadır. Romanın hem gerek toplumsal gerekse ekonomik hayatın tarımsal alandaki değişimle (makineleşme) iç içe geçen süreci gerçekçi bir şekilde yansıtması bakımından önemlidir.

Çukurova özelinde toprak-mülkiyet sorununu, işçilerin çalışma ve yaşam koşullarını, sömürü ilişkilerini edebi şekilde ele alan önemli yazarlardan biri de Yaşar Kemal'dir. Romanlarında genellikle Çukurova ve Toroslar'ı zemin olarak alan yazar, yoğunluklu olarak eserlerinde, kendini, ansızın kapitalist modern düzene geçmiş, yeni toprak sahipleri, doğanın yok edilmesi, Doğu ve Batı şoku, eski ve yeni söylenceler, ideolojilerin çarpışması, tüm bir dünyanın değişimi gibi yeni durumların karşısında bulan eskiye bağlı bir köy toplumunun geçirdiği dönüşümleri anlatmıştır (Dino, 1998:32-35). *İnce Memed*, *Yer Demir Gök Bakır* ve *Ortadirek* (1960) kırsal tema itibariyle öne çıkan romanlar olmuşlardır.

"Herhangi bir şey olabilen romanla her şeyin yapılabileceği söylenir. Gerçekten de, "roman" bir biçim değil de biçimler topluluğu olduğundan, olağanüstü bir olaylar ve yaşantılar yelpazesini kapsayıp dile getirmesine olanak sağlayan bir esnekliği olduğu görülür. Bütün bunlara karşın, romanın toplumsal değişimin anlatımı için tek uygun biçim olduğuna inanmak da olanaklıdır." ifadesini kullanan Williams (1986), bunun, pamukta başkasının buyruğunda çalışanların sıkıntıları ile

süren yolculuğu ve genel olarak da dönemin derin toplumsal değişimini yansıtması bakımından *Ortadirek* romanı için özellikle geçerli olduğunu belirtir. Dönemin karakterini anlamak açısından Dino'nun (1998:35) şu belirlemelerini dikkate almak gerekir:

"1950'lere kadar çoğunluğu kırsal kesimden olan Türk toplumu ansızın bir değişim geçirecekti. Marşal planı çerçevesinde Türkiye'ye verilen elli bin traktör ve tarım aleti yalnızca maddi olanağı bulunanların işine yarayacaktı; yeterli ölçüde ekilebilir topraklar, banka kredileri ve 1950'de iktidara gelen Demokrat Parti'nin desteği. Ortakçılar ve yoksul köylüler köylerinden ayrılmak zorunda kaldılar ve % 50'den fazla bir oranda İstanbul, Ankara ve İzmir'de gecekondulara yerleştiler. Büyük ölçekli bir toplumsal depremdi bu, çünkü bir yandan toplumsal eşitsizliği güçlendirirken, bir yandan da eski üretim ilişkilerinin çöküşüyle kırk bin Anadolu köyünün kapalı ekonomisine son veriyor, köydeki bereketi kentin lehine çeviriyordu, oysa kent böyle bir nüfus göçünü karşılamaya hazır değildi. Sanayi altyapısı zamanında kurulamamıştı... İstatistikler tarım sektörünün küçüldüğünü gösteriyordu, ama bu küçülme kasabalaşmış büyük kentlerin lehineydi, yeni bir tür yerleşim biçimi ortaya çıkmıştı: Gecekondu. Bundan böyle kökünden kopmuş köylüler kentte kök salmak durumunda kalıyordu, proletarya ile köylülük arası toplumsal bir ara sınıf oluşturuyordu, hayatta kalmayı sağlayacak bin bir çeşit ufak tefek işin peşindeydiler. Bunalımın bir başka öğesi daha vardı, altmış yılda Türkiye'nin nüfusu on yedi milyondan elli milyona yükselmişti."

Çukurova'da köylülerin pamuk tarlalarındaki ırgatlık hikayelerini anlatan *Ortadirek* romanı, köy muhtarının başka köylülerin çalıştırmak istemediği ırgatları ucuz yolla çalıştırarak açık sömürü haline getirir ve çeşitli yollarla da şantaj tehdidinde bulunur. Dönemin siyasal durumun taşradaki izdüşümünü de içeren romana dair Naci(1998) şu önemli tespitte bulunur:

"Arkasını Demokrat Parti'ye dayayan muhtar, çeşitli tehditlerle, bu arada, "canımı sıkarsanız, size Çukurda hiçbir pamuk tarlası verdirmem," diyerek köylüleri korkutur. Köylüler, günlük çıkarlarıyla, açlık tokluk meseleleriyle bu kadar doğrudan ilgili bir durumda bile çıkarlarına uyan yolu tutamazlar, muhtarın ardından gitmek zorunda kalırlar. Muhtarın ardına takılmamak için en büyük yemini ettikleri halde, "avrat boşadıkları" halde. Çukurova'ya yaklaşınca, köylülerin en açık görüşlüsü

Taşbaşoğlu, kendinden yana olanlarla topluluktan ayrılmak ve verimli bir tarla aramak ister. Birçok köylü, ilkin, onunla birlik olur. Ama muhtar bir gece ev ev dolaşarak gene köylüleri kandırır, peşinden sürükler. Ve Taşbaşoğlu'nu da köylülerle birlikte gelmek zorunda bırakır. Yaşar Kemal'in bir romancı olarak yaptığı bu gözlem son derece önemlidir. Türk köylüsü çıkmaz sokağa benzer şartlar içinde yaşamaktadır; bunun için elle tutulur, gözle görülür çıkarlarına rağmen, bu çıkarlara sırt çevirmek zorunda kalmakta, apaçık çıkarlarının değil, bu çıkarı baltalayan muhtarın ardından gitmektedir. Muhtar, gücünün kaynağını çok iyi bilmektedir: "Allahın yeryüzündeki vekili Hükümetimiz, Demirgıratımız. Hükümetin, Demirgıratın kasabadaki vekili kaymakamla Gödece Tevfik Efendi. Kaymakamla Gödece Tevfik Efendinin köydeki vekili muhtar" (s. 389). Aşılmaz yolları aşan, yani tabiatı yenen Türk köylüsü, insanoğlunun kurduğu düzen karşısında (sosyal düzen) naçar kalmaktadır. Kafasını bu düzene her çarpışta, şimdilik, kendi kurduğu düşler, umutlar dünyasına, uğurböcekleri dünyasına sığınmaktadır. Bu düzenin değiştirilebileceği konusunda ne umudu, ne düşüncesi vardır. Bu gözlemlerin, demokrasi ve sosyalizm savaşı yapanları uzun uzun düşündürmesi gerekir."

Naci'nin roman münasebetiyle söz konusu etmiş olduğu köylülüğün ikircikli davranışı Giddens'ın işaret etmiş olduğu *toplumun ikili yapısı*nı akla getirmektedir. Aynı durum bu tez çalışması çerçevesinde görüşme yapılan mevsimlik tarım işçilerinin davranışı ve kendilerini yansıtma biçimindeki ikircikli tavırlarında da görülebilir.

Mahmut Makal'ın anı-roman kitabı olan *Bizim Köy* (1950) de her ne kadar köy hayatını çok boyutlu gözlemle ele almış olsa da tarım işçiliğine fazla değinmez. Çok sayıda köy romanının bugüne değin kaleme alınmış olmasına karşın popüler yazında göze çarpan eserler sınırlıdır. Buna karşın tarım işçiliği odaklı romanlar kalemler ele alan yazarlarından önemli bir diğeri de Necati Cumalı'dır. Mekanı genel olarak Ege'de kullanan Cumalı'nın 1950'lerdeki Urla'yı Tütün Üçlemesi olarak bilinen Acı Tütün/Zeliş (1962), Yağmurlar ve Topraklar (1973) ve Acı Tütün (1974) romanları, tütün ekicilerini ve işçilerini, onların gündelik yaşam pratiklerini, aşklarını, cinselliklerini, umutlarını çok canlı bir biçimde ele alınmış, üreticiler ile tüccarlar ve kaymakam, savcı, jandarma gibi devlet mekanizmaları da bölgenin sosyo-ekonomik ve tarihsel değişimini aktarmada önemli yer tutmuştur

(Türkeş,2001:221). Bu romanlarla birlikte, sonrasında Metin Erksan tarafından sinemaya da uyarlanan *Susuz Yaz* (1962) adlı romanı da toprak mülkiyetindeki toplumsal ve hukuki sorunları film dolayısıyla gündemleştirmesi bakımından da önemli sayılabilir.

Bütün bunların yanında Fakirt Baykurt'un *Onuncu Köy* (1961), Kemal Tahir'in *Bozkırdaki Çekirdek* (1967), köy romanı kategorisi içinde popüler olanlardandır ve tarım işçiliğini dolaylı yönden yansıtmışlardır. Maden ocakları ve köylü işçilerle ilgili olarak, Mehmet Seyda'nın *Zonguldak Hikayeleri* (1962), Ahmet Naim'in *Kuduz Düğünü* (1968) ve Levent Ağralı'nın *Göçük* (1976) hikaye-romanlarında da işçilikle ilgili o dönemin önemli yansımalarını görebilmek mümkündür.

Özellikle 1970'lerde, politik atmosferin etkisi ile de köy romancılığındaki siyasi/ereksel yaklaşım yeni soluklar da getirmiştir. Yılmaz Güney'in *Boynu Bükük Öldüler*'i (1971); Güneydoğu'daki kırsal hayatı ve Kürt Sorunun sosyo-ekonomik-kültürel boyutu ile de işleyen hikaye ve romanlar yazan Bekir Yıldız'ın hikaye ve romanları ile konuyla ilgili romanlar kaleme alan Osman Şahin, Ferid Edgü, Ümit Kaftancıoğlu, Lütfi Kaleli, Dursun Akçam, Ömer Polat ve Mehmet Başaran önde gelen isimler olmuşlardır.

Yazın alanının dışında sinemada da ve özellikle de köy filmlerinde tarımsal işçilik, toprak ağası-maraba/işçi arasındaki ilişkiler 1980'lere kadar yoğunluklu şekilde işlenmiştir. Ancak bunlar içinde özellikle tarım işçiliğini ve yaşam koşullarını yansıtan Yılmaz Güney'in *Endişe* (1974) adlı filmi olmuştur. Çukurova'daki pamuk işçilerinin çalışma ve yaşam ilişkilerini anlatan filmde belgesel unsurlar ön plana çıkarılmış, profesyonel oyuncu yerine bizzat tarım işçilerine yer verilmiştir.

Tarım işçileri ile ilgili belgesellere 2000 sonrasında rastlamak mümkündür. Bunlardan birincisi Ömer Leventoğlu'nun Kürtçe çekmiş olduğu *Zarokên Axa Qelişî (Çatlamış Toprağın Çocukları*) (2006) adlı belgeselidir. Belgesel, Türkiye'nin çeşitli yerlerine tarım işçiliği yapmak için Ceylanpınar'dan yola koyulan altı ailenin serüvenini anlatmakta ve özellikle kadın ve çocuk işçilerin koşulları üzerinde durmaktadır. Tarım işçilerinin bir yıllık döngü içerisindeki sömürüye dayalı istihdam biçimini etnik vurgu temelli bir yoğunluk ile yansıtması açısından belgeselin sıra dışı bir nitelik taşıdığı söylenebilir.

Bir diğer önemli belgesel ise Nedim Hazar'ın yönetiminde hazırlanan ve 2008 yılında NTV'de *Hareket Halinde Türkiye* adlı dizi belgesel içerisinde bulunan *Ekmek Yolları* adlı çalışmadır. Belgeselin ilgili bölümü için şu tanıtıcı ifadelere yer verilmiştir:

"Ekmek yolları", yani, ekmek parası uğruna yollara düşenler; mevsimlik işçiler, komşu ülkelerden hasta bakıcılığı yapmak için Türkiye'ye gelenler, Doğu'dan gelip Tuzla tersanelerinde çalışan vs. Hareketli Halinde Türkiye dizisinin en çarpıcı sahnelerini içeren bu bölümde Akçakoca'ya her yıl Mardin'den fındık toplamaya gelen 30 kişilik bir aile yakın takibe alınıyor. Yıllardır, o tarla senin, o bahçe benim, gide gele büyüyen gençler, eski filmlerdeki gibi "boynu bükük" değiller. Özellikle genç kızlar, İstanbullu feministlere pabuç bırakmayacak bir duruşla kameranın karşısına çıkıyorlar. Evlenmek kurtuluş değil onlar için. Üç karısı olan öz babalarına bile tavır koyuyorlar. Ve devlete asıl gücendikleri konu, Mardin-Derik'teki köylerinde okulun olmaması.[5]

Ekmek Yolları adlı belgeselin tanımda da belirttiği gibi özellikle gençlerin Ordu'da başkasının himayesinde çalışmalarına gösterdikleri açık tepki, bu tepkinin altında yatan Kürt kimliğini açıkça vurgulamaları da dikkat çekici yönlerinden biri olarak görülebilir.

3.2. Akademik Alanda Mevsimlik Tarım İşçiliği

Türkiye'de tarım işçiliği ile ilgili farklı disiplinlerden çalışmalar söz konusu olmuştur. Her disiplin kendi alanı çerçevesinde tarım işçiliğinin genel sorunlarını temel almıştır. Sosyolojik mahiyetteki önemli alan araştırmaların bazıları aşağıda verilmiştir:

Yalçın'ın (1980) Çukurova'daki mevsimlik tarım işçilerinin sosyo-ekonomik sorunları üzerine yaptığı olduğu araştırmada mevsimlik işçilerin %53,2'sinin kadın olduğu, işçilerin sabah 6.00'dan akşam 18.00'a kadar tarlalarda çalıştıkları, çalışma ve dinlenme sürelerinin düzenliği olduğu yönünde tespitler dile getirilmiştir. Yurdakul'un (1982) Adana'nın 5 köyünde 101 aileyi kapsayan araştırmasında da ailelerin çoğunluğunun geçim için mevsimlik işçilik yaptıkları ve çalıştıkları yerlerde

[5] http://arsiv.ntvmsnbc.com/modules/harekethalindeturkiye/bolumler.htm (yayın tarihi: 09.07.2008)

plastik ya da bezden yapılmış çadırlarda barındıkları, pamuk çapasında günde 9, toplamasında ise 10 saat çalıştıkları saptanmıştır. Adana'nın Karataş ilçesinde mevsimlik tarım işçileri üzerine Şeker'in (1987) yaptığı araştırmada işçilerin yarısından fazlasının kışın herhangi bir iş yapmadıkları tespit edilmiştir. Soysal'ın (1993) Adana iline bağlı Yüreğir Ovasında bulunan 16 köyde yaptığı araştırmada ise çapa ve pamuk işçilerinin çoğunlukla Doğu ve Güneydoğu Anadolu illerinden geldikleri saptanmıştır.

Şeker'in (1986) Çukurova'da yaptığı ve mevsimlik ile sürekli tarım işçilerini toplumsal bütünleşme ve toplumsal değişim açısından ele aldığı araştırma, işçilerin yaşam ve çalışma koşullarının olumsuzluğunu yansıtmakta, eğitim, salık gibi önemli kamusal hizmetlerden yararlanmadıkları ve hatta nüfus sayımında bile yer alamadıkları şeklinde tespitlerde bulunmuştur. Mevsimlik işçilerin her ne kadar geleneksel yapı içerisinde bulundukları görülmüş olsa da modernleşme eğilimi gösterdiklerinden toplumsal bütünleşmeye ve toplumsal değişmeye de açık oldukları sonucuna varılmıştır.

Erk, N. ve diğ. (1986) tarafından Çukurova'ya gelen mevsimlik tarım işçileirnin çalışma ve yaşam koşulları ile ilgili yaptıkları araştırmada ise işçi ailelerinin çoğunlukla Adıyaman, Gaziantep, Mardin, Diyarbakır ve Kahramanmaraş illerinden geldikleri, işçi ailelerinin %40'nın çocukları ile çalışmaya geldiği ve ortalama 80 gün yörede kaldıkları belirlenmiştir.

Karacan'ın (1991) Manisa ilinde tarım işçileri üzerine yaptığı araştırmada, işçilerin tamamına yakınının çevre illerden mevsimlik olarak geldiği ve kırsal kökenli olduğu ve %60,6'sının kadın olduğu ortaya konulmuştur.

Yıldırak vd.'nin (2003) Adana, Rize, Aydın, Giresun, Eskişehir, Konya, Manisa, Ankara (Polatlı) ve Ankara (Beypazarı) olmak üzere 10 farklı yerde gezici (mevsimlik) ve geçici (günübirlik) olarak tarımda çalışan kadınlar üzerine yaptıkları araştırmada çalışanların %64,1'inin Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde doğduğu, tarım aracılarının sadece %4,7'sinin kadın olduğu, yasak olmasına rağmen tarım aracılarının %90,6'sının işçilerin ücretlerinden kesinti yaptığı, kadın işçilerinin %54,2'sinin okur-yazar olmadığı, %50,5'nin tarımda çalışmasından dolayı değişik hastalıklara sahip olduğu, %66,8'nin sosyal güvenlik kapsamında olmadığı yönünde sonuçlara ulaşılmıştır.

Mevsimlik tarım işçilerinin çalışma ve yaşam koşullarıyla ilgili olarak kadın emeği ve sömürüsü üzerine yapılan araştırmalar da önemli yer tutmaktadır. Gürgen ve diğ. (1990), Sarptürk (1990) tarafından Adana'da, Baransel (1991) tarafından Van'da, Demir (1991) tarafından Lice, Kulp ve Hani ilçelerinde, Atalay ve diğ. (1992) tarafından Türkiye genelinde, Nazik ve Gönen (1993) tarafından Çukurova'da ve Özdek ve Gemiz (2008) tarafından da Konya'ya bağlı Kaşınhan Beldesinde kırsal alanda veya mevsimlik olarak çalışan kadınların olumsuz yaşam ve çalışma koşullarını ele alan araştırmalardan olmuştur.

Türkiye'de tarım işçiliği ile ilgili yapılmış olan lisansüstü tezler:

Kilis İli Elbeyli İlçe Merkezindeki Kadın Tarım İşçilerinin Sosyal ve Ekonomik Yapıları (Türk, 2006):

Yüksek lisans tez çalışması olan araştırma Kilis ili Elbeyli ilçe merkezindeki tarım işçisi kadınların sosyal ve ekonomik yapılarını ve yaşadıkları sorunları ortaya koymuştur. Yapılan alan araştırmasında kadınların % 60,0'ı 40 yaşından küçük olduğu, %26,7'sinin okur-yazar olmadığı, evlenme yaşlarının %58,4'ü 21yaşından daha küçük yaşta evlendiği, %75,0'inin görücü usulü ile evlendiği, %55,0'inin sosyal güvenlik kapsamında olmadığı tespit edilmiştir. bunların yanında kadınların %21,7'si boş zamanlarının olmadığını, %35,0'i çalışma koşullarına göre aldıkları ücretin yetersiz olduğunu, %85,0'inin ise çocuklarının tarımsal işlerde çalışmasını istemediğini ve aile içinde alınan kararların %56.8'ni kadınların eşleri tarafından verildiği belirtilmiştir. Araştırmanın sonucunda kadınların eğitim, çevre ile ilişkileri, ücret yapısı, çalışma ve yaşam koşulları önemli sorunlar olarak tespit edilmiştir. Kadınların tamamına yakını olanakları olsa tarım işlerinde çalışmayacaklarını belirtmişlerdir.

Polatlı İlçesine Gelen Gezici Kadın Tarım İşçilerinin Çalışma ve Yaşam Koşulları İle Sorunları Üzerine Bir Araştırma (Altunpıçak, 2001):

Yüksek lisans tez çalışması olarak hazırlanan araştırma Ankara ili Polatlı ilçesinde yürütülmüş ve gezici tarım işçiliği (mevsimlik) yapan kadınların çalışma ve yaşam koşulları ile sorunlarının incelenmesi yapılmıştır. Ankara ili Polatlı ilçesine gezici olarak gelen ve konu ile ilgili olarak incelenen gezici kadın tarım işçilerinin 21-40 yaş arasında olduğu, aile başına düşen mevcut birey sayısı 5,9, sadece %21,2'si okur-

yazar olduğu ve işçilerin günde ortalama 8-10 saat çalıştığı belirlenmiştir. İncelenen ailelerin %89,2'si yoksul aile konumundadır. Gezici tarım işçilerinin çalışma ve yaşam koşullarında önemli sorunları bulunmaktadır. Bu sorunlardan başlıcaları; ücret koşulları, sosyal güvenlik durumları, içme suyu, tuvalet-banyo, çocukların eğitimi, barınma koşulları ve sağlık olanaklarının yetersizliği şeklinde ortaya çıkarılmıştır.

New Actors of New Poverty: The Other Children of Çukurova (Yeni Yoksulluğun Yeni Aktörleri: Çukurova'nın "Öteki" Çocukları) (Özbek, 2007): Yüksek lisans tezi olarak hazırlanan çalışma, 1990'ların başında Şırnak'tan zorunlu göç sonucu Adana Karataş ilçesine bağlı Karagöçer ve Kapıköy bölgesine (Tuzla) yerleşen ve çadırlarda yaşayan tarım işçilerinin sosyo-ekonomik durumlarını, yaşam ve çalışma koşullarını, eğitim durumlarını ve gelecek beklentilerini incelemiştir. Temel problemi, genel olarak tarım işçilerinin içinde bulundukları yoksulluk ve vatandaşlığın gereği olan sosyal ve politik önemli haklardan yararlanmayan ve bununla birlikte sosyal dışlanmaya maruz kalan bölgedeki işçiler ve özel olarak da bu olumsuz şartlarla yüz yüze olan çocuk işçiliğidir. Tarımda çalışan çocukların farklı bir kategoriye tabi olduğu ve incelenen çocuk işçilerinin ailelerinin göç mağduru diğer ailelerden farklı olarak kırsal bir bölgeye yerleşmeleri ve koşullarından ötürü yeni yoksulluğun Türkiye'deki en önemli görüntüsünü taşıyor olmaları çalışmanın önermeleri arasında bulunmaktadır. Tarımdaki çocuk işçiliğini yaratan sosyo-ekonomik şartların artık "yeni yoksulluk" şeması içinde görülmesi gerektiği ile yoksulluğa içkin olan sosyal, ekonomik, kültürel (özellikle de dilsel açıdan) ve politik açılardan dışlanmaya maruz kalmaları, sağlıksız barınma koşullarına sahip oldukları ve çocukların bu olumsuz koşullar içinde pek çok haklardan mahrum kaldığı sonuçlar ortaya çıkmıştır.

Farm Labor Intermediaries in Seasonal Agricultural Work in Adana–Çukurova (Adana'da Mevsimlik Tarım İşçiliğinde İş ve İş Bulma Aracıları) (Çetinkaya, 2008): Yüksek lisans tezi olarak yapılan çalışma Çukurova bölgesinde çalışan işçilerle ilgili aracılık yapan elçilerin sahip oldukları sosyal sermaye üzerinden mevsimlik tarım işçiliği sisteminin yeniden üretildiği üzerinde durmaktadır. Adana ilindeki işçi elçileri ile yapılan görüşmelerden elde edilen önemli

bulgular, elçilerin kendi sosyal ilişkiler ağını kullanma becerileri ve sağladıkları güven oranında güç elde ettikleri, enformel açıdan basit bir işçi bulma kurumunun ötesine geçerek hem işçilerin pek çok açıdan sorumluluğunu üstlenen hem de onlar üzerinden bağımlı bir sömürü ilişkisinin sürükleyicileri olarak varlıklarını devam ettirmek istedikleri görülmüştür. Uzun yıllar pamuk üretiminin ve işçiliğinin merkez rolünü gören Çukurova'da elçilerin bu süreç içerisinde sağlamış oldukları kurumsallaşmayı resmi düzeye taşımak istedikleri tespit edilmiş ve buna paralel olarak da yerleşme eğilimlerinin arttığı belirlenmiştir.

Mevsimlik Tarım İşçilerinin Sosyolojik Analizi: Eskişehir Örneği (Kaleci, 2007):

Yüksek lisans tezi olarak hazırlanan çalışma, Isparta'nın orman köylerinden, Konya'dan, Bursa'dan ve Urfa'dan Eskişehir'in Alpu ilçesine mevsimlik olarak işçilik ya da toprağı kiralayarak işçilik yapanlara derinlemesine görüşme sonucunda işçilerin iş gücü niteliğini, demografik özellikleri, cinsiyete dayalı iş bölümlerini ele almıştır. Mevsimlik işçilerin içinde bulundukları yoksulluk durum barınma, ısınma, temizlik ve sosyal güvenceler bakımından ortaya konulmuştur. Toplumsal bütünleşme ve toplumsal değişim eksenleri üzerinden sosyolojik analizin yapılmaya çalışıldığı çalışmada, işçilerin çoğunun çadırlarda kaldığı, işçilerin çoğunluğunun (64,2) yerli halkla görüşmediği, çoğunlukla kendi akrabaları ile göç ettikleri, %51,5'nin kendisini işçi şeklinde tanımladığı, kendine verdiği kimlik bakımından ise %38,8'nin Urfalı Arap, %22,4'nün ise kimliğini Yörük şeklinde koyduğu elde edilen bulgular arasında göze çarpanlardır. Ekonomik yetersizlik yüzünden çocukların okutulmadığı ve toplumsal değişmeye toplumsal, kültürel ve politik pek çok nedenden dolayı direnç sahibi oldukları da görülmüştür. İşçilerin gelirlerindeki düşüklüğün önemli bir nedeni olarak da işçilerden elçilerin aldıkları kesintiler oluşturmaktadır. Emek kullanımı ve çeşitli değerler sistemi bakımından Bursalı işçiler ile Urfalı işçiler arasında benzerlikler görülürken, Isparta ve Konya'dan gelenler arasında ise önemli farklılıkların olduğu tespit edilmiştir.

BÖLÜM 4:
BULGULAR ve TARTIŞMA

Bu bölümde öncelikle araştırmanın yapıldığı yer olan Polatlı hakkında bilgiler verilecektir. Sonrasında ise mevsimlik tarım işçileri ile yapılan görüşmelerden elde edilen bulgulara geçilecektir. Bununla birlikte köylüler, tarım aracıları (elçiler), ekiciler, tüccarlar ve ziraat mühendisi ile yapılan derinlemesine görüşmelere ilişkin bilgilere de yer verilecektir.

Hane reisi, kadın ve genç olmak üzere üç grupta görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Genel olarak çalışma hayatı, çadırdakiler hakkında bilgi ile ilgili sorular hane reisine, yaşam koşulları, temel ihtiyaçlar ve toplumsal cinsiyete ilişkin sorular kadın grubuna, çadır içindeki genç emek gücünün niteliğini anlamak açısından sorular ise genç gruba yöneltilmiştir. Analizler ise her bir görüşme tipi için ayrı ayrı değil, tez çalışmasının genel amaçları çerçevesinde sentezlenerek yapılmıştır. Diğer nitel veriler ise çalışmanın amaçları doğrultusunda ek bilgi özelliğinde kullanılmıştır.

4.1. Polatlı Hakkında Genel Bilgi

Ankara iline bağlı Polatlı ilçesinde insan yerleşiminin bilinen en eski tarihi M.Ö.3000 yıllarına kadar dayanmaktadır. Yassıhöyük köyünde bulunan antik Gordion Şehrinde M.Ö.3000 yıllarında yerleşim olduğu bilinmektedir. Polatlı, Ankara İl merkezinin batısında ve bu ile bağlı Beypazarı, Ayaş, Sincan, Yenimahalle, Gölbaşı ve Haymana ilçeleri, Konya iline bağlı Yunak ve Çeltik İlçeleri ile Eskişehir iline bağlı Günyüzü ve Mihallıççık ilçeleri ile çevrilidir. İlçe coğrafi olarak bir plato niteliği taşımaktadır.

Polatlı 1 Ağustos 1926 tarihinde 877 sayılı kanunla ilçe olan Polatlı, 2007 yılı adrese dayalı sayımı sonuçlarına göre ilçe merkez nüfusu 91.166, köyler nüfusu 27.288 ve ilçe toplam nüfusu 118.454 dür. Sayım sonuçlarına göre ilçe merkez nüfusunda düzenli bir artış, köyler nüfusunda ise önceki yıllarda azalış, son sayımda bir artış görülmektedir. İlçenin toplam nüfusunda son on yılda % 15 civarında bir artış meydana gelmiştir.

Genel olarak ilçede köyden şehir merkezine, buradan da dış merkezlere göç yaşanmaktadır. Şehir merkezi aynı zamanda dışarıdan göç almaktadır. Sonuçta şehir merkezinde ülke geneline göre yüksek sayılabilecek bir artış, köyler nüfusunda ülke genel eğilimine paralel bir azalış meydana gelmektedir. İlçe merkezinde 24.387, köylerde 7.182 ve ilçede toplam 31.569 hane bulunmaktadır. Buna göre bir haneye düşen ortalama nüfus 3.4 dür. İlçe nüfusunun mesleklere göre dağılımını gösterir kesin rakamlar bulunmamakla birlikte, nüfusun yaklaşık % 30'u tarımsal faaliyetlerle uğraşır, % 20' si öğrenci, % 15' i işçi -memur-emekli, % 15'i ticaret ve sanayi erbabı, geriye kalan kısmı yaşlı, çocuk, kadın ve işsizlerden oluşmuştur. İlçe nüfusu çeşitli dönemlerde ve çeşitli yörelerden bölgeye göç etmiş insanlardan oluşmaktadır. Etnik yapıda farklılıklar mevcuttur. İlçede Batı Trakya kökenli Türkler, Kafkasya kökenli Türkler, Karadeniz ve Doğu Anadolu kökenli yurttaşlar bir arada yaşamaktadır (www.polatli.gov.tr).

4.2. Alan Araştırmasının Yapıldığı Yerleşim Yerleri Hakkında Genel Bilgi

Alan araştırması mevsimlik tarım işçilerinin çadırlar şeklinde barınıp kümelendikleri Ankara-Eskişehir karayolunun Polatlı çıkışında ve kuzeydoğu istikametinde yer alan üç köy mevkiinde gerçekleştirilmiştir. Bu köyler, Beylikköprü, Yassıhöyük ve Sazılar köyleridir. Köyler hakkında kısa bilgiler şu şekildedir:

Beylikköprü Köyü: Ankara-Eskişehir demiryolu üzerinde, Polatlı-Eskişehir karayoluna 4km, ilçe merkezine ise 16 km uzaklıktadır. Yassıhöyük, Çekirdeksiz, Karailyas,Kıranharmanı, Sazılar, Üçpınar ve İğciler köyleri ile komşudur. Günümüzde viran olan ve terk edilen "Bebi" köyü hudutları içinde bulunan yerleşme, İstanbul-Ankara demiryolu geçmeden önce yerleşme yeri değildir. Tren yolu için Sakarya Nehri üzerine bir köprü yapılır ve köprüye "Beylikköprü" adı verilir. 1892 Aralık ayında da bugün ki yerleşmenin bulunduğu yere tren istasyonu yapılır ve "Beylikköprü İstasyonu" adı verilir. Yerleşme antik "Gordion" şehrine 6 km mesafede olup, görüş sahası içindedir. Karga Yaylası ve Mamaderesi mevkilerinde tümülüs bulunmaktadır. Şehit Yüzbaşı Nazmi Elmas Askeri Kışlası,Toprak Mahsulleri Ofisi, PTT acentesi, bakkal ve kahvehane bulunmaktadır.

İlköğretim Okulu ve Tarımsal Kalkınma Kooperatifi bulunan yörede kuru ve sulu tarım yapılmaktadır (Erdoğan, 2007:231). 1975 yılında 788 nüfuslu olan yerleşme, 2000 yılında 1.550 nüfusa yükselmiş; ancak 2007 nüfus sayımında ise 374 haneli köyün nüfusu, 1001'e düşmüştür.

Fotoğraf 1: Ankara-Polatlı- Beylükköprü Köyü

Kaynak: (Erdoğan, 2007:231)

Yassıhöyük Köyü: İlçenin kuzeybatısında bulunan köy ilçe merkezine 16 km uzaklıktadır. Kıranharmanı, Beylikköprü, Çekirdeksiz ve Şabanözü köyleri ile komşudur. Tunç Çağı, Demir Çağı ve Frig Dönemi, Helenistik Çağ ve Roma İmparatorluğu döneminde iskan gören bölgede, Frig Krallığının başkenti olan antik "Gordion" şehri ve kalesi kalıntıları, Kral Midas tümülüsü ve mezarı, Frig dönemine ait höyük ve tümülüsler, Lidya dönemine ait höyük ortasında kerpiçten yapılmış sur kalıntıları ile bir tümülüs, 6 metre genişliğinde, antik "Kral Yolu" kalıntısı bulunmaktadır. Günümüzde köyde Kakcılar, Dağsallılar, Yusuflar, Ömerağalar ve Kışlaklar sülalelerine mensup aileler yaşamaktadır. "Gordion Müzesi" ve "Kazı evi" bulunan köyde, Jandarma Karakolu, Sağlık Ocağı, Çok amaçlı köy konağı, İlköğretim Okulu, bakkal, restoran ve benzin istasyonu vardır. İlköğretim 5.ci sınıfa kadar olup, ileri sınıflar Basri Köyü İlkokulu'nda taşımalı olarak sürdürülmektedir. Sulama Kooperatifi bulunan yörede kuru ve sulu tarım yapılmakta olup, buğday, arpa, pancar, soğan, mısır, ayçiçeği, haşhaş ve kavun, karpuz ile ticari olarak

domates, biber, patlıcan, fasulye yetiştirilmektedir. Bahçelerde erik, elma, üzüm, armut ve kayısı yetiştirilmektedir. Sakarya kıyılarında balık avı yapılmaktadır. Ayrıca koyun, keçi ve sığır besiciliği yapan aileler vardır (Erdoğan,2007:278-279). Köyde, 2007 nüfus sayımı sonuçlarına göre 94 hane bulunmakta ve 200 kişi yaşamaktadır.

Fotoğraf 2: Ankara-Polatlı-Yassıhöyük Köyü

Kaynak: (Erdoğan, 2007:279)

Sazılar Köyü: Porsuk Çayı'nın doğu kıyısında, ilçenin batısında, Eskişehir- Ankara karayoluna 17 km, ilçe merkezine 24 km uzaklıktadır. Ömerler, Yeniköseler, Kıranharmanı, Beyliköprü, Demici (Sivrihisar) ve İlören (Sivrihisar) köyleri ile komşudur. Antik Gordion şehrine yakın olan bölge 1892 yılında İstanbul- Eskişehir demiryolunun geçmesi ile önem kazanmıştır. Bolu-Aladağ civarını yazlık olarak kullanan Türkmen Yörük cemaatlerinden bir grup aile, kışları da bu bölgeyi kışlak olarak kullanır. Konar-göçer Yörük cemaatlerinin iskanından sonra bu bölgeye 6 haneli Yörük cemaati devamlı olarak yerleşir ve Osmanlı yönetiminde köy teşkilatının kurulması ile 1840 lı yıllarda köy statüsü alır Günümüzde köyde Beddeşler, Tekkeliler, Hassüleymanlar, Alemdarlar, Seferoğulları, Ayanoğulları, Eyüpler ve Hacıaraplar sülalelerine mensup aileler yaşamaktadır. Köy mezarlığında türbesi bulunan "Malkoç Baba" da köyün ilk kurucusu olarak kabul edilir. Milli

Mücadel yıllarında ve özellikle Sakarya Savaşı'nda önemli bir askeri ikmal merkezi olan tarihi Sazılar Tren istasyonu, Porsuk Çayı'nın doğusunda ve köye 4 km uzaklıktadır. Tarım Kredi Kooperatifi bulunan yörede kuru ve sulu tarım yapılır. Özellikle buğday, arpa, pancar, soğan ve kavun-karpuz ekimi yapılır. Eğitim düzeyi oldukça yüksek olan köyde, ilköğretim Beylikköprü Köyü İlkokulu'nda taşımalı olarak yapılmaktadır. Muhtarlık binası, 2 kahvehane, taş ocakları ve kum ocakları işletmeleri vardır. Türkmen geleneğinin hakim olduğu yörede sivil mimari örnekleri olan iki katlı kerpiç duvarlı konaklar bulunmaktadır (Erdoğan,2007:338-339). 1975 yılında 560, 2000 yılında 142 haneli ve 371 kişilik olan köyün nüfusu 2007 yılındaki nüfus sayımı sonucuna göre 256'ya düşmüştür.

Fotoğraf 3: Ankara-Polatlı-Sazılar Köyü

Kaynak: (Erdoğan, 2007:339)

4.3. Araştırma Süreci Hakkında Bilgi

Konu ile ilgili literatür taramasına 2007 yılında başlanmış, alan araştırması için 2008 Ağustos ayının ilk haftası Polatlı'ya balı Tozlu Köyü-Karailyas Köyü yakınlarında çadır kuran mevsimlik tarım işçileri üzerinde pilot çalışma uygulanmış ve gerekli değişiklikler yapıldıktan sonra ise 2008 Ağustos ayının ikinci haftasından

sonra alan çalışmasına başlanmıştır. Ekim ayının ortasına kadar çeşitli zamanlarda ekipler halinde araç kiralanarak alana gidilmiştir.

İlk olarak Beylikköprü Köyü yakınında bulunan çadır kümesi ile uygulama yapılmıştır. 30'a yakın çadırın bulunduğu mekanda, 20'den fazla çadırla görüşme sağlanmıştır. Gündüzleri işçiler tarlalarda çalıştıklarından dolayı akşama doğru (18:00 suları gibi) görüşmeler sağlanabilmiştir. Gündüzleri çadırlarda genel olarak bulunan kadınlar hane reisinin iznini şart koştuğu için akşam saatleri beklenmiştir. Ancak akşam saatlerinde ise ışık sorunundan dolayı fazla bilgi not edilememiştir. Elektrik bulunmadığından dolayı "lüks" diye tabir edilen tüp gazına takılan lamba yardımı ile bu durumun üstesinden gelinmeye çalışılmıştır. Çadır kümesinde bulunan çavuş ile de ses kayıt cihazı sayesinde görüşme sağlanmıştır. Zamanın tasarruflu kullanılması gerektiği düşüncesinden dolayı sonraki günlerde görüşme formlarından bazı sorular çıkarılmıştır.

Benzer bir sıkıntı da hane bazında araştırma yapılması düşüncesi, bir çadırda eş zamanlı olarak hane reisi, kadın ve genç bulma güçlüğünde yaşanmıştır. Görüşme yapacak kişilerin az sayıda olması, işçilerin yorgunluktan, yemek yemekten ve dinlenmekten dolayı vakit bulamamaları özellikle gençlerle görüşme sayısının düşük olmasına yol açmıştır. Bunun yanında karşılaşılan en büyük güçlüklerden biri de çoğunlukla Kürtçe konuşan kadınların Türkçe bilmemesinden dolayı fazla iletişimin kurulamamış olmasıdır. Ancak çadır kümelerinden bulunan bazı gençler sayesinde tercümeler sağlanmış ve görüşmeler gerçekleştirilebilmiştir. Bu ve diğer güçlüklerin hepsi de tüm çadır kümelerinde yaşanmıştır.

Yassıhöyük Köyü'nün hemen yanı başında çadır kuran tarım işçileri kümesinde ise Ekim 2009'un ikinci haftasında uygulama yapılmıştır. Köyün doğu kısmında yaklaşık 25 çadırın bulunduğu kümeye uygulama yapıldıktan sonra daha kalabalık olan ve 50'den fazla çadır bulunan köy merkezi yakınındaki kümeye geçilmiştir. Havanın kapalı ve yağmurlu olmasından dolayı çalışmayan işçilerin çadırlarda bulunmasının verdiği avantajla uygulamalar rahatlıkla yapılabilmiştir. Eş zamanlı olarak Yassıhöyük köylüleri ile de derinlemesine görüşmeler yapılmış ve işçiler hakkındaki düşüncelerine başvurulmuştur.

Alan araştırmasının son uygulaması ise Yassıhöyük'ün kuzeybatısında yer alan Sazılar köyü yakınlarındaki 15-20 çadırlık kümede gerçekleştirilmiştir. Ancak

bu çadır kümesinden istenilen sonuç alınamamış, çok az kişi olumlu karşılamıştır. Çadırlarda bulunanların göstermiş olduğu olumsuz tavrın gerekçesi, aynı yıl ve önceki yıllarda yaşanan olaylardan dolayı çekilen sıkıntılara ve güvensizliğe bağlanmıştır.

Ekim ayında yapılan uygulamada çarpıcı gözlemlerden başta geleni, eğitim-öğretimin başlamış olmasına rağmen çadırlarda okuma yaşında olan pek çok çocukla karşılaşılmış olmasıdır.

Fotoğraf 4: Yassıhöyük Köyü Yakınında Bulunan Çadır Kümesinden Bir Görüntü

Fotoğraf 5: Yassıhöyük Köyü Yanındaki Çadır Kümesinde Yapılmakta Olan Görüşmelerden Bir Görüntü

4.4. Alan Araştırmasının Temel Bulguları

Bu bölümde bulgular, araştırılan mevsimlik tarım işçilerinin genel niteliklerine ilişkin verileri içermektedir. Bunun yanında aile yapısı, çalışma ve yaşam koşulları, yoksulluk, sosyal dışlanma gibi konularda bilgileri de elde edilmeye çalışmıştır. Mevsimlik tarım işçiliğinin kendini yeniden nasıl ürettiğine yönelik bir kavram olarak "etnik ekonomi"nin mevsimlik tarım işçiliği özelindeki sınırları belirlenmeye çalışılmıştır. Bununla birlikte sadece görünen nitelikleri değil, mevsimlik tarım işçiliğini var eden ve önceki bölümlerde söz konusu edilen toplumsal bağlamların da izi sürülerek tarım işçiliği sisteminin arkasındaki mekanizmalar da ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır.

4.4. 1. Mevsimlik Tarım İşçilerinin Demografik Özellikleri

Tüm örneklemin (170) %48,8'ini kadın, % 51,2'sini erkek cinsiyeti oluşturmaktadır. Hane reislerinin sadece %1'i kadın iken, gençlerde ise kadın oranı % 53,3, genç erkek oranı ise % 46,7'dir. Çadır reislerinin % 98,6'sı erkek, gençlerin % 53,3'ü kadın ve % 46,7'si erkektir. (Tablo 7).

Tablo 7. Örneklemin Cinsiyet Dağılımı

Görüşme Tipi / Cinsiyet		Hane reisi	Genç	Toplam
Kadın	S	1	16	83
	%	1,4	53,3	48,8
Erkek	S	69	14	87
	%	98,6	46,7	51,2
Toplam	S	70	30	170
	%	100	100	100

Çadır reislerinin yaşı en düşük 18 en yüksek 76 olarak çıkmıştır. Kadınlarda en düşük yaş 20, en yüksek yaş 63, gençlerde ise en küçük yaş 16, en yüksek yaş 24'tür (Tablo 8).

Tablo 8. Örneklemin Yaş Ortalaması

Görüşme Tipi	Ortalama	Sayı	Ortanca	En Küçük Yaş	En Büyük Yaş
Hane reisi	37,6	70	37,5	18	76
Kadın	36	70	35	20	63
Genç	18,8	30	18	16	24
TOPLAM	62,4	170	90,5	54	163

Her yaş grubundan çalışana rastlanmıştır. Tablo 9'da kimlerle birlikte kaldıklarına bakıldığında çoğunluk çekirdek aile şeklinde olsa da diğer akrabaları kapsayan ve geniş aile özelliği barındıran çadır grupları da mevcuttur. Tarım işçiliğinde iş gücünün nicel tarafı önemli olduğundan dolayı çalışabilecek durumda her kişi, çocuk olsun ya da olmasın iş alanına getirilmiştir. Çocuk sayısının her çadır kümesinde gözlemlenen sayısal yüksekliği de bunu göstermiştir. Çadır kümesinde her kişinin mutlaka çalışabileceği bir iş bulunabilmektedir.

Tablo 9. Hane Reisi Tarım İşçilerinin Çadırlarda Kimlerde Kaldığına Yönelik Dağılım

Çadırda Kimlerle Kaldığı	Sayı	%
Sadece eşim ve ben	1	1,4
Eşim, ben ve çocuklar	49	70,0
Eşim, ben hem evli hem bekâr çocuklarımız	1	1,4
Eşim, ben, anne-baba ve tüm çocuklar	10	14,3
Anne-kardeşler	6	8,6
Ben ve kardeşler	3	4,3
Toplam	70	100,0

Örneklemin genel olarak medeni durumuna bakıldığında çoğunluk evlidir (%77,1). Genç grup arasında da %20 oranında evli vardır. Her çadırda genel olarak en az bir evli bulunmaktadır (Tablo 10).

Tablo 10. Örneklerimin Medeni Durum Dağılımı

Görüşme Tipi / Medeni Durum		Hane reisi	Kadın	Genç	Toplam
Evli	S	63	62	6	131
	%	90,0	88,6	20,0	77,1
Bekâr	S	7	4	24	35
	%	10,0	5,7	80,0	20,6
Dul	S	0	4	0	4
	%	0	5,7	0	2,4
Toplam	S	70	70	30	170
	%	100	100	100	100

P<.05 Sd: 4

Doğum yeri bakımından Şanlıurfa ve ilçelerinde doğduğunu belirtmiştir. Bunun yanında Diyarbakır ve ilçelerinde doğanlar da önemli orana sahiptir (Tablo11). Bu durum etnik ve hemşehricilik kimliği açısından önemli bir gösterge sayılabilir. İkametgâh yerleri ve nereden geldikleri sorulduğunda ağırlıklı oranda Hatay Dörtyol'dan, Şanlıurfa'dan, Diyarbakır'dan ve Adana'dan geldiklerini belirtmişlerdir. Çoğunluk çapa zamanından beri Polatlı'da bulunduğu için öncesinde Antalya, Mersin gibi güney yerlerde narenciye topladıklarını ifade etmişlerdir. Bundan sonraki çalışma alanları az bir kesim nerde iş bulursa oraya, diğer çoğunluk ise sadece birkaç aylığına kendi evlerine döneceğini belirtmiştir.

Tablo 11 . Örneklemin Doğum Yerlerine Göre Dağılımı

Görüşme Tipi / Doğum Yeri		Hane reisi	Kadın	Genç	Toplam
Diyarbakır-Merkez	**S**	*2*	*3*	*0*	*5*
	%	2,9	4,3	0	2,9
Diyarbakır-Çermik	**S**	4	4	0	4
	%	5,7	5,7	0	4,7
Diyarbakır-Ergani	**S**	2	3	0	5
	%	4,3	2,9	0	2,9
Diyarbakır-Kayapınar	**S**	2	2	0	4
	%	2,9	2,9	0	2,4
Diyarbakır-Lice	**S**	6	6	5	17
	%	8,6	8,6	16,7	10,0
Hatay-Erzin	**S**	4	4	1	9
	%	5,7	5,7	3,3	5,3
Osmaniye-Merkez	**S**	4	2	2	8
	%	5,7	2,9	6,7	4,7
Siirt-Merkez	**S**	5	5	0	10
	%	7,1	7,1	0	5,9
Şanlıurfa-Suruç	**S**	4	3	1	8
	%	5,7	4,3	3,3	4,7
Şanlıurfa-Akçakale	**S**	3	4	0	7
		4,3	5,7	0	4,1
Şanlıurfa-Halfeti	**S**	2	2	0	4
	%	2,9	2,9	0	2,4
Şanlıurfa- Siverek	**S**	17	19	10	46
	%	24,3	27,1	33,3	27,1
Şanlıurfa-Viranşehir	**S**	5	4	2	11
	%	7,1	5,7	6,7	6,5
Şanlıurfa-Merkez	**S**	9	10	9	28
	%	12,9	14,3	30,0	16,5
Toplam	**S**	70	70	30	170
	%	100	100	100	100

P>.05 Sd: 26

Çadır kümlerinin çoğunluğunda ana dil Kürtçedir (92,9) (Tablo 12). Bunun yanında ana dili Arapça ve Zazaca olanlar da mevcuttur. Ana dili Türkçe olanlara

rastlanmamıştır. Bu durum etnik birlikteliğe ilişkin önemli bir göstergedir. Arap ve Zazaların bulunduğu yerler ise yine kendileri gibi olanların bulunduğu yerler olmuştur. Bu etnik farklılığa işaret etmektedir. bu etnik farklılıkların çok az bir kısmının iç içe kaldığı görülmüştür. Örneğin bir çadır kümesinde bir veya birkaç Zaza veya Arap çadırı görülmüştür. Bunlar da hemşehricilik ya da tanışıklık bağlarından dolayıdır.

Gerek çadır kümesinden gerekse Polatlı'da görüşülen ilgili kişilerden çapa döneminde yoğun olarak Arapların, ama soğan toplama zamanında ise yoğun olarak Kürtlerin rol aldığı belirtilmiştir. Çapada çalışan Kürtler genellikle toplama aylarına da kalabilmektedirler.

Tablo 12. Örneklemin Ana Dil Dağılımı

Görüşme Tipi / Ana dil		Hane reisi	Kadın	Genç	Toplam
Kürtçe	S	65	65	28	158
	%	92,9	92,9	93,3	92,9
Arapça	S	2	2	0	4
	%	2,9	2,9	0,0	2,4
Zazaca	S	3	3	2	8
	%	4,3	4,3	6,7	4,7
Toplam	S	70	70	30	170
	%	100	100	100	100

P>.05 Sd: 4

4.4.2. Tarım İşçilerinin Eğitim Durumu

Öğrenim durumu ile cinsiyet arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir ilişki söz konusudur. Kadınlarda okuma yazma bilmeyenlerin oranı yüksektir (%83,1). Diğer bir önemli gösterge ise ortaokul ve lise mezunu oranının azlığıdır (Tablo 13). Okuldan terk olanların genel gerekçelerini maddi yetersizlikler, çalışmanın gerekliliği ve ailenin izin vermemesi şeklinde sıralanmıştır.

Tablo 13. Örneklemin Öğrenim Durumu Dağılımı

Cinsiyet / Öğrenim Durumu		Kadın	Erkek	Toplam
Okuma yazma bilmiyor	S	69	23	92
	%	83,1	26,4	54,1
Sadece okuma-yazar	S	5	18	23
	%	6,0	20,7	13,5
İlkokul mezunu	S	2	30	32
	%	2,4	34,5	18,8
İlkokul terk	S	4	5	9
	%	4,8	5,7	5,3
Ortaokul mezunu	S	1	6	7
	%	1,2	6,9	4,1
Ortaokul terk	S	0	4	4
	%	0,0	4,6	2,4
Lise mezunu	S	2	1	3
	%	2,4	1,1	1,8
Toplam	S	83	87	170
	%	100	100	100

P<.05 Sd: 6

Öğrenim durumuna ilişkin bilgiler tarım işçilerinin eğitimi önemsemediği ya da ikinci planda tuttuğu yorumu yapılsa da, esas olarak çalışma ve iş gücü ihtiyacından dolayı bu durumun doğduğu açıktır. Eğitimin giderek maliyet gerektirmesi ve sürekli ikametgâhın olması şartı bu durumu zorlaştırmaktadır. Çocuklarla yapılan bazı görüşmelerde yaz aylarında uygulanabilecek eğitim programlarına sıcak baktıkları tespit edilmiştir.

Tablo 13'te de görüleceği üzere kadınlar eğitimden en yoksun olan kesimdir. Dil, sosyal dışlanma için önemli bir işaret olduğundan dolayı, kadınların iletişim dünyası kendi yakın çevreleri ile sınırlı olduğu da dikkate alındığında önemli bir yoksunluk ve sosyal dışlanma olduğu yorumu yapılabilir.

Tablo 14. Örneklemin Eğitim Hayattaki Önemi Hakkında Görüşü

Cinsiyet / Eğitim Hayatta Neden Önemlidir?		Kadın	Erkek	Toplam
Meslek sağlar	S	62	53	115
	%	76,5	62,4	68,9
Daha çok para kazandırır	S	0	0	1
	%	0,0	1,2	0,6
Toplumda saygınlık getirir	S	1	8	9
	%	1,2	9,4	5,4
Daha iyi bir insan olmayı sağlar	S	2	16	18
	%	2,4	18,8	10,8
Ülkesine faydalı insan olmasını sağlar	S	0	1	1
	%	0,0	1,2	0,6
Düzenli yaşam sağlar	S	1	5	6
	%	1,2	5,9	3,6
Hayatı kolaylaştırır (cahillikten kurtarır)	S	16	1	17
	%	19,5	1,2	10,2
Toplam	S	82	85	167
	%	100	100	100

P<.05 Sd: 6

Cinsiyete göre eğitimin hayattaki önemine ilişkin dağılımda istatistiksel açıdan anlamlı bir ilişki bulunmuştur. Her iki cinsiyet açısından eğitim meslek sağlaması dolayısıyla önemsenmektedir (Tablo 14). Tüm kişilerin eğitimi önemsemekle birlikte çocukların eğitim görmesine ilişkin fazla çaba sarf etmemeleri de göze çarpan çelişkilerden biridir. Bunun gerekçesi sorulduğunda ise genel olarak yine maddi olanaksızlıklar gibi cevaplar alınmıştır.

Eğitimle ilişkili diğer önemli bulgular ise şu şekilde sıralanabilir:

- Hane reisleri ve genel olarak erkekler de kadınlar gibi kız ve erkek çocuklarının istemektedir. Erkeklerin üniversiteye devam etmesine tamamı sıcak bakarken kız çocuklarının üniversiteye gitmesini sadece %3,3'lük hane reisi karşı çıkmaktadır**.**
- Çadırların hepsinde de okula devam eden en az bir çocuk mevcuttur. Yüksek okula devam eden çocuk sahipliği ise sadece %4'tür.

- Çocuklarının mesleği konusunda ise hane reisleri ağırlıklı olarak memurluğu, bunun yanında doktor ve öğretmen olmasını isteyenler de vardır.
- Gençlerin %83,3 gibi büyük çoğunluğu sonuna kadar (üniversite bitirmek) okumayı, geri kalan kısmı ise en azından bir meslek sahibi olana kadar okumak istediğini belirtmiştir.
- Gençlerin meslek tercihlerinde ise doktor, öğretmen, polis, hemşire olmak başta gelen tercihler olmuşlardır.
- Hane reisleri çok nadir gazete okuduklarını ifade etmişlerdir. Bunda da ancak hangi gazeteyi bulurlarsa okuduklarını belirtmişlerdir. Çadırlarda televizyon bulunmadığı için bununla ilgili soru sorulmamıştır.

4.4.3.Tarım İşçiliğinde Aile ve Otorite

Çadır kümelerinde ağırlıklı olarak 2-4 sayılarında çocuk sahipliği vardır. Kız-erkek oranı hemen hemen eşit düzeydedir (Tablo 15). Çocuk sahipliği oranı tarım işçiliğinde son derece önemlidir. Zira bir çocuk sahipliği ve özellikle de erkek çocuk sahipliği "güç" ifadesidir. Tarımsal yapının geleneksel doğası gereği kol emeği ihtiyacı vardır. Emeğin yoğun kullanımında erkek sayısı son derece belirleyicidir. Sadece tarlada değil hamallık gibi kazançlı işlerde de erkek iş gücü önemli bir güçtür.

Tablo 15. Hane Reisinin Çocuk Sahipliği Sayısı Dağılımı

Çocuk sayısı	Kız (%)	Erkek (%)
0	5,0	15,0
1	18,3	11,7
2	30,0	21,7
3	15,0	28,3
4	20,0	16,7
5	3,3	3,3
6	1,7	1,7
7	5,0	1,7
8	1,7	0,0
Toplam	100,0	100,0

Çadır reisinin evlenme yaşı düşüktür(Tablo 16). Bu durum, geleneksel tarımsal yapının bir sonucu olarak görülebilir.

Tablo 16. Hane Reisinin Evlenme Yaşının Dağılımı

Yaş	Sayı	%
14	3	4,9
15	2	3,3
16	1	1,6
17	2	3,3
18	5	8,2
20	15	24,6
21	4	6,6
22	12	19,7
23	3	4,9
24	1	1,6
25	8	13,1
26	3	4,9
27	1	1,6
30	1	1,6
Toplam	61	100,0

Çadır reislerinin evlendiği kişi ile akrabalık düzeyi düşük olsa da (39,3) önemli orandadır (Tablo 17).

Tablo 17. Hane Reisinin Eşi İle Akrabalık Durumu Dağılımı

Akrabalık durumu	Sayı	%
Evet	24	39,3
Hayır	37	60,7
Toplam	61	100,0

Çadır reislerinin evlenme şekli ağırlıklı olarak görücü usulü ile olmuştur (Tablo 18).

Tablo 18. Hane Reisinin Evlenme Biçimi Dağılımı

Evlenme Şekli	Sayı	%
Kendi görüp anlaşarak	28	45,9
Görücü usulüyle	31	50,8
Berdel	1	1,6
Kaçarak	1	1,6
Toplam	61	100,0

Genç grubuna sorulan evlenme biçimine ilişkin soruya ise %93,3 görüp tanışarak evlenmek isteyeceğini ifade etmiş, aynı kanaati çocukları için de belirtmiştir.

Çocuklarınız siz göre nasıl evlenmeli sorusuna ise hane reislerinin sadece %7,1'i görücü usulü ile demiştir. Geri kalan kesim görüp anlaşarak ya da kendilerinin bileceği bir durum şeklinde ifade etmişlerdir.

Cinsiyet ile aile içindeki hakimiyet biçimi arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir ilişki bulunmaktadır. Genel olarak babanın (%85,1) veya aile büyüğünün sözünün geçtiği görülmektedir (Tablo 19). Kimin söz geçmelidir size göre sorusuna ise yine bu oranlara benzer sonuçlar elde edilmiştir.

Tablo 19. Tarım İşçilerinin Cinsiyet Açısından Aile İçinde En Fazla Kimin Sözünün Geçtiğine İlişkin Dağılım

Cinsiyet / Ailede en çok kimin sözü geçer?		Kadın	Erkek	Toplam
Babanın	**S**	76	67	143
	%	92,7	77,9	85,1
Annenin	S	4	11	14
	%	4,9	12,8	8,9
Anne-babanın	S	0	2	2
	%	0,0	2,3	2,4
Çocukların	S	2	2	4
	%	2,4	2,3	2,4
Ortak	S	0	4	4
	%	0,0	4,7	2,4
Toplam	S	82	86	168
	%	100	100	100

P<.05 Sd: 4

Bu veriler dikkate alındığında aile yapısının gelenekselci yapının bir ürünü olduğu söylenebilir. Özellikle aile içindeki otorite ilişkilerinde babanın sözünün geçtiği yönündeki yüksek oran ataerkil yapıya işaret etmektedir.

4.4.4.Tarım İşçilerinin Yaşam ve Çalışma Koşulları

İşçiler son derece ilkel çadırlarda barınmaktadırlar. Çadırlarda ortalama 5-8 kişi kalmaktadır. Hemen hemen her çadırda gözlemlenen ve çocukların sağlığı açısından göze çarpan önemli bir bulgu da sigaranın çok tüketildiği ve havalandırmanın olmamasından ötürü de çocukların pasif içi olduğudur.

Banyo yapma sıklıkları 3-4 günde birle hafta bir arasında değişebilmektedir. Ancak çoğunluk haftada bir yaptığını belirtmektedir.

Yemekler konusunda ise sebzeli yemeklerin çoğunlukla tercih edilmesinin yanında etli sulu yemekler de yapılabilmektedir.

Çadır reisi üzerinden kuşaklar arasındaki meslek dağılımına ilişkin elde elden bulgularda, çoğunluğunun anne babasının ve hatta dedesinin tarım işçiliği yapmış olduğu görülmektedir. Bunun yanında çiftçilik ve hayvancılık ile uğraşmak giderek azalmıştır.(Tablo 20). Bu durum tarımsal yapının çözülüşünü akla getirse de işçilerin yoğunluklu olarak Güneydoğu'dan gelmiş olması ve bölgenin özgün sosyo-ekonomik yapısı ile tarihsel politik izdüşümler bu sonucu beslediğini söylenebilir. Dolayısıyla kuşaklar arasına bakıldığında tarım işçiliğinin süreklilik kazanarak yeniden üretildiği görülmektedir.

Tablo 20. Hane Reisinin Anne, Baba ve Dedesi Bakımından Meslek Dağılımı

Meslek	**Anne (%)**	**Baba (%)**	**Dede(%)**
Belediye işçisi	0,0	2,9	0,0
Çiftçi	12,9	21,4	22,9
Çoban	0,0	0,0	1,4
Hayvancılık	10,0	20,0	18,6
Tarım işçisi	41,4	55,7	44,3
Toprak ağası	0,0	0,0	1,4
Ev hanımı	35,7	0,0	0,0
Bilinmiyor	0,0	0,0	11,4
Toplam	100	100	100

Kaç yıldır çalıştığına ilişkin sorulara hane reisleri ve kadınlar yaşları oranında cevaplar vermişlerdir. Genç grubunda ise en az 1 en çok 20 yıllık cevap çıkmıştır. Yoğunluklu olarak 10 yıldan fazla verilen cevaplar düşünüldüğünde çocuklukla birlikte tarım işçiliğine başlandığı anlaşılacaktır.

Tarım işçilerinden çadır reislerinin % 90'ı, kadınların % 94,3'ü, gençlerin ise % 88,5'i tarım işçiliğini sevmediğini ifade etmiştir. Neden tarım işçiliğini seçtiklerine yönelik soruya çoğunluk "yoksulluk", "mecburiyet", "başka iş yok" gibi gerekçeler göstermiştir.

Tablo 21. Kadınların Evlenmeden Önce Tarım İşçiliği Yapıp Yapmadıklarına İlişkin Dağılım

Evlenmeden önce tarım işçiliği yapıp yapmadığı	Sayı	%
Evet	58	87,9
Hayır	8	12,1
Toplam	66	100,0

Tarım işçiliği konusunda kadınlarda da benzer süreklilik vardır. Evli kadınların %87,9 gibi çoğunluğu evlenmeden önce de tarım işçiliği yaptığını belirtmiştir (Tablo 21). Bu durum aynı toplumsal ortam içerisinde evliliklerin yapıldığına ilişkin de bir işarettir. Diğer taraftan ise tarım işçiliğinin yeniden üretilmesine ilişkin bir bulgu olarak, kadınların aynı toplumsal yapı içersinde hapsolduklarına dair de bir tespittir. Bununla birlikte kadının eğitim durumu, dil ve sosyal kaynaklardan yoksunluk gibi faktörler sosyal açıdan geçişkenliğini, hareketliliğini de etkilemektedir.

4.4.5. Tarım İşçiliğinde Çalışma Hayatı

İşçilere "çalışma"nın kendileri için ne ifade ettiği sorulduğunda verilen cevapların büyük kısmını "aç kalmamak", "fakir olmamak", "ekmek parası", "karın tokluğu", gibi geçimlik amaçlı ifadeler oluşturmuştur. Bununla birlikte çalışma için "rezillik" (kendi işleri için), "zikir", "her şey" gibi farklı algı kodlarına tekabül eden ifadelerin kullanılmasına da rastlanmıştır.

Çalışma koşulları toprak sahiplerinden çok, toprağın üretim hakkını anlaşarak elde eden tüccar-elçi (aracı)-çavuş(sürekli çalışma yerinde bulunur) tarafından sürekli denetlenmektedir.

Köylü soğanın olgunlaşması zamanında iki yoldan birini tercih etmektedir. Birinci seçenek kendi çabasıyla işçi bulmaktır. Bunu genellikle daha önceden çalıştırdığı işçiler varsa onlar üzerinden yapar. Ancak bu durumda da yerli ya da dışarıdan işgücü tercih etmek durumundadır. Yerli işgücünün maliyeti daha yüksek olduğundan genellikle dışarıdan işgücünün ithal edilmesi tercih edilir. İkinci seçenek ise ürünün çıkarılmasını ve pazarlanmasını baştan tüccarla anlaşma yoludur. Bu

durumda tüccar elçiler ile irtibata geçerek anlaşır ve çalışma yerindeki tüm sorumluluğu elçiye verir. Elçi de işçiler ile iletişimi sağlayarak çalışma yerine gelmelerini sağlar. Çalışma yerinden sorumlu kişi ise "çavuş"tur.

İşgücüne duyulan ihtiyaç çapalama ve ürün toplama zamanındadır.

Üreticiler üç tür soğan olduğunu belirtmişlerdir: Küçük, orta ve büyük boy olan bu soğanların ayrı ayrı torbalarda toplanması gerekmektedir. Köylüler kendi yöntemleri ile çalıştırdıkları işçilerin torba başı ücret aldıklarından dolayı genellikle bu üç türü karıştırarak erken doldurmaya çalıştıklarından yakınmaktadırlar. Dolayısıyla tercihleri tüccara verme yönünde olmaktadır. Zira tüccar elçi ve çalışma yerinde de çavuş üzerinden kurduğu hiyerarşi ile işin yoğun bir şekilde denetlenmesini sağlamaktadır. Sadece ürünün toplanmasında değil, çapalama zamanında ücret günlük ödendiği için, işçilerin çalışıp çalışmadığına kontrol etmek için de denetime ihtiyaç duyulmaktadır. Soğanın borsası Polatlı'da olmaması İstanbul ve Bursa'daki borsalar üzerinden bir fiyat belirlemesine gidilmesini gerektirse de enformel açıdan serbest piyasada ortak bir fiyatta anlaşılabilmektedir.

Çalışılan tarlaya elçinin sağlamış olduğu kamyon ya da traktör ile gidilmektedir. Ancak bazı çadır kümleri tarlalara yakın yerleştiğinden yürüyerek de gidilebildiği olmuştur. İşçilerin çalışma süreleri ve dinlenme zamanları çeşitlilik göstermektedir. Ancak genel olarak sabah altıdan akşam altıya kadar çalışılmakta ve öğlen de toplam bir saat dinlenme arası verildiği tespit edilen bilgiler arasındadır.

Dinlenme araları günde üç-dört kez olabilmektedir. Tarım işçiliğinde çalışma süresinin ile dinlenme aralarının uzun süredir değişmediği görülmektedir. Çalgünür (1943:41), 1940'lı yıllar için *"Yurdumuzda ziraat işlerinde gündelikçilik olarak çalışan işçiler için muayyen bir mesai saati yoktur. Bizde ziraat işlerinde mesai umumiyetle, hangi mevsimde olursa olsun güneşin doğması ile başlar ve batması ile nihayeti bulur. Yalnız işyeri ikamet mahalline uzak olan mevkilerde, uzaklık nisbetine göre, işe güneş batmazdan evvel nihayet verilir. Mesai esnasında işçilere üç ila dört defa istirahat verilir. Fakat işçilere mesai esnasında verilen bu istirahatların zamanları ve müddetleri çok karışıktır."*

Şeker'in (1986) araştırmasında dört kez verilen aralar çıkarıldığında toplam 9 saat çalışıldığı görülmüştür. Polatlı'daki işçilerin bulgularında da çalışma süreleri 9-

10 saat civarında çıkmıştır. Genellikle sabah 6 ile akşam 6 arasında çalışılmakta ve verilen aralar düşüldüğünde bu süreye ulaşılmaktadır.

İşçilerin soğanın toplanması, kesimi ve çuvallanması işlerinden sorumludur. Çuvalların kamyon ya da traktörlere yüklenmesi ise tamamen hamalların sorumluluğundadır.

Hamallar da tarım işçileridirler. Çadırlarda kalmaktadırlar. Ancak genel olarak taşıma işçiliğinde çalışırlar.

Çalışma ilişkilerine dair elde edilen bazı bulgular ise şöyledir:

- % 91,3'nün temel geçim kaynağı mevsimlik tarım işçiliği olduğu görülmüştür. Tarım işçiliğinden başka yaptıkları işler ise genelde inşaat işçiliği olmaktadır. İşçilerden elde edilen bilgilerden başka bölgenin genelinin bilgisine hakim ziraat mühendisi İ.'nin şu ifadeleri de tarım işçiliğinden başka işlere de hazır olduklarını göstermektedir:

"*Gelen ekiplerde inşaatçı oluyor adam, elektrikçi oluyor…gelen işçiler arasında..mesela Urfa'dan Diyarbakır'dan.. köylerde genelde başka işler de yapıyorlar. Kışın burada inşaat sektöründe çalışanlar da çoktur. Elektirikçilik, su işi vesaire… Böyle Polatlı'ya yerleşenler de var (…) Adamlara ne iş versen yapar. Mesela şu kadar soğanım kaldırılacak desen hemen tarladan buraya da gelebilir. İşten kaçmazlar yani. .."*

- Genel olarak çoğunluk mart ve ekim ayları arasında çalışmaktadır.
- % 82,9'u gelirinin son 10 yılda azaldığını belirtmiştir.
- Çoğunluk ailesi ve akrabaları ile çalışmayı tercih etmektedir. Bu eğilim her grup için geçerli olmakla birlikte, gençlerin kendi fiziki, sosyal ve ahlaki gelişim dönemlerinin getirdiği akran etkisinden dolayı arkadaşlarıyla da çalışmayı tercih ettikleri bilgisine ulaşılmıştır.
- Hane reislerinin çok azı 5 yıldan beri mevsimlik tarım işçiliği yaptığını belirtirken diğer kısım çocukluğundan beri ya da çiftçiliği bıraktıklarından beri yaptığını belirtmiştir. Çiftçilikten tarım işçiliğine geçişte ise toprağın yetersizliği, toprağın bölünmesi, zorunlu göç gibi nedenler sıralanabilmektedir. Mevsimlik işçilikten önce gezici olmak yerine geçici olarak yakın yerlerde tarım işçiliği yapmıştır.

Kadın ve erkek açısından ekonomik durumlarından memnuniyet analiz edildiğinde her iki grupta da genel bir memnuniyetsizliğinde olduğu görülmektedir (Tablo 22).

Tablo 22. Örneklemin Ekonomik Durumdan Memnuniyetinin Cinsiyet Açısından Dağılımı

Cinsiyet / Ekonomik Durumundan Memnuniyet		Kadın	Erkek	Toplam
Tamamen memnunum	S	3	1	4
	%	3,7	1,2	2,4
Biraz memnunum	S	14	13	27
	%	17,1	15,5	16,3
Hiç memnun değilim	S	64	70	134
	%	78,0	83,3	80,7
Kararsızım	S	1	0	1
	%	1,2	0,0	0,6
Toplam	S	83	84	166
	%	100	100	100

P>.05 Sd: 3

- Dört mevsim tarım işçiliği yapanların da yanı sıra çoğunluk genel olarak mart-aralık ayları arasında tarım işçiliği yapmaktadır. Kış aylarında çalışılmıyorsa şayet diğer mevsimlerde elde edilen birikimler kışın harcanabilmektedir.
- En fazla harcama öncelikle gıda, giyim, barınma, yol masrafı ve sağlık konularından olduğu tespit edilmiştir. Harcamalardan artan gelir ise yukarıda da sözü edildiği gibi kış aylarına saklanmakta ya da ailede eğitim gören biri varsa onun için harcanmaktadır. Bunlar dışında artan bir paradan söz edilmemektedir.
- Yıllık ortalama gelirleri tüm hanenin 6-8 bin YTL arasında olduğu görülmüştür.
- Tarım işçilerinin %55,7 gibi büyük bir kısmının borcu bulunmaktadır. Borçların çoğunluğu yakın akraba ile tefeciye olmakla birlikte borçlanmalar genel olarak hane içinden birinin evlendirilmesi, geçim sıkıntısı gibi noktalarda yoğunlaşmaktadır.

- Çalışma yerinde büyük oranda öncelikle çavuşun (bununla birlikte elçinin), sonra ise aile büyüklerinin sözü geçtiği bilgisine ulaşılmıştır. Gündelik hayatta bir sorun yaşandığında ilk olarak başvurulan kişi de çavuşun olduğu ifade edilmiştir.

4.4.6. Tarım İşçiliğinde Ücret

İşçilerin tamamı görüşmelerin yapıldığı yer ve zamanda soğan toplayıcılığı ya da taşınması işlerinde çalışmakta oldukları tespit edilmiştir. alan araştırmasının yapıldığı sırada (sonbahar 2008) ücretleri konusunda henüz bir netlik sağlanmamıştı. Ancak torba başı 1,80-1,85 YTL gibi bir oran olacağı beklentisi hakimdi. Önceki yıl ise ücretin 1,70 TL olduğu belirtilmiştir. Ancak bu ücretler üzerinden elçi % 10 da komisyon almaktadır. Bir tarım işçisi her gün çalıştığında ortalama bin TL civarında bir ücret alabilmektedir.

Polatlı Ziraat Odası 2009 yılı ücretlerini ise şu şekilde ilan etmiştir:

8 saat üzerinden günlük yevmiye tüm ürünler için: 18,50TL

soğanda,

1 dekar için birinci ve ikinci çapa ücretleri 40,00 TL

Üçüncü çapa ücreti 12,00TL

Çuvallama ücreti (50kg) 1,85TL

Ücretlerin belirlenmesinde İlçe Tarım Müdürlüğü, Kaymakamlık, Tüccarların kurduğu komisyonun belirlediği bilgisine ulaşılmıştır. Elçilerle yapılan görüşmelerde kendilerine danışılmadığını belirtmişlerdir. Ancak bunda devletin tahsis etmiş olduğu elçilik belgesinin yokluğu da etkilidir. Her nasıl olursa olsun sonuç olarak tarım işçilerinden elçi olsa bile herhangi bir temsilci bulunmadan ücretleri belirlenmektedir.

- Tarım işçilerinin ücretlerinde son 5 yılda %61,4'lük kesim azaldığını, %31,4 oranında ise aynı kaldığını belirtmiştir. %75,7'lik çadır reisi kesimi ücretleri zamanında alamadığını belirtmiştir. Kadınların %94,2'si ise ücretleri zamanında alamadıklarını ifade etmiştir.
- Bunun en büyük nedeni ise çek olarak 2-3 sonrasına verilmiş olmasıdır. Çok az da olsa bazen çekler karşılıksız çıkabilmektedir. Ama her halükarda ücretler ödenmektedir.

- % 94,3'lük kesim emeklerinin karşılığını alamadıklarını düşünmektedir. Bu oran kadınlarda da yüksek olmasına (%89,9) rağmen gençlerde düşüktür.
- Çalışma yerinin seçimine genel olarak baba (reis) karar vermektedir. Ancak hane reisi de elçi ile irtibata geçmekte ve gidilecek yeri ondan öğrenerek karar vermektedir.
- İşçi hanelerinin yarısında mutlaka bir veya birden fazla kişi ikametgah edilen yerde bırakılmıştır. Bunun nedeni yaşlılık ya da orda bırakılan kişinin işinden dolayıdır. Dolayısıyla eli tutabilecek her kişi yaşına bakılmaksızın yoğun emek için getirilmiştir.
- Sosyal güvenlik açısından %61,4'ü Yeşil Kartlı iken geri kalan kısmın hiçbir sosyal güvencesi yoktur. Herhangi bir sağlık sorunlarında ya da bir kazada ise öncelikle kendilerinin müdahale ettiğini, şayet sorun daha büyükse elçi ile irtibata geçerek sağlık ocağı veya hastaneye götürdüklerini belirtmişlerdir.

Sürekli çalışan tarım işçilerinin sosyal güvenliği 506 sayılı kanunla düzenlenmesine karşın özel sektörde çalışan geçici tarım işçilerinin sosyal güvenliğinin düzenlenmesi 17.10.1983 tarihli 2925 sayılı Tarım İşçileri Sosyal Sigortalar Kanunu ile sağlanmıştır. 18.5.1984 tarihli uygulama yönetmeliği ile bu kanuna tabi sigortaların işlemleri hakkında düzenlemelere gidilmiştir. Kanunun 3. maddesi süreksi işi en çok 30 işgünü süren tarım işlerinde çalışanlara uygulanmak üzere düzenlenmiştir. Ancak bu kanun da isteğe bağlı olarak getirilmiş olup günümüz modern sosyal güvenlik sistemlerinin mecburiliğini göz ardı eden bir sonuç doğurmuştur (Yıldırak ve diğ., 2003:40).

Özellikle kadınların ve çocukların çalışma şartlarından ve yaşam koşullarından ileri gelen sağlık sorunlarıyla ilgili güvencelerin sağlanmasına yönelik hukuksal mevzuatın son derece yetersiz olduğu görülmektedir. Diğer çalışma alanlarında kadına yönelik ayrıcalıklar ne yazık ki tarım işçiliğinde ve özelde de geçici işçilikte hukuksal dayanağa kavuşturulmamıştır.

4.4.7. Tarım İşçiliğinde Çalışma Koşulları

Çadır reisleri, çalışma yerinde yaşadıkları en önemli sıkıntının öncelikle mevsimin de etkisiyle sıcaklık olduğunu dile getirmişlerdir. Bununla birlikte önemli oranda tuvalet, su gibi temel ihtiyaçlara yönelik sorunlar da dile getirilmiştir. Sağlık

açısından da özellikle çapada bel ağrılarının meydana geldiği belirtilmiştir. Çalışma sürelerinin ve ücretlerinin belirgin olmaması, ücretlerini zamanında alamamaları, barınma şartlarının ilkelliği, yağmur zamanında korunaksız olmaları gibi yaşamsal konular da çalışma koşullarını etkileyebilmektedir. Bunun yanında sosyal ilişkiler anlamında köylülerin jandarma gibi davrandıklarını ve kendilerine küfrettiklerini, buna karşılık ses çıkaramadıklarını belirtmişlerdir.

Kadınların çalışma koşullarından dolayı çektikleri sıkıntılar sorulduğunda çoğunlukla "her şey sıkıntı" ve mevsimim ile iklim şartlarından dolayı da sıcaklığın yüksekliğinden duyulan şikayet dile getirilmiştir.

Kadınlar temizlik ve barınma sorunlarını özellikle dile getirmişlerdir. Suyun olmaması en büyük sıkıntıdır. Yassıhöyük köyü yakınındakilerde su kaynağına uzaklık az iken, diğer çadır kümlerinde su bulunmamakta ve elçinin getirdiği şu ile idare etmeye çalışmaktadırlar. Temizlik, banyo, bulaşık ve yemek için suyun önemini vurgulayan kadınların bir başka önemli sorumlulukları da su kaynağına yakın olsalar dâhil genellikle suyun taşınmasından da sorumlu olmalarıdır. bu koşullar kadının barınma ortamındaki "çalışma" durumuna dair bilgiler niteliğinde kabul edilebilir.

Barınma açısından çadırın iklim şartlarından dolayı yağmura dayanıklı olmaması da önemli bir sorundur.

Gözlemlerde dikkat çeken önemli bir husus da çocuklar açısından da elverişsiz çadır ortamına rastlanılmış olmasıdır. Bir çadırda en az 4-5 kişinin barındığı görülmüş, çoğunluğunda sigara içenlerin de içenlerin bulunması ve havalandırmanın sınırlı olması sağlık açısından çocukları tehdit eden bir durum olarak görülmüştür.

Çalışma ve yaşam koşullarının düzeltilmesi için dile getirilen çözüm önerileri ise,

- Barınma ihtiyacının prefabrik gibi daha modern yapılarla giderilmesi,
- Sağlıklı ve yeterli oranda suyun temin edilebilmesi,
- Modern tuvalet ve banyo sistemlerinin kurulması,
- Ücretlerin/yevmiyelerin iş başlamadan önce kesinleştirilmesi,
- Sigortanın yapılması,

- Toprak verilmesi (bunu kendi köyünde veya başka bir yerde tarımsal üretimi sabit bir mekânda yapma isteğinde olanlar dile getirmektedir)
- Çalışma alanlarında ayırımın yapılmaması,
- Örgütlenmenin gerekliliği,

Yukarıda sıralanan öneriler verilen cevapların sıklık oranına göre sıralanmıştır. En sonda yer alan **örgütlenme** ihtiyacı çok az kişi tarafından dile getirilmiştir. İşçilerin tamamının hiçbir örgütlülüğü yoktur. Örgütlenmenin gerekliliğini (sendikal anlamda) vurgulayanların oranı ise sadece %45'tir. Örgütlenmenin gereksizliğini belirtmelerinde rol oynayan en önemli etken aynı mevsimin 2007 yılında bir hafta boyunca yaptıkları grevden hiçbir sonucun alınmamış olmasıdır.[6]

İşçiler 2007 yılındaki grev sürecinden başka şimdiye kadar kendileri ile devletten ya da herhangi bir sivil toplum örgütünden kimsenin kendileri ile görüşmediğini belirtmişlerdir. Sadece 2007 yılında birkaç çadıra Deniz Feneri Derneği'nin ayakkabı, giyim gibi yaptığı yardımdan söz edilmiştir. Ancak bu yardımı alan çadırlarla yapılan görüşmede yardımları yeterli görmediklerini, kalıcı çözüm istediklerini belirtmişlerdir.

İşçilerdeki örgütsüzlük ve buna yönelik herhangi bir çabanın içinde yer almamaları Marks'ın hem emek için hem de sosyal boyut için söz konusu ettiği" yabancılaşma" ya işaret etmektedir. Günü kurtarmaya yönelik ve katlanılabilir olumsuz çalışma ve yaşam koşulları, sahip otorite ilişkileri, kimlik edimleri, yaşam kültürü ve sıradan bilinci yapının yeninde üretilmesine ve geleneksellik içinde kalmasına yol açtığı belirtilebilir.

4.4.8. Tarım İşçiliğinde Sağlık

Hane reislerinin %75'i sağlık sorunları yaşadığını belirtmiştir. Bunların başında bel ağrısı-fıtık (soğan toplamaktan ve çapadan kaynaklı) gelmektedir. Aynı oran kadınlarda da yüksektir. Bel ağrısından başka astım, böbrek, tansiyon gibi rahatsızlıklar da vardır. Kendileri olmasa bile çoğunlukla çadırdakilerden birinde

[6] 2007 yılında eş zamanlı olmasa bile hem Çukurova Bölgesinde hem de Ankara'da on binden fazla işçi ücretlerin yükseltilmesi ve koşullarının düzeltilmesi için greve gitmiş, bazı DTP'den bazı milletvekillerinin de destek vermesine rağmen hiçbir sonuç alınamamış ve aynı ücretle işe devam edilmiştir.

rahatsızlığı olanlara rastlanmıştır. Kadınların ise ortalama % 60'ı en az bir sağlık problemi yaşamaktadır. Bunların başında bel sorunu gelmektedir (Tablo 23). Bel ağrısının çalışma durumundan kaynaklı olduğu düşünülebilir. Gençlerde ise belirgin bir hastalığa çok fazla rastlanmamıştır. Ancak az da olsa bel ağrısından şikayetçi olduğunu belirten vardır.

Tablo 23 . Kadınların Sağlık Problemleri Dağılımı

Hastalık Biçimi	Sayı	%
Cevap yok	20	28,6
Astım	2	2,9
Bel ağrısı	1	1,4
Bel fıtığı	11	15,7
Böbrek	3	4,3
Bronşit	5	7,1
Yok	5	7,1
Her şey var	2	2,9
Kadın hastalıkları-	1	1,4
Meme kanseri	1	1,4
Safra	1	1,4
Sinirden bayılıyor	1	1,4
Tansiyon	15	21,4
Toplam	70	100,0

4.4.9.Tarım İşçiliğinde Toplumsal ve Dizgesel Bütünleşme

Tarım işçilerinin Türkiye'nin sorunlarına ilişkin bakış açıları, kentleşme ve modernleşme eğilimleri ile geleneksel yapının önemli özelliklerini taşıyıp taşımadıkları, nerelerde yaşamak istedikleri gibi çerçeveler ile toplumsal bütünleşmedeki yerleri sorgulanmaya çalışılmıştır.

Türkiye'nin şu anda en önemli sorunu olarak %60,4 işsizlik, % 30,2 yoksulluk, % 5,7 Kürt Sorunu şeklinde ifade etmektedir. İstatistiksel açıdan cinsiyet ile anlamlı bir ilişkinin olduğu görülmektedir (Tablo 24).

Tablo 24 .Örneklemin cinsiyete göre Türkiye'nin en önemli sorunu hakkındaki görüş dağılımı

Cinsiyet / Türkiye'nin en önemli sorunu		Kadın	Erkek	Toplam
İşsizlik	**S**	50	46	96
	%	61,0	59,7	60,4
Yoksulluk	S	28	20	48
	%	34,1	26,0	30,2
Kürt sorunu	S	0	9	9
	%	0,0	11,7	5,7
Bilmiyorum	S	4	2	6
	%	4,9	2,6	3,8
Toplam	S	82	77	159
	%	100	100	100

P<.05 Sd: 3

Tarım işçilerinin cinsiyetleri ile kendilerini en çok nereye ait hissettikleri görüşleri arasında anlamlı bir ilişki söz konusudur. Her iki cinsiyete sahip işçiler de yaşadığı yere kendisini ait hissettiğini belirtmiştir. Kendisini Türkiye'ye ait hissedenlerin oranındaki düşüklük (kadınlarda %3,7, erkeklerde %9,1) toplumsal ortaklık ve aidiyet duyguları açısından bir bütünleşmenin tam olarak olduğunu göstermemektedir (Tablo 25).

Tablo 25. Örneklemin Cinsiyet Açısından Kendisini En Çok Nereye Ait Hissettiğine İlişkin Dağılım

Cinsiyet / Kendisini en çok nereye ait hissettiği		Kadın	Erkek	Toplam
Yaşadığım yere (kendi köy ya da şehri)	**S**	76	50	126
	%	92,7	61,0	76,8
Yaşadığım bölgeye	S	3	13	16
	%	3,7	15,9	9,8
Türkiye'ye	S	3	12	15
	%	3,7	14,6	9,1
Tüm dünyaya	S	0	6	6
	%	0,0	7,3	3,7
Boşlukta hissediyorum kendimi	S	0	1	1
	%	0,0	1,2	0,6
Toplam	S	82	82	164
	%	100	100	100

P<.05 Sd: 4

Tarım işçilerinin cinsiyet açısından Doğu veya Batı'da yaşamak istekleri arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir ilişki bulunmuştur. Her ikisi cinsiyet de her ne kadar Doğu'da yaşamak isteyeceğini belirtmiş olsa da bu oran kadınlarda daha yüksek çıkmıştır (%79,5) (Tablo 26). Kadınların eğitim düzeyi ve Kürtçeden başka dil bilmemeleri bu tutumda etkili olduğu söylenebilir. Bu durum da toplumsal bütünleşmedeki eksikliğe işaret etmektedir. Diğer taraftan Doğu'da yaşama gerekçeleri kendi memleketi, doğası gibi faktörler oluştururken Batı'daki tercihte ise iş olanağı, düzenli yaşam ve kadınlar açısından ise temiz hayat gibi faktörler ön plana çıkmıştır.

Tablo 26. Örneklemin Cinsiyet Açısından Doğu veya Batı'da Yaşama İsteği Dağılımı

Cinsiyet / Doğu'da mı yaşamak iyi, Batı'da mı?		Kadın	Erkek	Toplam
Doğu	**S**	66	39	105
	%	79,5	44,8	61,8
Batı	S	7	19	26
	%	8,4	21,8	15,3
Fark etmez	S	10	13	23
	%	12,0	14,9	13,5
Kararsız	S	0	16	16
	%	0,0	18,4	9,4
Toplam	S	83	87	170
	%	100	100	100

P<.05 Sd: 3

Cinsiyete göre fabrika ortamında çalışma isteğine bakıldığında iki değişken arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir ilişki bulunmaktadır. Çalışmak isteyenlerin oranı her iki cinsiyette de çoğunluktadır (Tablo 27). Önemli bir nokta ise şartlı kabul edenler içinde kadın oranının yüksekliğidir. Şartlı kabul edenlerden kasıt, özellikle evli kadınların eşlerinin izin vermesi, gençlerin ise hane reisinin izin vermesi durumunda isteyeceklerini belirtmiş olmalarıdır. Bir diğer şartlı kabul biçimi ise işi beğenme şekline göredir. Çalışmak istemediğini belirtenlerin gerekçelerini ise ailenin izin vermemesi, okuma isteği ve Kürtlere fabrika ortamında iyi davranılmayacağı endişesi gibi faktörler oluşturmaktadır. Kadınlardaki bu yüksek endişe otoriter ve geleneksel aile yapısının da başka bir açıdan göstergesi durumundadır. Fabrikada çalışmak isteyenlerde ise, isteklerinin gerekçeleri sorulduğunda verdikleri cevaplar ağırlıklı olarak düzenli bir işin olması, sosyal güvencenin olması, daha rahat çalışma ortamı ve temizlik gibi noktalarda yoğunlaşmıştır.

Tablo 27. Örneklemin Cinsiyet Açısından Fabrikada Çalışma İsteği Dağılımı

Cinsiyet / Fabrikada çalışma isteği		Kadın	Erkek	Toplam
Çalışmak isterim	**S**	45	81	126
	%	54,2	93,1	74,1
Şartlı kabul ederim	S	29	4	33
	%	34,9	4,6	19,4
Çalışmak istemem	S	5	0	5
	%	6,0	0,0	2,9
Kararsızım	S	4	2	6
	%	4,8	2,3	3,5
Toplam	S	83	87	170
	%	100	100	100

P<.05 Sd: 3

- Her üç gruptakilerin çoğunluğu da büyük şehirde düzenli bir iş olduğunda çalışabileceğini belirtmiştir. Bununla birlikte fabrikada kız çocuklarınızın da çalışmasına izin verir misiniz sorusuna hane reislerinin %17,4'ü hayır cevabını vermiştir. Gerekçeleri ise genel olarak bölgede bu duruma iyi bakılmadığını, erkeğin yanında çalışmasının doğru olmadığı, kendi evine-çocuklarına bakması gerektiği fikri olmaktadır.

Cinsiyet ile işçilerin kendileri gibi düşünmeyenlere karşı tutumları arasında anlamlı bir ilişki bulunmuştur. Her iki cinsiyet grubunda da kendisi gibi düşünmeyenlere tolerans yüksek çıkmıştır (Tablo27). Ancak kararsızların yüksekliği ile negatif bakanların az da olsa oluşu gerek sosyal dışlanma gerekse toplumsal bütünleşmedeki boşluktan dolayı olduğu düşünülebilir.

Tablo 28. Örneklemin Cinsiyet Açısından Kendisi Gibi Düşünmeyenlere İlişkin Tutumunun Dağılımı

Cinsiyet / Kendisi gibi düşünmeyenlere Karşı tavrı		Kadın	Erkek	Toplam
Düşüncelerini saygı ile karşılarım	**S**	54	57	111
	%	65,1	65,5	65,3
İkna etmeye çalışırım	S	2	19	21
	%	2,4	21,8	12,4
Düşüncelerine saygı duymam	S	2	7	9
	%	2,4	8,0	5,3
Kararsızım	S	24	3	27
	%	28,9	3,4	15,9
Bir şey diyemem	S	1	1	2
	%	1,2	1,1	1,2
Toplam	S	83	87	170
	%	100	100	100

P<.05 Sd: 4

Tarım işçilerinin cinsiyetleri ile çocuklarının nasıl evlenmesini istediği arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir ilişki söz konusudur. Özellikle gerek kadın (67,5) ve gerekse erkeklerin (%43,9) çocuklarının görücü usulü ile evlenmeleri gerektiğini belirtmeleri (Tablo 29) geleneksel yapının devam etmesini istediklerine ilişkin bir bulgu olarak yorumlanabilir. Zira kadınlar geleneksel yapının dışına zaten çıkamamaktadırlar ve o yaşam evreni içerisinde bunu tercih etmek durumundadırlar. Erkekler içinse mevcut otorite ilişkilerinde hane içi emek sömürüsünden kazançlı çıkmaktadırlar. Bunun bozulmasını istemeyebilirler.

Tablo 29. Örneklemin Cinsiyet Açısından Çocuklarının Evlenme Şekilleri Hakkındaki Görüşlerinin Dağılımı

Cinsiyet / Evlenme Şekli Hakkında Görüşü		Kadın	Erkek	Toplam
Kendi görüp anlaşarak	S	24	40	64
	%	28,9	48,8	38,8
Görücü usulüyle	S	56	36	92
	%	67,5	43,9	55,8
Berdel	S	2	6	8
	%	2,4	7,3	4,8
Kaçarak	S	1	0	1
	%	1,2	0,0	0,6
Toplam	S	83	82	165
	%	100	100	100

P<.05 Sd: 3

Gençlere çalıştıkları yerlerde kazandığından fazlasını başka yerde kazanması durumunda sorulan soruya %83,3'ü evet yanıtını vermiştir. Gençlerin geleceğe yönelik planlarında bir meslek sahibi olma isteği çoğunluktadır. Bunun yanında ev sahibi olmayı isteyenler de önemli orana sahiptir.

Şeker (1986) araştırmasında toplumsal bütünleşme açısından sürekli işçiler için toplumsal bütünleşmenin içindedir nitelemesi yapmasına karşılık, mevsimlik tarım işçileri için ise geleneksel yapı içerisinde yaşamlarını sürdürmekte olduklarını ve yakın gelecekte toplumsal bütünleşme doğrultusunda bir uyum eğilimi göstereceklerini beklediğini ifade etmektedir.

Polatlı'daki araştırmada ise gelenekselci yapının yeniden üretildiği ve özellikle de etnik kimlikle birlikte dinsel kimlik üzerinden bir toplumsal bütünleşme eğilimi olduğu tespit edilmiştir. Toplumsal birlikteliğin çimentosunda ne derece uyum sağlayabileceği düşünülmez ancak bu kimliklerin aynı zamanda bir çatışma potansiyeli taşıdığı da gözlerden kaçırılmaması gerekmektedir.

Giddens, beşeri aktörlerin kendi eylemleri yoluyla sonradan bu eylemleri sınırlandıran toplumsal uygulamaları (ve kurumları) yeniden yaratmakta olduğunu ileri sürer. İnsanın toplumsal hayatı yeniden ve yeniden -dönüşümsel olarak- üretilir. Bu aynının mekanik olarak tekrarı değildir (Wallace,ve Wolf, 2004:213). Tarım işçilerinin hem kendi koşullarından şikayet etmeleri hem de eyleme geçme anlamında örgütlenmeden kaçmaları bu yapıyı temelde yeniden ürettikleri sonucuna götürmektedir. Diğer taraftan da Giddens'ın "yapının ikiliği" kavramına tekabül etmektedir.

4.4.10.Tarım İşçilerinde Soysal Katılım, Kimlik ve Etnik Ekonomi

İşçilerin kendilerini dinsel ve etnik kimlik üzerinden tanımladıkları görülmektedir (Tablo 29). (%35,9). Çadır kümlerinin tamamı Suni mezhebine bağlı Şafi kolundandırlar. Sunilikten başka mezhebe ait kimseye rastlanmamıştır. Ancak dinsel hassasiyet daha yüksektir. Cinsiyet ve kimlik arasındaki anlamlı ilişkinin toplumsal arka planlarının olduğu kuşkusuzdur. Ancak etnik farklılaşmanın dinsel kimlik üzerinden kendini tanımlama çabası dini kimlik üzerinden sadece toplumsal bütünleşmeye açık olduğu yönünde bir yorum yapılabilir. Bununla birlikte dinsel kimliğin rahatlıkla etnik kimliğe göre ön plana çıkarılması Kastoryano'nun (2000) Fransa ve Almanya'da incelemiş olduğu Müslüman göçmenlerin kimlik talepleri ile devletlerin amaçları sonucunda meydana gelen resmi olmayan bir "kimlik pazarlığı"nın varlığını akla getirmektedir. Kültürel, dini ve etnik çeşitliliği yönetme biçimi açısından bu pazarlık cemaatler ve devletler tarafından Avrupa'da yapılırken, Türkiye'de aynı şekilde olmasa bile etnik çeşitliliğin kendini dinsel kimliğin meşruluğu ile bir pazarlığa giriştiği ve devletin de bunu böyle kabul ettiği yolunda bir yorum getirilebilir.

Tablo 30. Tarım İşçilerinin Cinsiyet Açısından Kendilerini Hangi Kimlikle Tanımladığına Göre Dağılımı

Cinsiyet / Kendisini nasıl tanımladığı		Kadın	Erkek	Toplam
Türk	S	2	8	10
	%	2,4	9,2	5,9
Kürt	S	8	21	29
	%	9,6	24,1	17,1
Müslüman	S	22	23	45
	%	26,5	26,4	26,5
Türk-Müslüman	S	4	12	16
	%	4,8	13,8	9,4
Kürt-Müslüman	S	43	18	61
	%	51,8	20,7	35,9
Yoksul	S	1	1	2
	%	1,2	1,1	1,2
İşçi	S	3	3	6
	%	3,6	3,4	3,5
Arap	S	0	1	1
	%	0,0	1,1	0,6
Toplam	S	83	87	170
	%	100	100	100

P<.05 Sd: 7

Tarım işçilerinin siyasal düşünceleri ile oy verdiği partiler arasında da "kimlik pazarlığı"na ilişkin bir belirti saplanabilir. Demokratlık ve solculuk siyasal düşüncesinin ön plana çıkmasına karşılık hükümeti kuran partiye oy verdiklerini belirtmeleri ve o partinin dinsel kimliği ön plana çıkaran geçmişteki izdüşümü, kimlik pazarlığını daha anlamlı kılmaktadır.

Tablo 31. Tarım İşçilerinin Siyasal Düşünceye Göre Dağılımı

Siyasal Düşüncesi	%
Demokrat	15,4
Muhafazakar-demokrat	10,8
Sosyal demokrat	1,5
Solcu	27,7
Sağcı	13,8
Müslüman	4,6
Fikrim yok	21,5
Milliyetçi	4,6
Toplam	100,0

Siyasal katılım bakımından hane reislerinin %73,9'u son seçimde (2007) Adalet ve Kalkınma Partisi'ne, %6,5'u Demokratik Toplum Partisi'ne, % 4,3'ü Cumhuriyet Halk Partisi'ne oy verdiğini belirtmiştir. Şimdi seçim olsa kime vereceği sorulduğunda ise sadece AK Parti'ye oy vereceğini belirtenlerin oranında çok az da olsa bir düşme görülmüştür (% 67,4). Kararsızlar ise % 10'dur.

Etno-ekonomik yapıyı kuşkusuz enformel sektör bağlamında düşünmek gerekmektedir. Ancak geleneksel toplumdan modern topluma nasıl bir ilerlemenin olduğu varsayılıyorsa, aynı ilerlemeci mantıkla enformel sektörün yerini zamanla formel sektöre bırakacağı şeklindeki yaygın inancın (Özatalay,2006:58) tersine bunun dünya kapitalizminin kendini yeniden üretebilmesi için ihtiyaç duyulan özgül bir üretim ilişkileri biçimi (Portes ve Castells,1991:12) şeklinde ele alınması bulguları daha doğru bir momentte anlaşılabilir kılmaktadır. Zira iki kuşağı aşan bir üretim ilişkileri biçimi söz konusudur ve bu ilişki ağları farklı sosyal bağlar üzerinden, ki mevsimlik işçilikte etnik ağlar üzerinden yeniden üretildiği görülmektedir.

Etnik ekonominin enformel sektörde nasıl yapılaştığını ortaya koymak bakımından çalışmayı destekleyecek benzer araştırmalar da mevcuttur. Bunlardan birincisi atık madde toplayıcılığı konusunda Hakan Acar ve Yüksel Baykara Acar'ın (2008) Ankara örnekleminde yaptıkları alan çalışmasındaki bulgulardır. Bu araştırmaya göre Ankara'da atık madde toplayanlar içlerinde en kalabalık ve organizeli olan ve tamamı Hakkarili ve Vanlı olan *Türközü Grubu*, Diyarbakırlıklı ve Siirtlilerden oluşan *İskitler Grubu*; İç Anadolu göçmenlerinden ve Çingenelerden oluşan *Yahyalar Grubu* ve Hakkari ile Vanlılardan oluşan *Dikmen/Öveçler Grubu*

şeklinde dört organize grup tespit edilmiştir. bu araştırmada da hemşerilik ve etnik aidiyet enformel alanda çalışmayı kolaylaştıran bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır.[7]

Etnik ekonomiye yönelik yapılaşmayı besleyebilecek bir diğer çalışma enformel sektörlerden biri olarak kabul edilen işportacılık üzerine İstanbul'da Akgeyik ve diğ. (2004) tarafından yapılan araştırmadır. Bu araştırmanın bulgularında ise işportacıların çoğunlu Doğu ve Güneydoğu kökenli olduğu görülmüştür. Ancak bunlar dışında da her ne kadar Karadeniz ve Kayseri gibi yerlerde doğanlar görülmüşse de önemli bir oran Güneydoğu ve Doğu illerindedir. Önemli bir başka bulgu ise doğum yerlerine göre belirli sektörlerde kümelenmelerin oluştuğudur. Örneğin Malatyalıların büyük bir kısmı gıda alanında işportacılık yapmaktadır (Akgey,k ve diğ.,2004:70).

İşgücünün kayıt dışı olmasının yanında ürün (soğan) de kayıt dışıdır. Bununla ilgili olarak ziraat mühendisi ve aynı zamanda tohum satıcılığı yapan İ. şunları belirtmiştir:

"Türkiye'de ve Polatlı'da soğan, tohumundan yetiştirilişine, toplanmasına ve satışına kadar hep kayıt dışıdır"

Etnik ekonomiyi besleyen bu enformel yapı içerisinde etnik kimlikler bir sığınma aracı olarak kullanılmaktadır. Zira mevsimlik tarım işçiliği sistemi kendi içinde güven mekanizmasını da sağlamak zorundadır. Kayıt dışı olmasından kaynaklı denetimin yapılamaması, çalışma yerlerinde geleneksel otorite ilişkileri sayesinde kontrolü, aile içerisinde ataerkilliği, hane içi emek sömürü içerisinde kaderciliği bir arada tutan bir bağ olabilmektedir kimlik. Tarım işçiliğindeki etnik ekonominin içerini de bunlar oluşturmaktadır. Bu etnik kimlik ağı, Castells'in (2006) işaret etmiş olduğu kimlikler dolayısıyla sağlanan yatay ekonomik ilişkilerin en geleneksel örüntüsü örneğini teşkil etmektedir.

4.4.11. Tarım İşçilerinde Sosyal Dışlanma, Ötekileşme ve Adaletsizlik Hissi

Sosyal dışlanma, her ülkenin gelişmişlik düzeyine ve özgün koşullarına göre farklılık gösterebilmektedir. Genel olarak dezavantajlı gruplara gönderme yapan bu

[7] Bu temel bulgularla birlikte toplayıcıların tipik bir sınıfdışı özellik taşıdıkları, düşük eğitimli, mesleki beceriden yoksun ve daha iyi bir iş ve yaşam olanaklarından yoksun oldukları görülmüştür. Daha önce de beceri gerektirmeyen işlerde çalıştıkları gözlenen toplayıcıların arkadaş, akraba veya komşu gibi sosyal ağlarla bu sektöre girdikleri açığa çıkarılmıştır (Acar ve Acar,2008:84).

kavram ekonomik, toplumsal ve siyasal alandan dışlanma biçemleri şeklinde nitelik kazanabilmektedir (Sapancalı, 2005). Bu araştırmada bu üç alanı kapsayan ve dışlanmaya yol açan dezavantajlı durumlar tespit edilmiştir.

Tarım işçilerinde gerek kadın ve gerekse erkekler açısından sosyal dışlanmanın olduğuna yönelik bir hissin yüksek olduğu görülmüştür. Kadınlarda bu oran daha yüksektir (%63,8) (Tablo 32). Çadır reisi ve genç grupta da bu oranlar yüksektir.

Tablo 32. Tarım İşçilerinde Cinsiyet Açısından Kendisini Toplumdan dışlanmış Hissetme Durumu Dağılımı

Cinsiyet / Kendisini toplumdan dışlanmış hissediyor mu?		Kadın	Erkek	Toplam
Evet	**S**	51	38	89
	%	63,8	48,7	56,3
Hayır	S	29	40	69
	%	36,3	51,3	43,7
Toplam	S	80	78	158
	%	100	100	100

P<.05 Sd:1

Dışlanma nedenleri sorulduğunda ise şu cevaplar verilmiştir:

- Batıdakilerin lüks hayat yaşadıklarından söz etmektedirler.
- Özellikle kadınlar, dil probleminden dolayı dışlanma içerisindedirler. Türkler tarafından kendilerinin keklik gibi görüldükleri, batıdakilerle eşitsiz şartlarda yaşadıkları gibi ifadeleri kullanarak gerekçelendirmişlerdir. Bununla birlikte özellikle temizlik ve sağlık konusunda eşitsizliklere de vurgu yapmışlardır.
- "Doğulu olduğumuz için farklı davranıyorlar." şeklindeki ifadelere sıklıkla karşılaşılmıştır. Bunu Kürt oldukları için yaptıklarına inanıyorlar. En önemli delil olarak da yolda Polatlı'ya gitmek için otostop çektiklerinde hiçbir arabanın durup kendilerini almamasını gösterebiliyorlar. Ayrıca güneydoğuluların hastaneye alınmadıklarına da inananlara rastlanmıştır. Bu

durum kendilerinin dışlanarak "ötekileştirildiğine" yönelik çok önemli bir bulgudur.

Giddens'ın "düşüngüsellik" (refleksif) kavramı etnik kimliğin ötekileştirme anlamında nasıl bir dayanışma örüntüsü sağladığın önemli bir kavram olarak devereye girebilmektedir. Giddens (1999) toplumsal pratiklerin sürekliliğinde düşüngüselliğin belirleyiciliğine işaret eder. Düşüngüsellik, insanların gösterdikleri, diğer insanlardan da göstermelerini bekledikleri eylemin sürekli gözetimi (Giddens,199:43)olarak ortaya konulmaktadır. Tarım işçileri, yerli halkın gözünde kendilerinin Doğulu, Kürt veya işçi-yoksul olarak bilindiğinin ve bundan dolayı da fazla temasa geçilmemesi gerektiklerinin farkındadırlar.

İki cinsiyete sahip tarım işçileri de büyük şehirde yaşayanlarla aralarında adaletsizlik hissi duyduklarını belirtmişlerdir (Tablo 33). Kadınların erkeklere göre daha yüksek düzeyde adaletsizlik hissi yaşadığını belirtmeleri anlamlıdır. Zira kadın her bakımdan sömürü ile yüz yüzedir. Bunun yanında,

- İşçiler, az kazanç sahibi ve yoksul olduklarından dolayı da adaletsizliğe uğradıklarını belirtmektedirler.
- Benzer şekilde gençler de özellikle iş imkânı, yoksulluk ve eğitim bakımından adaletsizlik yaşandığını belirtmişlerdir. Bir kadın gencin şu ifadesi adaletsizlik hislerini özetlemektedir: "onun varlığından benim yokluğumdan".

Tablo 33. Tarım İşçilerinde Cinsiyet Açısından Büyük Şehirdekilerle Arasında Adaletsizlik Hissi Yaşama Durumu

Cinsiyet / **Cinsiyet Büyükşehirdekilerle kendi arasında adaletsizlik hissi görüyor mu?**		**Kadın**	**Erkek**	**Toplam**
Evet	**S**	70	65	135
	%	86,4	79,3	82,8
Hayır	S	11	17	28
	%	13,6	20,7	17,2
Toplam	S	81	82	163
	%	100	100	100

P>.05 Sd:1

4.4.12. Tarım İşçiliğinde Sosyal ve Simgesel Sermaye

Sosyal sermaye, dayanışmayı sağlaması, güven ve karşılıklı yardım sunması bakımından sosyal dışlanma için panzehir işlevi gördüğüne yönelik tanımlamalar yapılmıştır (Farrigton'dan akt. Sapancalı, 2005:25). Mevsimlik tarım işçilerinin aşiret ve etnik kimliğin dar ağı ile sınırlı bir sosyal sermayeye sahip olmaları başka türlü bir dışlanmayı da beraberinde getirebilmektedir. Ancak bunu fırsata dönüştürme imkanı da vardır. "Çavuş"luk denilen müessese, aslında Anadolu'da yaygın olarak kullanılan bir tür sosyal sermaye kullanma biçimidir. Bourdieu'nun dile getirmiş olduğu sosyal sermaye ve simgesel sermayelerinin karşılığını tarım işçilerinin toplumsal ağ ilişkilerinde bulmak mümkündür. Örneğin etnik kimlik ve aşiret bağları hem simgesel sermaye hem de sosyal sermaye kaynağı olarak kullanılabilmektedir.

Çadır reislerinin %80'i bir aşireti olduğunu belirtirken bunlardan %55'i çok bağlı, %24,3'ü ise az bağlı olduğunu ifade etmiştir. Kadın ve genç kesimde de benzer birbirine yakın ve düşük oranlarda benzerlikler söz konusudur.

Sosyal sermaye ve simgesel sermaye elçilik için son derece belirleyici bir kaynaktır. İnsan ilişkilerinde yüksek beceri gösterenler ve girişken olanlar bu sermaye kaynaklarını kullanarak rahatlıkla dikey bir hareketlilik elde edebilmektedirler. Örneğin kısa bir süre içerisinde işçilikten elçiliğe yükselebilmekte ve hatta tüccar adına ekicilik yapabilmektedirler. Ziraat mühendisi İ.'nin şu ifadeleri bu doğrultuda önemlidir:

"Burada değişik bir sistem var. Mesela burada 4 sene önce işçilik yapan biri şimdi 400-500 dekarlık yerde ekicilik yapabiliyor. Toprağı tüccar adına kiralıyor…200-300 binlik sermaye gerektiren bir iş üstelik. Ancak bunlar taşeron. Tüccar adına yapıyor. Tüccar buna diyor ki mesela bu sene şu kadar ton soğan çıkar şu parayla. Adam geliyor burada o parayla taşeronluk yapıyor. İşçi buluyor, arazi kiralıyor. "

4.4.13. Tarım İşçilerinin Yerli Halkla İlişkiler ve Etnik Gerilim

Mevsimlik tarım işçilerinin yerli halkla ilgili ifadeleri şu şekilde özetlenebilir:

- Yerli halkla ilişkilerinde hane reisleri camiye ve köyün kahvesine gidebildiklerini ve aralarında hiçbir sorun olmadığını belirtmiştir. Gençler de aynı şekilde köyün

bakkalına gidip alışveriş yapabilmektedir. Arkadaşlık düzeyinde hiç ilişkileri yoktur. Kadınlar için ise köye gitmek gibi eylemler söz konusu değildir.

- Hane reislerinin çoğunluğu hiçbir gerilimin olmadığını söylemekle birlikte %22'si Türk-Kürt gerilimi, geri kalanlar ise küçük oranlarda devlet-PKK, AK Parti-CHP arasındaki gerilim ve çatışmalarım varlığına işaret etmiştir.
- Kendilerine karşıt gördükleri herhangi bir kimliğin varlığını işaret etmemekle birlikte bunu ilk görüşmede bu yönde cevaplandırırken görüşme ilerleyip derinleştikçe ve güven kazanıldıkça kendilerinin de dışlandığını açıkça ifade etmişlerdir. Ancak karşıt bir kesimi ifade etmekten çekinmişlerdir. Sadece küçük oranlarda "ağa", "Ergenekoncular" , "şeriata karşı gelenler" gibi çeşitli kesimleri göstermişlerdir.

4.4.14. Tarım İşçilerinde Yoksulluk

Tarım işçilerinin tamamı kendilerini yoksul olarak görmektedir. Tarım işçilerinde cinsiyet ile yoksullu kader olarak görme arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir ilişki vardır. Her iki cinsiyet de yoksulluğu kader olarak görme tutumu yüksek çıkmıştır (%73,6) (Tablo 34). Yoksulluğun kader olarak kabul edilmesinin arkasında dinsel düşüncenin etkisini aramak gerekir.

Tablo 34. Tarım İşçilerinde Cinsiyet Açısından Yoksulluk-Kader İlişkisi

Cinsiyet / Yoksulluk bir kader midir?		Kadın	Erkek	Toplam
Evet	**S**	70	50	120
	%	85,4	61,7	73,6
Hayır	S	12	31	43
	%	14,6	38,3	26,4
Toplam	S	82	81	163
	%	100	100	100

P<.05 Sd:1

Yoksulluk algısındaki kadercilik, aile içi otorite ilişkileri, adaletsizlik hissini taşımaları, örgütlenme açısından fazla çaba harcamamaları gibi boyutlar da dikkate alındığında Marks'ın "meta fetişizmi" ve "emeğin yabancılaşması" gibi kapitalist üretim tarzında geçerli olan kavramların Türkiye'nin kapitalizme eklemlenen tarımsal yapısı içerisindeki mevsimlik tarım işçilerinin de bu yönde bir yabancılaşma içinde olduğuna işaret etmektedir.

Batı toplumundan farklı olarak üretim güçlerinin daha az gelişmiş olması, tarımsal yapıda küçük meta üretiminin yaygınlığı, öz-tüketim ile küçük mülkiyeti uyuşturmaktadır. Böyle bir ortamda Batıdaki anlamında meta fetişzmi söz konusu olmasa bile din, gelenek ve devlet gibi "tabi ve ilahi" görüngülerin toplumsal ilişkilerde fetişizm yarattığı da başka bir gerçekti. Tabi ve ilahi görülen toplumsal ilişkiler, emek ve ürün arasındaki ilişkiyi buğulamaktadır (Divitçioğlu,2003:195-196). Mevsimlik tarım işçilerinin kimliklerini dinsel ve etnik açıdan sunmaları, yoksulluğu kader çizgisinde görmeleri, emek-ürün-iş veren arasındaki ilişkide perdeler yaratmasına neden olabilmektedir. Bu kadercilik aslında "şükür toplumu" olarak adlandırılan ve küçük meta üretimi ile küçük mülkiyetin de bir yaşam tarzı olarak gelişmesinden ve bunun dinsel hayatla da kaynaştırılmasından dolayı olduğu söylenebilir.

4.4.15. Tarım İşçilerinde Sosyal Hayattan Beklentiler ve Güven

Mevsimlik tarım işçilerinde, olanak olsa hayatta en çok neyi değiştirmek istersiniz sorusuna yüksek oranda kadınlar için işimi değiştiririm cevabı çıkmıştır (%61,7). Erkeklerde bu oran %65,4'tür. Kadının ev merkezli ve barınmadan sorumlu olmasından dolayı evimi değiştiririm cevabı da ikinci sırada gelmektedir (Tablo 35). Bu sonuç, hem işten memnuniyetsizliği hem de yeni bir yaşam arzusu talebini yansıtmaktadır.

Tablo 35. Örneklemin Cinsiyet Açısından Hayatta Değiştirmek İstedikleri Hakkında Dağılım

Neyi değiştirmek istediği \ Cinsiyet		Kadın	Erkek	Toplam
İşimi	S	50	54	104
	%	61,7	65,1	63,4
Eğitim düzeyimi	S	12	6	18
	%	14,8	7,2	11,0
Evimi	S	14	6	20
	%	17,3	7,2	12,2
Ülkemi	S	0	4	4
	%	0,0	4,8	2,4
Becerimi	S	0	1	1
	%	0,0	1,2	0,6
Sosyal çevremi	S	1	1	2
	%	1,2	1,2	1,2
Çocuklarımı/kardeşlerimi okuturdum	S	3	6	9
	%	3,7	7,2	5,5
Kendi memleketimde yaşamak isterdim	S	1	5	6
	%	1,2	6,0	3,7
Toplam	S	81	83	164
	%	100	100	100

P>.05 Sd: 7

Giddens'a göre, kişinin kendini güvende hissetmesi (ve diğerlerine güven duyması) toplumsal rutinler aracılığıyla olur. Farklı toplum tiplerinde rutin karşılaşmalar ve gündelik varoluşla ilişkili zamansal ve mekânsal boyutlar vardır. Geleneksel toplumlarda birincil ilişkiler-yüz yüze ilişkiler hâkimken modern toplumlarda ikincil ilişkiler hâkimdir ve zaman ve mekâna ve de gözetim teknolojilerinde yayılır (Layder,2006:193).

Bir gün koşullarınız değişse öncelikle neler yapmak istersiniz şeklindeki soruya hane reisleri öncelikle işi görürken, kadınlar büyük oranda ev almayı, hacca gitmeyi, cami yaptırmayı ve fakirlere yardım etmeyi belirtmişlerdir. Bu bilgiden de

dinsel hassasiyetin önemi görülebilmektedir. Genlerde ise cevaplar ağırlıklı olarak eğitim ve meslek konusundadır.

- Hane reisleri en çok ailesine sonra da Allah'a güvendiklerini belirtmiştir.
- Kadınların çoğunluğu (%77,9) insanlara güvenmediğini dile getirmiştir. Eşine ve çocuklarına güveneceklerini belirtenle olmakla birlikte çoğunluk sadece Allah'a güvendiğini dile getirmiştir.

4.4.16. Tarım İşçiliğinde Kadınlar

Türkiye'de tarım işçileri arasında en zor koşullarda yaşamını sürdürenler kadın tarım işçileri (Altınbıçak ve Gülçubuk,2004; Gülçubuk ve diğ.,2003) ve çocuklardır. Kadınların gerek hem tarlada hem evde çalışma sürelerinin yüksekliği ile aldığı ücrete hane reisinin el koyması ekonomik açıdan çifte sömürüye tabi olduğunu göstermektedir. Bunun yanında Türkçe bilmemesi ve bunun sonucunda da sosyalleşeme imkânının erkeğe göre daha kısıtlı olması diğer yoksunluklarla çakıştığında kendiliğinden bir sosyal dışlanmaya dönüşebilmektedir. Yine çocukların gerek emeklerinin sömürülmesi açısından gerekse oyun, eğitim gibi bazı temel haklardan mahrum kalması bakımından da çifte sömürüye maruz kalmaktadırlar.

Kadınların çok küçük yaşlarda evlendiklerinde görülmektedir (Tablo 36).

Tablo 36. Çadır Kümesinde Bulunan Kadınların Evlilik Yaş Dağılımı

Yaş	Sayı	%
12	1	1,5
13	3	4,6
14	4	6,2
15	8	12,3
16	13	20,0
17	11	16,9
18	10	15,4
19	7	10,8
20	4	6,2
21	1	1,5
22	2	3,1
23	1	1,5
Toplam	65	100,0

Tarım işçilerinde, kadınların çoğunluğu (%90) aldıkları ücretlerini eşlerine vermektedir (Tablo 37). Ataerkil yapının ve kadın üzerindeki erkek egemen otoritenin de bir yansıma olan bu bulgu, kadın emeğinin hane içerisindeki meta değerinin buna uygunluğunu çarpıcı şekilde göstermektedir. Kadın özerkliğinin ve diğer bulgularla birlikte bireysel özerkliğin olanaksız kaldığına dair de bir işarettir.

Tablo 37. Kadınların aldıkları ücreti ne yaptıklarına ilişkin dağılım

Aldığı ücreti ne yaptığı?	Sayı	%
Ben alırım	1	1,4
Eşim alır	63	90,0
Çocuklar alır	4	5,7
Kardeşim alır	1	1,4
Birlikte	1	1,4
Toplam	70	100,0

Kadınların tarım dışında hane bireylerinin yemek, bulaşık, banyo, çamaşır gibi genel ihtiyaçlarının giderilmesinde de sorumludurlar. Tarım dışında bu işlere günde 3-4 saat ayırdıklarını belirtmişlerdir. Bazen gece yarılarına kadar çalıştıklarını belirtenler de olmuştur. Tarım dışı bütün bu faaliyetlerde kadınların yarısına yakını ancak çocuklarından veya komşularından yardım aldığını ifade etmiştir. Kadınlar arasında bu yönde dayanışmanın son derece az olduğu görülmüştür. Daha çok ekmek açma bazen de bulaşıkta dayanışma söz konusu olmaktadır. Ancak en büyük dayanışma tarım işlerinde olmaktadır (Tablo 38).

Tablo 38. Tarım İşçiliğinde Kadınlar Arasındaki Dayanışmanın Dağılımı

Dayanışma biçimi	**Sayı**	**%**
Olmaz	12	17,6
Tarım işlerinde	37	54,4
Temizlik işlerinde	6	8,8
Ekmek yapımında	13	19,1
Toplam	68	100,0

Kadınların hepsi de çocuklarının şehirde yaşamasını, okumasını kız erkek fark etmeden üniversiteye gitmesini istemektedir. Çocuklarının hangi mesleğe sahip olmalarını istedikleri sorusuna ise kadınlar, çoğunlukla kendilerine bıraktıklarını belirtmiş olsalar da doktor, öğretmen, mühendis, hemşire gibi meslekleri sıralayanlar da olmuştur. Kadınların %97,1'i çocuklarının tarım işçiliğini yapmasını istememektedir. Bunun gerekçesini ise rezillik, sefalet gibi olumsuz koşullar gibi faktörler olduğunu belirtmişlerdir.

Tablo 39. Tarım İşçiliğinde Kadınların Hayatta Kabul Ettikleri En Önemli Şey Hakkında Dağılım

En önemli şey	Sayı	%
Para	12	17,6
Güvenilirliği olan bir iş	10	14,7
Sağlık	37	54,4
Aile huzuru	7	10,3
Bilmiyorum	2	2,9
Toplam	68	100,0

Kadınların hayatta en çok önemsedikleri şeyin başında sağlık (%54,4), para ve aile huzur gelmektedir. Sağlığı önemsemelerinde çalışma ve yaşam koşullarındaki olumsuz durumun etkili olduğu söylenebilir.

Koşullar değiştiğinde kadınlara ne yapmak istediği sorulduğunda ise çoğunluk fakirlere yardım etmeyi, ev sahibi olmayı ve hacca gitmeyi istediğini dile getirmiştir. Kadınlarda dinsel hassasiyetin bu açıdan yoğun olduğu görülmektedir.

Kadınların yoksulluğu tanımlama biçimi çoğunlukla kendi hayat şartlarını göstererek ifade şeklinde olmuştur. Yoksulluğu kötülük, rezillik ve zor bir durum şeklindeki en ağır ithamlar şeklinde dile getirmeleri içinde bulundukları koşullardan duydukları rahatsızlığın da başka bir izah türü olarak görülebilir.

Kadınların geleceğe yönelik planları çoğunluk sırasına göre, çocuklarını okutmak, ev sahibi olmak, hacca gitmek ve çocuklarını evlendirmek şeklindeki ifadeler kullanılmıştır.

Başka söylemek istedikleri arasında kadınların devletin çocuklarına iş bulmasına yönelik talepleri yer almaktadır.

Mevsimlik tarım işçiliğinde kadınlara ilişkin genel gözlemler aktarılacak olursa diğer araştırmalarda olduğu gibi bu araştırmada da kadınların çocuklarla birlikte hem sosyal dışlanmaya maruz kaldıkları hem de hane içi sömürü mekanizmasında önemli araç oldukları görülmüştür. Kadınların "yoksulluk kültürü" içinde yaşadıkları söylenebilir. Örneğin bir elçi çadırında yapılan görüşmede elçinin kazancı Türkiye ortalamasının çok üzerinde iken elçinin annesi sürekli "yoksuluz, bize yardım yazın" gibi serzeniş ve taleplerde bulunması kadının nasıl bir sömürü mekanizmasında oluğunun bilincinde olmadığını da göstermiştir. Kuşkusuz bunda kendini mazlum-yoksul gösterme çabası da vardır. Ancak kendini yoksul gösterme çabası bile Türkiye gibi ülkede yoksulluk kültürünün ürünü olarak kabul etmek gerekir.

Tarım sektörü, kadın işgücünün en yoğun olduğu sektör konumundadır. 1999 yılı verilerine göre kadınların %72.2.'si tarım kesiminde çalışmaktadır. 1990 - 2000 yılları arasında kadın istihdamında % 34'ten % 28'e olmak üzere % 6'lık bir daralma olmasına karşın, aynı zaman diliminde tarım istihdamındaki kadın payı % 49'dan %49.2'ye yükselmiştir. Bu sonuç, "tarımın feminizasyonu" olarak nitelenmektedir. Tarımın kadınsallaşması (tarımın feminizasyonu) genel olarak emek sömürüsü içinde kadın emeği sömürüsünün "ayrıcalıklı konumuna" işaret etmektedir. Kırdan kente göç, erkekler için işgücüne katılımda küçük bir düşüşe neden olurken, kadınların neredeyse tamamının işgücü dışında kalması sonucunu doğurmaktadır.Tarım sektörü ise, emek yoğun ve az getiri sağlayan özellikleri ile öncelikle erkek işgücü tarafından terk edilen bir üretim alanı olma özelliği taşımaktadır. Bu sonuç, "tarımın kadınsallaşması" nın, kadın emeğinin giderek daha çok sömürüye açık hale gelmesine ilişkin bir kavramsallaştırma gündeme taşımaktadır (Günaydın,2001:23-28).

4.4. 17. Tarım İşçiliğinde Elçiler

Tarım aracılarının (elçi) uzun yıllar içerisinde yapılaşma haline olan bu sömürü sisteminde işlevleri çok büyüktür. Elçiler de çadır kümesinde kalmaktadırlar.

Bütün elçilerin özel aracı bulunmaktadır. Bazı elçiler de kamyonları ile taşımacılık da yapmaktadırlar.

Araştırmada görüşülen üç elçi de Türkiye İş Kurumundan alınması gereken belgeye sahip olmadıklarını belirtmiştir. Bunun gerekçesini ise İş Kur'un istediği hususların ağırlığı olarak belirtmişlerdir. Daha önce yapılmış araştırmalarda da Ankara'yı da içine alan pek çok yerde tarım aracılarının belge sahibi olmadıkları görülmüştür (Yıldırak ve diğ., 2003:54).

Elçiler sosyal sermaye kaynaklarını kullanarak bu işe girişmektedirler. Sorumlulukları yüksektir. İşçilerin barınmasından su ve gıda gibi temel ihtiyaçlarına kadar her şeyinden sorumludurlar. Çalışma yerlerinde de kendi altında bulunan bir çavuş bulundururlar ya da kendileri bulunurlar.

Görüşme yapılan üç elçi de uzun süredir bu işi yaptığını belirtmiştir. İşçileri genel olarak Adana'dan, Hatay-Dörtyol'dan, Şanlıurfa'dan ve Diyarbakır'dan bulduklarını, önceki işçilerle çalıştıklarını, yeni işçileri ise onların aracılığı ile bulduklarını ifade etmişlerdir. Her bir elçinin himayesinde ortalama 200-250 işçi bulunmaktadır. İşçilerin tüm gıda ihtiyacını Polatlı'da anlaştıkları bakkallardan ya da kredi kartı ile topluca yapmaktadırlar. İşçilere ödemeleri genellikle tüccardan aldıkları çekler ile yapmaktadırlar. İşçilerin ücretinin Ziraat Odası, Kaymakamlık ve Muhtarlarla birlikte toplanan komisyon tarafından belirlendiğini ve bazen de kendilerinden görüş alındığını belirtmişlerdir. İşçilerden %10 komisyon payı almaktadırlar.

Her üç elçinin işçileri Kürt kökenlidir. Aralarında Arap ve Zazalar da mevcuttur. Bunu daha çok işçilerin istediğini, dil açısından rahat olmasını istediklerini dile getirmişlerdir.

Herhangi bir örgütlülükleri bulunmamaktadır. Bunun için daha önce çaba gösterdiklerini ancak başarısızlıkla sonuçlandığını söylemişlerdir.

Devletten sadece jandarmanın gelip kimlikleri alıp gittiğinde gördüklerini başka türlü herhangi bir denetim ya da yardımın olmadığını bildirmişlerdir.

Elçilerin kazançları yıllık ortalama 20-25 bin TL civarındadır. Ancak bu rakamın gerçekliği sorgulanmaya açıktır. Zira kısa sürede ekicilik ve tüccar olanlar da dikkate alındığında bu rakam düşük kalmaktadır. Bunun yanında taşımacılık yaparak da kazançlarını arttırmaktadırlar.

4.4.18. Tüccarlar

Görüşme yapılan iki tüccar da fazla bilgi vermek istememekle birlikte şunları özet olarak dile getirmişlerdir:

- Her birinin ayrı ayrı çalıştığı elçiler bulunmaktadır.
- Elçilerle uzun süredir çalışmaktadırlar.
- Polatlı'ya çapada ortalama 10 bin, söküm ve çuvallamada ise 25 bin işçinin geldiğini ifade etmişlerdir.
- İşçilerin ücretinin Ziraat Odası, Kaymakamlık ve Muhtarlarla birlikte toplanan komisyon tarafından belirlendiğini dile getirmişlerdir.
- Daha önce pancar işi ile uğraşmışlardır. Bunun yanında soğan işine de girmişlerdir son 15 yıldır.
- Kazançları hakkında bilgi vermemişlerdir.
- Devlet tarafından denetimlerin yapıldığını dile getirmişlerdir.
- İşçilerden memnun olup olmadığına ilişkin soruya Urfalıların laf dinlemediğini ya da anlamadığını dile getirerek özellikle Kürt işçilerden memnun olmadıklarını ama mecbur da kaldıklarını belirtmişlerdir.
- Elçilere ödemeleri nakit veya çek ile yaptıklarını ve bir sorun yaşamadıklarını belirtmişlerdir.

4.4.19. Köylüler

Köylüler genellikle toprak sahipleridirler. Genellikle topraklarını baştan anlaşarak tüccara ya da ekicilere vermektedirler. Ekiciler ise toprağı tüccar adına kiralayanlar olmaktadır. Kendi elçileri ile çalışan ve ürün toplama işi bittiğinde tüccara veren köylüler de bulunmaktadır. Köylerde yoğunluklu olarak buğday, soğan, pancar, ayçekirdeği ekilmekte ve bunun yanında bostancılık da yapılmaktadır.

Beylikköprü, Yassıhöyük ve Sazılar köylerinden birden fazla köylü ile görüşülmüş ancak en sağlıklın bilgiler sadece üç köylüden alınabilmiştir.

Mevsimlik iş gücüne duyulan ihtiyacı Sazılar Köyünden Köylü C şu şekilde özetlemektedir:

"Tüccarla şöyle anlaşmamız var bizim: işçisini tüccar getirecek, çuvalını tüccar yapacak. Şimdi köy çuvalı ile tüccar çuvalı arasında değişiklik var. Köy

çuvalı mesela 45 kilo gelir. Tüccarınki 50-55 kilo gelir. Çok doldurturuyor. Ben 18 lira veriyorsam o 25 lira verir çuvalına. Daha temiz yapıyor. Ben çiftçi olarak işçi bana kalleşlik yapıyor. Benimkine takoz koyuyor. Ama tüccar kendisine göre yaptırdığı zaman 3 sınıflandırıyor. Bir iri soğan, bir orta soğan bir de küçük soğan, kavurmalık deriz biz ona. Biz de üçe böldürüyoruz ama adam daha fazla kazanayım diye takoz koyuyor içine…Tüccarın işçisi olunca dediğini yapmak zorunda. Ben 2 yıldır tüccarıma veriyorum. Diğer zamanlar ambarıma koyduruyordum. Yine tüccara satıyordum… Tüccara vermemizdeki maksat şu,İstanbul borsasında bizi yiyorlar. İstanbul, Afyon, Bursa'daki borsalara veririz…"

Köylülerin mevsimlik işçilere bakış açısı genel olarak olumsuz yöndedir.

İşçilerden memnun olup olmadıkların ilişkin soruya Beyliköprü Köyünden Köylü A şunları söylemiştir:

"Vallahi işte memnun değiliz ama ne yapalım. Mecburuz.. Dil bilmiyoruz işte…Laf anlamıyorlar.. .Çapa yaptırıyoruz..onlar o işin şeysini bulmuşlar yani. Diyorlar ki mesela, biz ota derin vurursak iki sefer gireriz tarlaya, ama yüzünden vurursak dört sefer gireriz. Böyle kurnazlar yani.."

Yassıhöyük Köyünden Köylü B ise aynı soruya şu cevabı vermiştir:

"İstersen memnun olma. Aslında gönlümüz lazım değil…Yahu hile yapıyorlar. Yalan konuşuyor. Tüccara yaptığı işi bana temiz yapmıyor. Yaptırıyoruz ama gel bize sor. Kavga da ediyoruz. Lazımsın ama zalımsın da… onu kovsam öbürü gelmiyor bu sefer de. İki kere işçilik yaptığım işçiler oldu. Tüccara beğenmedi. Tekrar döktürdü tekrar yaptırdım…"

Mevsimlik işçilerle aralarındaki ilişkiye ve onları isteyip istemediklerine yönelik sorulara ise Köylü A şu çağrıcı ifadeleri kullanmıştır:

"Laftan anlamıyorlar ya. Dinlemiyorlar. İşte bahçeme girmiş kadınlar. Gelip dediler işe senin odunlarını götürüyorlar diye. Anlamıyorlar işte…Jandarmaya pek aksettirmiyoruz da olayı… Vallahi olmasa da, geldiği memleketten dolayı istemiyoruz yani. Bilmiyorum artık… televizyon açtım yine iki üç tane asker ölmüş. Olur mu?"

Köylüler işçilere güvenmemekte ve onları hırsızlık yapmakla da suçlamaktadırlar. Yassıhöyük Köyünden Köylü B durumu kendi açısından şöyle ifade etmektedir:

"Eğer yumuşak davranırsan gelir kapıdan alır. Gözünün önünden malını götürür…Geçen gün geve tuvalete çıkarken baktım yan komşunun odunlarını çalıyorlar. bağırdım. Bu sefer de sana ne demezler mi? Ya komşunun malı benim malım cevabını verdim.. Jandarmaya söylerim dedim. Öyle deyince jandarmadan çok korkuyor bunlar…Bazı köylerde yaralamalar da yapıp gittiler. Silahla vurdular adamı…Sazlar köyünde çiftçinin tarlasında adamı tarlasında vurdular. Neyse ki ölmedi. Yakaladılar ama. Biz de korkuyoruz…

Jandarmanın bazen pasif olduğu zamanlar da oluyor. Şu çadırları şuraya kondurmayın dedim. Köpeklerim var. Birini ısırsa sorun olur.

Bir de köyün okulunu kullandılar. Hiçbir şey kalmamış içinde. Ne tahta bırakmışlar ne sıra. Hatta ilçe milli eğitim müdürüne gittim. Hatta Kürt'tü. Önce ilgilenmedi. Anlattım bir bir. Sonra zorlayınca jandarmayı aradı neyse. Benim senin vergilerimle yapılıyor…Yani bunları boş korsan ne cami bırakırlar ne okul. Bunlar çok saygısız bir millet…

Mesela yeşil ağaçlarımızı tamamen kesiyorlar. Yakmak için.

Ben müdahale ettiğimde kavga ederim, jandarma yapmalı. Ama işte muhtara da vermişler bir iki milyar. O da jandarmaya gitmesini engelliyor bir şekilde. Aramızda bir sıkıntı var yani.

İleride büyüyebilir de. Adı Ahmet der ama Mehmet çıkar, bilemezsin…"

Bu durum, arka planda gizli bir kutuplaşmanın ve gerilimin saklı tutulduğu izlenimi vermektedir. Buna benzer tutum işçilerde de vardır.

Köylü/yerli işçiler ile mevsimlik işçiler arasında ücret bakımından fark söz konusudur. Köylü B, yerli ve mevsimlik işçilik arasındaki farkı şöyle belirtmiştir:

"Muhakkak oluyor (ücret farkı). Onların alacağı 500-600, ama benim işçimin aldığı bine çıkabiliyor…Sezonluk bunlar. Bizim işçiler devamlı çalışıyor. Bizimki, pancar şöyle kalktığı zaman suyun içine giriyor. Pompamı çalıştırıyor…Mevsimlik işçileri daha ucuza çalıştırabiliyoruz."

Köylülerin tüccarı tercih etmelerinde tüccarın içiler üzerindeki otoriterlik etkisinin verimliliği daha fazla arttırdığı yönündedir ve tercih sebebidir. Örneğin Yassıhöyük Köyünden B. ile yapılan görüşmede neden tüccarı tercih ettiğine ilişkin şu önemli bilgiyi vermektedir:

Kendim daha önce işçi getirdiğimde torba başına para aldıkları için büyük ve küçük soğanları aynı torbaya koyuyorlardı erken bitirmek için. Ama tüccara verdiğimde hem daha kısa sürede hem de daha temiz iş çıkarıyorlar. Elçi kendi otoritesini nasıl kullanıyor bilemiyorum.

BÖLÜM 5:
SONUÇ

İşçilerin büyük kısmının dinsel ve etnik kimlik hassasiyetlerinin yüksek olduğu açıktır. Dinsel kimliklerinin Güneydoğunun çok az değişen toplumsal yapısında uzun zamandır bilinen bir gerçektir. Etnik temelli Kürt kimliğinin ön plana çıkışının ise 1980 sonrasında yaşanılan sürecin olduğu söylenebilir. Ancak önemli bir analiz noktası olarak tarım işçilerinin toplumsal bütünleşme arzusunda Müslümanlık kimliğini araç olarak kullandıkları rahatlıkla görülebilmektedir. Bunu toplumsal bütünleşmenin özsel bir gereği olmaktan çok kendi konumunu meşrulaştırıcı şekilde kullanma gayretinden kaynakladığı söylenebilir. Kürt kimliğinin çalıştıkları ortamda ayırıcı bir unsur olduğunun da farkındadırlar. Bu yüzden de Türk-Kürt kutuplaşmasının farkında olmalarına karşın kendilerine herhangi bir karşıt kimlik göstermemektedirler. İç yapılarında ise kendilerini ötekiye göre tanımladıkları görülmektedir.

Mardin'in (1990) Türkiye'de moderniteye doğru gidişte Batıdan farklı bir sosyal, siyasi ekonomik entegrasyonunun geliştiğine yönelik bir metafor olarak kavramsallaştırdığı merkez-çevre ilişkisi, resmi ile yerelin, devlet ile halkın arasındaki bir kopukluğu da içermektedir. Buna göre, modernleşme süreci boyunca merkez ile çevre arasında "katmerli" ilişkiler kurulamamış, aradaki "şebekelerin" eksikliği nedeniyle toplum bütünleştirilememiştir. Türkiye Cumhuriyeti'ni kuranlar ilk elden devletin ve ilk dönemler itibari ile de çevreye karşı partinin güçlendirilmesi gerektiğini düşünmüşler, modernleşmenin örgütleyici ve hareket ettirici yönlerini ihmal ederek merkeze bağlılığı ulusal "simge"leri yaratarak oluşturmaya çalışmışlardır. Mardin, merkezi iktidarın bu çabasını hegemonik olmayı başaramadığı yönünde bir kanaate sahiptir[8] [4] (Ahıska, 2006:15). Ancak Mardin'in

[8] Sosyal Sorunları Araştırma ve Çözüm Derneği'nin (SORAR) düzenlediği "Türkiye Tartışıyor, Mahalle Baskısı" adlı konferansta Mardin, "mahalle baskısı" çerçevesinde gündeme gelen geleneksel yapının laik yaşam tarzını tehdit ettiği yönündeki tartışmalara cumhuriyeti temsil eden öğretmenin, imam karşısındaki yenilgisini merkezi iktidarın başarısızlığına yorarak kanaatini pekiştirmiştir. Mardin'in konuşmasındaki özet ise şöyle: "Bir topluluk meydana gelirken özel bir değer gerekiyor. Bu da 'İyi, doğru ve güzel olan' dediğimiz değerlerdir. Bu değerler olmazsa kolektif bir toplum oluşamaz. İşte cumhuriyet inşa edilirken bu özel değerlere ilişkin derin bir tanım ortaya koyamadık. Osmanlı'da mahalleler belliydi. Camii, imam, Kuran, tekke, külliye ve esnaf gibi birçok birim bir arada idi. Bu klasik mahallenin yerine Cumhuriyet modern belediyeleri koyarak rakip oldu. Bu rakip içerisinde öğretmen, okul, ders kitapları ve öğrenci gibi unsurlar barındırıyordu. (…) 1950'den beri bu

dinsel kimlik üzerinden ideal tip olarak kavramsallaştırdığı merkez-çevre ilişkisi günümüzdeki yatay ilişkiler ve ilişki ağları sistemleri göz önüne alındığında tartışmaya açık bir pozisyon almaktadır. Önemli bir eksikliği ise bugün artık dinsel kimliğin çok fazla çevre özelli göstermemeye başlamış olmasıdır. Bununla birlikte Mardin'in etnik kimlere yönelik analizini genişletmemiş olması da önemlidir. Mevsimlik işçilerin Kürt kimliği üzerinden merkez-çevre ilişkisi eksenli yapılacak bir yorumda artık Kürt işçilerin bir bakıma çevrenin de çevresinde oldukları yönündedir.

Tarım işçiliğinde en kazançlı taraf en küçük azınlık olan elçiler ve sonrasında çavuşlar olurken, en az kazançlı daha doğrusu en mağdur kesim ise kadınlar ve çocuklar olmuşlardır. Örneğin elçiler de çadırda kalmalarına ve daha çok kazananlar olmasına karşın aile üyeleri diğerleri ile de aynı şartları paylaşmaktadır. Görüşme yapılan elçilerden birinin iki arabasının olduğu hatta çadırda dizüstü bilgisayar da kullanarak dahası uydudan internete de bağlanabildiğine şahit olunmuştur. Aynı elçi işçilerin ödentileri ile ilgili de özel bir program hazırladığını belirtmiştir. Bu durum işçilerin yaşam koşullarını bir kültür haline getirdiklerini, kendilerini mağdur gösterme eğilimlerinin olduğuna yönelik düşünceyi de doğurmaktadır.

Emeğin üzerinden yükselen sermaye birikimi ve emeğin sömürüsünü ortaya çıkarmaya yönelik piramidin aşağıdan yukarıya doğru çocuk ve kadın emeği, hane/çadır reisi-çavuş-elçi-tüccar ve diğerleri şeklinde sıralandığı söylenebilir. Birbirlerinin sırtlarına basarak yükselen ama arada sosyal ve simgesel sermaye gücünü kullananların da rahatlıkla yükselebildiği emeğin sömürüsüne dayalı bir eşitsiz sistemin varlığı göze çarpmaktadır. Bu sistemin en fazla kaybedenleri ise çocuklar ve kadınlardır.

Çoğunluğunun Kürt kimliğine sahip olması, dahası bir üst kimlik olarak da toplum içinde "Doğulu" ifadesini de kullanmaları, aşiret bağlarının yüksekliği, dinsel kimliğin baskın karakteri grup dayanışmasının yüksekliğine ve geleneksel cemaat örüntüsünün hala var olduğunu göstermektedir. Bu yapı etnik ekonomi ile süreklilik

---

rekabette cumhuriyetçi ve halkçı öğretmen geride kaldı. İmamla rekabetinde öğretmen topluma iyi, güzel ve doğruyu eski sistem kadar iyi gösteremedi. Oysa Avrupa'da modern cumhuriyetlerde 'İyi, güzel ve doğru olan' hakkında çok araştırmalar yapıldı. Bizde bu kadar derin araştırmalar yok. Bu sebepten biz cumhuriyetimizi bakma ve görme üzerine kurduk." (http://www.milliyet.com.tr/default.aspx?aType=HaberDetay&Kategori=siyaset&ArticleID=758708&Date=24.05.2008&ver=55) (24.05.2008)

kazanmaktadır. Elçiye, çavuşa duyulan güvenle birlikte itaatkârlık da söz konusu olmaktadır.

Bu durum hiyerarşik yapının gelenekselci yapıdan beslendiğini ve etnik ekonominin yapılaşmasında en önemli kanıt olarak gösterilebilir. Etnik ve dinsel kimlik etrafında kümelenme sosyal ve kültürel sermaye yoksunluğundan da ileri gelmektedir. Örneğin Kürt olmak başlı başına bir güven unsuru haline gelebilmektedir. Elçi-çavuş-işçi'nin içinde bulunduğu üretici sosyal organizasyon, temelde ya yerel ortaklıklara, kültürel ortak kodlara ya da ortak bir etnik kimliğin kolektif ruhunda yapısal bir nitelik kazanmaktadır. Aktörlerin eylemleri bu yapıyı yeniden üretebilmektedir. Kaynakları geniş olan bireyler rahatlıkla yükselebilmektedir.

Mevsimlik tarım işçileri hane düzeyinde veya çadır düzeyinde emek sarf ederek Chayanov (1925) ve Berstesin'ın (1979) tarımsal üreticiler için söz konusu ettikleri üreticilerin kendi kendilerini sömürmelerini (akt. Aydın,2001) kendileri için de geçerli hale getirdiği görülmüştür. Çadır içinde bulunan hanelerde özellikle çocuklar ve kadınlar üzerinden bir sömürü mekanizması gelişmiştir. Çocukların eğitimden yoksun kalması ve kadınların dilsen ve diğer geleneksel-kültürel unsurlar yüzünden sosyal dışlanmaya maruz kalmaları, kendi emeklerine el koyan çadır reisinin emek sömüründe başka yüz yüze kaldıkları temel sorunlar olarak tespit edilmiştir. Hanenin reisi, hane içi sömürü mekanizmasını sonuna kadar kullanırken, uzun vadeli amaçlara ulaşmak için kısa vadeli fedakarlıkları, yani barınma, dışlanma, çocukların eğitimden uzak kalması gibi faktörleri feda ettiği görülmektedir. Birkaç sene içerisinde elde edilecek kazanç ve kullanılacak sosyal sermaye gücü dikey hareketliliği esas almaya yöneliktir. Oysa kısa vadeli görülen fedakarlıklar, mevsimlik tarım işçiliği sisteminin veya bu tarz esnek ve enformel işçilik sisteminin yeniden üretilmesine yardımcı olduğu da belirtilmesi gereken bir husustur.

Genel Türkiye'de mevsimlik tarım işçiliği konusunda şöyle bir tablo ve yorum ortaya konulabilir: mevsimlik işçilerin çoğunluğu ekonomik gerekçelerle bu işi yapmaktadır ve işini de sevmemektedir. Mevsimlik işçiliği yaratan tarihsel, küresel, sosyal, politik ve uzamsal nedenler bulunmaktadır. Bunlar genel olarak Güneydoğu Anadolu'nun toplumsal ve ekonomik yapısı ve bunun sonucunda topraksız köylülerin kalifiyesiz niteliklerinden dolayı öncelikle tarımsal işçiliği

seçmeleri; kayıt dışı ekonomik alanın son derece geniş yer kaplamış olması ve devletin buna göz yumması; tarım işçilerinin etnik kümelenme yolu ile bir arada bulunmaları ve bunun kolektif bilinci besleyen bir etnik ekonomiyi yeniden üretmeleri (bununla birlikte elçilerin sosyal ve simgesel sermayelerini bu etnik ekonominin sağladığı kaynaktan almaları ve bunu devam ettirmeleri); tarım işçilerinin kendilerine göre bir yoksulluk kültürü inşa etmeleri ve bunun toplumsal meşruluğundan yararlanmaya çalışmaları gibi pek çok boyut sıralanabilir.

"Üretim biçimlerinin kendisi ne denli geleneksel ise, yani mülk edinmenin gerçek süreci ne denli aynı kalırsa, mülkiyetin eski biçimleri ve dolayısıyla bir bütün olarak topluluk da o denli değişmez olacaktır" şeklinde kapitalist önce toplumlara göndermede bulunan Marx (1977:41), Asyatik toplumlarındaki değişmezliği ise kendine yeterli bu toplulukların kendini sürekli olarak aynı biçim içerisinde üretmesindeki yalınlıkta bulur. Birey değer yaratmak amacıyla değil, kendisinin ve ailesinin aynı zamanda tüm olarak komünal topluluğun varlığını sürdürmesi amacıyla ürettiğini belirtir (Erdost, 2005:111). Türkiye'de tarımsal yapının sermaye birikim tarafı uluslarasılaşmasına karşın emeğin hala geleneksel yapı içerisinde yeniden üretilmesi arasındaki çelişki emeğin aslında yeniden sömürülmesinden başka bir anlam taşımamaktadır. Sermayenin kontrolündeki üretim güçlerinin gelişmesi ve değişmesine karşılık emeğin (tarım işlerinin) hala hem örgütsüz hem de geleneksel yapı içerisinde kendi içinde emek sömürüsünü sürdürmesi, bununla birlikte toplumsal yapı içerisinde sosyal dışlanmaya, yoksunluğa maruz kalmış olması toplumsal tabakalaşma açısından da "sınıf altı" ya da Marks'ın (2000) kapitalist üretim için işaret etmiş olduğu "yedek emek ordusu"nu teşkil ettiği söylenebilir.

Devlet tarafından bugüne kadar pek fazla denetim yapılmamıştır. Gerek genel olarak tarımsal yapı, gerekse tarımsal işgücünün varlığı tamamen kayıt dışındadır. Polatlı'da bir soğan borsasının olmayışı da bunu göstermektedir. Yaklaşık 25 bin işçinin yılda bu ilçe sınırlarına geldiği bilinmektedir. Buna karşın hiçbir denetimin yapılmaması meydana gelebilecek toplumsal sorunlar ve uzun vadeli sıkıntılar açısından üzerinde durulması gereken bir konudur.

İşçilerin yaşam ve çalışma koşulları ile ilgili öne sürmüş oldukları öneriler dışında yapılması gerekenlerin başında geleneksel cemaatçi yapıda, bireyin bağımsızlaşmasını engelleyen unsurların öncelikle kırılması gerektiğidir. İşçilerin

hukuksal açıdan her boyutu ile güvenceye alınması, sosyal güvencelerinin belirginleştirilmesi, kadın ve çocukların eğitim sorunlarına özel ilginin gösterilmesi toplumsal bütünleşmeyi yükseltebilir ve etnik gerilimi önleyici bir tutum olabilir.

Dünya Bankası'nın 2000 raporunda belirttiği ve sosyal sermayenin geliştirilmesine yönelik yoksullukla mücadele stratejisinin Türkiye'nin mevsimlik işçiler özgülünde ters bir yeniden üretim sistemi kurduğu görülmektedir. Zira yoksulluğa karşı bir kaldıraç işlevi yüklenilen sosyal sermaye, tarım işçilerinin Kürt etnik kimliği temelinde yakalayabildikleri ve kimi zaman da dini kimliğin sağlayıcı ağlarla ulaşabildikleri sosyal sermayenin ağları aynı zamanda bir "ötekileştirme" çabasına da gerekçe oluşturabilmektedir. Türkiye'nin İzmir ve Ayvalık gibi yerlerinde meydana gelen çatışmalar (gençler arasında çıkan kavga Kürt esnafa yönelik linç kampanyasına dönüştürülmüştür) etnik temelli sosyal sermayenin dışlanmasını da beraberinde getirebilmektedir, ki bu aslında Dünya Bankası'nın öngörüsünün tersine yoksulluğu da dışlanma ile birlikte yeniden üreten bir durumdur. Devletin yoksullukla mücadeleyi sosyal devlet temelinde değil (kamusal hizmet açısından değil de hayırseverlik anlayışı çerçevesinde sunması ile) piyasanın, daha doğrusu toplumdaki enformel dayanışma ağlarına bırakmış olması da bu enformel ağların iktidar ilişkilerinin de üretilmesi anlamına geliyor ki tarım işçilerinin bu dayanışma ağlarının dışında kaldığı da açıktır.

Yeni enformasyon teknolojileri, küresel araçsal ağlarla dünyayı birleştiriyor. Bilgisayar aracılığıyla iletişim, geniş bir sanal cemaatler yelpazesi oluşturuyor. Ancak bununla birlikte 1990 sonrası süreçte geleneksel veya yeni kültürel veya dini, siyasi, bireysel, cinsel kimliklerin ön plana çıktığı ve örgütlendiği görülmektedir. Kimlik, bir toplumsal aktörün kendini tanıması; anlamı başka toplumsal yapılara kapsamlı bir biçimde atıfta bulunmayı dışlayarak belli bir kültürel özellik ya da özellikler dizisi temelinde görülebilir (Castells, 2005:26). Önemli sosyo-ekonomik süreçlerle karşılaşıldığında yüz yüze kalınan güçlüklerin üzerinden gelinebilecek bir yeni bağ olarak kimlik(ler) inşa edilebilmektedir veya eski kimlikler yeniden keşfedilebilmektedir.

Mevsimlik tarım işçiliğinde Türklük, Kürtlük, Araplık, Zazalık, tarım işçiliğinin Türkiye'deki tarihsel ve yapısal bütünlük içerisindeki yerinde geleneksel

kimlikler olmakla birlikte Bilgi Çağı'nın yeni kimlik odaklı örgütlenme tarzının da sunduğu zeminle benliklerini yeniden anlamlandırmaktadırlar.

Etnik kimliğin etnik milliyetçiliğe doğru kayabilen yapısı esas olarak ve genellikle yabancılık duygusundan, siyasi, ekonomik ya da toplumsal açıdan söz konu olan haksız dışlanma duygusundan beslenebilmektedir (Scheff, 1994:281). Mevsimlik tarım işçilerinin Kürt kimliğinin inşasında bu dışlanmayı görebilmek mümkündür. İlk aşamada direk bunu ifade edememiş olsalar da (kimi korkulardan dolayı) görüşmeler derinleştikçe ve güven verildikçe dışlanma duygularını besleyen olayları ve algılamaları söz konusu etmişlerdir.

Bu çalışma çerçevesinde yoğun olarak Kürt kimliği etrafında hareket eden işçilerin bulunması Türkiye'de kültürel ve etnik kimliklerin yeniden nasıl üretildiğine yönelik de bir örnek teşkil etmektedir. İş bulma, çalışma hayatı içinde zorluklarla baş edebilme, kendisine en yakın hissedilen, rahat iletişim kurulabilen ve güveni sağlayabilen kimliklere bağlanmayı gerekli kılmaktadır. Bunda devletin veya toplumsal sistemin toplumsal bütünlük içerisinde ortak bir nosyonu var edememiş olmasının yarattığı boşluk da büyüktür. Her ne kadar Müslümanlık kimliği ortak bir bağ oluştursa da etnik kimliğin dil açısından ve kültürel yönü bakımından daha ayırt edici özellikleri olduğu ve baskın çıktığı ortadadır.

Dil, mevsimlik tarım işçiliğindeki kadınlarda hem bir sosyal dışlanma aracı, hem de etnik bağ içerisinde bir bütünleşme aracı olarak işlev görebilmektedir. Dil her ne kadar mevsimlik tarım işçiliğinde etnik kimlik için ortak ba oluştursa da bunun yanında alt sınıfta bulunma, yoksulluk gibi sosyal mekanizmalar da bu ortaklığı beslemektedir.

Mevsimlik tarım işçiliği farklı etnik kimliklerin emeğini kümelendirmesi ve bu etnik kimliği bir ağ ilişkisi içerisinde yeniden üretmesi geçmişten bugüne "tarihsel bir yapı"nın varlığına işaret etmektedir.

Çiftçi Sendikaları Çiftçi Sendikaları Konfederasyonlaşma Platformu Dönem Abdullah Aysu (2007) mevsimlik tarım işçilerinin sorunları ile ilgili şu maddeleri dile getirmiştir:

- Güneydoğu'da üretebilecekken adeta bir savaş halinin olması nedeniyle üretemeyen köylülerin üretimini engelleyen olumsuzluklar, çözüme kavuşturulmalı,

- Bu bölgede yaşayıp da üretememelerinden dolayı mağdur duruma düşen/düşürülenlere devlet tarafından telafi edici ödemeler adı altında ödeme yapılmalı,

- Mevsimlik işçiler sosyal güvenceye kavuşturulmalı,

- Mevsimlik işçilerin yoğun olarak çalıştıkları bölgelerde devlet tarafından sosyal meskenler tesis edilmeli, çalışma mevsimlerinde kendilerine tahsis edilmeli,
- Yerel yöneticilerin mevsimlik işçilere yönelik "ötekileştirici" tavırlarını terk etmeleri, terk etmeyenler için kovuşturma ve görevden uzaklaştırmaya varacak düzeyde yaptırımlar öngörecek yasal düzenlemeler yapılamalı,
- Mevsimlik işçileri, "dayıbaşı, elçi" gibi aracılar yerine yasalar önünde tanınacak, haklarını arayabilecekleri yasal düzenlemeler yapılmalı,
- Mevsimlik işçilerin, haklarını arayabilmeleri için örgütlenmelerinin önünü açıcı yasalar çıkarılmalı, örgütlenmeleri için desteklenmeli,
- Her yıl bir insanlık dramına dönüşen kazalara davetiye çıkaran minibüs ve kamyon kasalarındaki insanlık dışı yolculuk tarzı yasaklanmalı, onun yerine devlete ait demiryolunun gidebildiği yerlere kadar bedelsiz tren yolculuğu sağlanmalı, sonrasında kamuya ait bazı servis araçlarıyla konaklayacakları sosyal mesken alanlarına kadar ulaştırılmalı,
- Kadınların ezilmesini ve iki kat sömürülmelerinin önüne geçecek başta eğitim ve diğer haklar sağlanmalıdır.

AK Parti Batman Milletvekili Mehmet Emin Ekmen de benzer önerileri içeren mevsimlik tarım işçileri raporunu, Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı'na sunmuştur. Raporunda şunları dile getirmiştir:[9]

Kazalara karşı demiryolu: Her yıl Karadeniz'e fındık, Çukurova'ya pamuk, Ege'ye üzüm toplamaya giden mevsimlik işçilerin yollarda geçirdikleri kazalar haber konusu oluyor. İnsan ve eşya taşımacılığında karayolu taşımacılığı yüksek maliyetli olduğundan, alınabilecek genel tedbirlerin hayata geçirilmesinde sürekli olarak sıkıntı yaşanıyor. Bu nedenle, demiryollarının Kurtalan-İstanbul hattında ve ihtiyaç duyulacak diğer hatlarda uygun ve özel rakamlarla yolcu ve eşya taşımacılığını

[9] Radikal, 22.06.2009

sağlaması çok rahatlatıcı olacaktır. Buna rağmen karayolu taşımacılığı da mutlaka tercih edilecektir. Özellikle göç veren illerin valilikleri göç mevsimi boyunca, göç alan illerin valilikleri de dönüş süresince çok acımasız, katı bir şekilde kuralları uygulamalıdır. Bu uygulama kaynağında başarılı olmadığında, ara istasyonlardaki uygulamalar ayrı sıkıntılar yaratacaktır. Valilikler, 24 saat esasıyla görevlendirme yapmalı, ara istasyonlarda mevzuata aykırı seyir yapan araç tespit edildiğinde, önceki güzergâh görevlileri hakkında adli ve idari işlem yapılmalıdır. Fazla yolcu ve eşya taşımacılığı engellendiğinde olası kazalarda ölüm riski azalacaktır.
Çocukların eğitimi: Aileleriyle birlikte göç eden çocukların eğitimlerinden geri kalmaması için Milli Eğitim Bakanlığı tarafından özel programlar uygulanabilir. Göç edilen bölgelerde de hem okul öncesi hem de ilköğretime yönelik mobil sınıf imkânları sağlanabilir.
Sağlık: Toplu yaşam bölgelerinde düzenli sağlık taramaları yapılması, ayrıca mobil sağlık hizmetleri verilmesi, konaklayan sayısına göre mobil sağlık ocakları kurulması gerekli.
Konaklama: Yaşanan en büyük sorunlardan biri konaklama. Göç alan illerde valiler ve belediyelerin su kaynakları, atıklar ve tarım alanlarına ulaşım açısından özel bölgeler tespit etmeli ve işçiler buralara yönlendirilmeli. Bu alanlarda; temiz ve içilebilir su, gezici tuvalet, atıkların toplanması gibi temel gereksinimler karşılanmalıdır. Bu alanların tespitinde, deprem geçirmiş bölgelerde prefabrike konutlardan diğer illerde de Kızılay'ın çadırkent tecrübesinden faydalanılmalı. İleriye yönelik sosyal konutların inşası kalıcı bir çözüm olacaktır.
İnsani çalışma şartları: İşçilerin çalışma şartlarının insani düzeye çekilmesi için denetimler artırılmalı. Ücret tespitinde bazı valilikler inisiyatif almaktadır. Kamu idaresi, ekici temsilcileri, işçi temsilcileri ve işçilerden oluşan bir komisyon, ücret tespitinde belirleyici olmalı. İşçilerin sağlık harcamaları karşılandığına göre, uygun bedelli bir sosyal güvence modeli hayata geçirilmelidir. Her şartta çalışmaya rağmen, iş temini de zaman zaman sorun olmakta. Bu nedenle İş-Kur aracılığıyla işçi ihtiyacı olan illere işçi sevkinin sağlanması, birçok sorunu önler.
Yerel halkla toplumsal gerilim: İşçiler ile göç alan şehir sakinleri arasında; kimi zaman etnik kökene, kimi zaman da adli sebeplerden doğan gerilimler sıklıkla yaşanmaktadır. Mülki idare, siyasi temsilciler ve kentin kanaat önderleri ile göç eden

işçiler arasında oluşacak insani ilişkiler, muhtemel çatışma ve patlamalarda önleyici olacaktır. Kamu otoritesinin olası ilk olayda vereceği mesajlar ve taraflara yönelik tavrı da yeni olayların engellenmesi açısından önemlidir.

Belirtilen öneriler işçilerin de talepleri arasındadır. Ancak yapılması gereken öncelikle işçilerin iş güvencesi, iş güvenliği ile sosyal güvenliği gibi temel hakları sağlanmalı ve ILO şartlarına uygun çalışma ve yaşam standartları uygulanmalıdır. Bunun için de bütünlüklü bir tarım yasası çıkarılıp uygulanmalıdır. Barınmadan sağlığa, eğitimden toplumsal bütünleşmeyi sağlayacak etkinliklere kadar pek çok faaliyet öncelikle devlet mekanizmalarına, bununla birlikte de sivil toplum örgütlerinin sorumluğunda olmalıdır.

Diğer taraftan mevsimlik tarım işçiliğinin etnik ekonomi temelinde kümelenmesinin etnik gerilim bağlamında taşıdığı sıkıntının ortadan kaldırılması bütünlüklü bir politika ekseninde Güneydoğu Anadolu Bölgesi başta olmak üzere toprak ve tarım reformunun gerçekleştirilmesini, yerel kalkınmayı güçlendirip emeğin değerinin yükseltilmesini gerektirmektedir.

Son olarak mevsimlik işçiler için söylenebilecek söz, her ne söylenecek ise onlara dair, mutlaka eksik kalacağıdır. Bir ilden başka ile, bir mevsimden başka bir mevsime ekmek parası için kat edilen yol, çekilen çile ve baştan kaybedilen kuşaklar her ne kadar kendi içlerinde zenginleşen kişiler yaratsa da bu sistemin en çok kaybedenleri yine kendileri olmaktadır. Adana'dan Malatya'ya; Malatya'dan Manisa'ya, Manisa'dan Ankara, Sakarya ve Ordu'ya kadar gidilen her yer farklı toplumsal formasyona sahiptir ve farklı davranılmayı gerektirir. Bu yüzden aslında tarım işçileri birden fazla kişi ile aynı anda satranç oynayan oyuncu gibidirler. Her ortamın kurallarına uygun davranmak zorundadırlar. Çok geniş bir alana yayılan bu kurallar bütünü ve işçilik sistemi daha fazla araştırmaların yapılmasını gerektirmektedir.

ÖZET

Türkiye'de enformel çalışma alanında önemli bir yere sahip olan mevsimlik tarım işçilerinin Ankara Polatlı ilçesi örnekleminde ele alındığı bu çalışmada, mevsimlik tarım işçiği tarihsel ve sosyo-ekonomik çerçeveler ışığında değerlendirilmiştir. Alan araştırmasıyla mevsimlik tarım işçilerinin demografik özellikleri ile yaşam ve çalışma koşulları ortaya konulmuş ve uzun yıllardır sürdürülmekte olan mevsimlik işçiliği sisteminin, etnik ekonomi bağlamında ortaya çıkan sömürü ilişkilerine bakılmıştır.

Enformel ve etnik ekonomik alan, yoksulluk ve sosyal dışlanma, Türkiye'de mevsimlik işçilerin büyük bölümünü kapsayanları sosyolojik yönden anlamak için önemli boyutlar olarak ele alınmıştır. Enformel ekonominin zemininde hayat bulan etnik ekonomi, mevsimlik işçilerin etnik kimlikler üzerinden bir arada kalmasını sağlamakta ve tarımsal işgücü piyasasının yeniden üretilmesinde önemli bir kaynak olmaktadır.

Mevsimlik işçiler tüm hane üyeleri ile birlikte işgücüne dahil oldukları için öncelikle hane reisiyle ve sonrasında hanede bulunan bir kadınla ve bir gençle mülakatlar yapılmıştır. Bunun yanı sıra, tarım aracıları ve çevre köylülerle de derinlemesine görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Polatlı'nın köylerine soğan toplama işi için geldikleri tespit edilen işçiler, ilkel barınma yöntemlerini kullanmaktadırlar. İşçiler içinde en mağdur ve en çok sömürüye maruz kalan kesim çocuklar ve kadınlar olurken, en kazançlı çıkanlar ise aracılık yapan elçiler olduğu görülmüştür.

İşçilerin iş ve sosyal güvencelerden yoksun olmaları, Türkiye'nin içinde bulunduğu politik atmosferin de etkisi ile etnik kimlikten dolayı kendilerini dışlanmış hissetmeleri ve kendilerini çoğunlukla yoksul olarak kabul etmeleri, öne çıkan bulgular olmuştur. Bununla birlikte geleneksel yapılarının her ne kadar korudukları görülse de, büyük kentlerde işgücüne katılma eğilimi bakımından ifade etmiş oldukları olumlu tutumlar, toplumsal bütünleşme açısından önemli gösterge olmuştur.

Anahtar kavramlar: *Mevsimlik Tarım İşçiliği, Etnik Ekonomi, Yoksulluk, Sosyal Dışlanma, Polatlı*

THE SOCIOLOGICAL ANALYZE OF SEASONAL AGRICULTURAL LABOR IN TURKEY: THE CASE OF ANKARA – POLATLI

SUMMARY

The topic of seasonal agricultural labor which has very importance in informal working area in Turkey is considered within historical and social-economic conditions and the case of Ankara - Polatlı had been chosen as a sample. Demographic specifications and life and working conditions of seasonal agricultural workers had been shown by field research and relations of exploitation of seasonal labor had been analyzed in context of ethnic economics.

To understand the major part of seasonal workers sociologically in Turkey, Informal and ethnic economic area, poverty and social exclusion had been discussed as important dimensions. Ethnic economics which is the part of informal economics make seasonal workers keep together and it also a major source to reproduce manpower market.

Interviews had been done with head of family, a woman and a young man because every persons of a family are inclusive of manpower for seasonal workers, although the deep interviews had been done with agricultural contacts and peasants. Workers come to Polatlı to reap onion and they rough it. Children and women are aggrieved and sweated; on the other hand, contact persons have profit.

Lack of social security, feeling of exclusion due to ethnic identity and defining themselves as poor are main findings of this study. However they can save their own customs and traditional characteristics, their attitudes of tendency of working participation in metropolis and big cities are affirmative for social integration.

Key words: Seasonal Agricultural Labor, Ethnic Economics, Poverty, Social Exclusion, Polatlı

KAYNAKÇA

Acar, H.; Acar, Y. B.(2008) **Başkentin Karıncaları-Atık Madde İşçileri**, Maya Akademi: Ankara

Ahıska, Meltem (2006) "Türkiye'de "Çevresiz Merkez" ve Garbiyatçılık", Hangi Merkez, Hangi Çevre, **Toplum ve Bilim**, Sayı:105, ss. 11-29

Akşit, Bahattin (1985) **Köy, Kasaba ve Kentlerde Toplumsal Değişme**, Ankata: Turhan

Akşit, Bahattin (1998)"Türkiye'de Köy-Kent, Sınıf, Din, Etnisite Farklılaşmaları Ve Toplumsal Kültürel Bunalımdan Demokratik Çıkış", **Türkiye'de Bunalım Ve Demokratik Çıkış Yolları** (İçinde), Hazırlayanlar: Ayşe Keskalan, Gökçen Özümit, Ankara:TÜBA ss.193-225

Altuğ, Osman (1999) **Kayıtdışı Ekonomi**, İstanbul: Türkmen

Altunpıçak, Tuba (2001) **Polatlı İlçesine Gelen Gezici Kadın Tarım İşçilerinin Çalışma ve Yaşam Koşulları İle Sorunları Üzerine Bir Araştırma,** Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü

Altunpıçak, T.; Gülçubuk, B. (2004) "Ankara İli Polatlı İlçesinde Gezici Kadın TarımİşçilerininÇalışma ve Yaşam Koşulları", **Ankara Üniversitesi Ziraat Fakültesi Tarım Bilimleri Dergisi**, Cilt10, Sayı 1, S.55-66, Ankara

Amin, Samir (2009) "Dünya Yoksulluğu, Yoksullaşma ve Sermaye Birikimi", **Mülkiye**, Cilt: XXXIII, Sayı: 262, ss.89-97

Atalay, B. Ve diğ. (1992) **Türk Aile Yapısı Araştırması**, No:2313, Ankara: T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı Sosyal Planlama Genel Müdürlüğü Araştırma Yayını

Avcıoğlu, Doğan (1978) **Türkiye'nin Düzeni**, Ankara: Bilgi Yayınevi

Aydın, Z. (2001) "Yapısal Uyum Politikaları ve Köylünün Beka Stratejileri", Tarım ve Köylülük (iç.), **Toplum ve Bilim**, sayı:88, s.11-31

Aysu, Abdullah (2007) "Mevsimlik Tarım İşçileri Raporu ve Çözüm Önerilerimiz" **http://www.sendika.org/yazi.php?yazi_no=12985**

Aytekin, T. Vd. (2004) **İşportacılar- Eminönü İlçesinde Bir Alan Araştırması**, İstanbul: Erguvan

Benbassa, Esther; Rodrigue, Aron (2003) **Türkiye ve Balkan Yahudileri Tarihi** (14.-20. yüzyıllar), (Çev.: Ayşe Atasoy), 2.Baskı, İstanbul: İletişim

Balcı, Şebnem Gökçeoğlu (2002) "Yoksulluk ve Sosyal Dışlanmanın Hukuki Nedenleri ve Çözüm Arayışları", **Yoksulluk, Şiddet ve İnsan Hakları** (Editör: Yasemin Özdek), ss. 271-289, Ankara: TODAİE

Balibar, Etienne (1993) "Ulus, Biçimi: Tarih ve İdeoloji", **Irk, Ulus, Sınıf** (iç.), İstanbul: Metis

Baransel, M. (1991) **Van Kırsal Alanında Kadının Sosyo-Ekonomik Durumu Kırsal Kesimde Kadının Statüsü: Sorunlar ve Çözüm Önerileri**, Ankara:ILO-TKV Danışma Toplantısı Raporları, s.64-69

Başkaya, Fikret (2001) **Az Gelişmişliğin Sürekliliği**, 4. Baskı, Ankara: İmge

Belek, İlker (1999) **"Postkapitalist" Paradigmalar**, 2. Baskı, İstanbul: Sorun Yayınları

Bhalla, Ajit; Lapeyre, Frederic (1997**)** "Social exclusion: towards an analytical and operational framework**", Development and Change**,Volume 28, N., pp. 413-433(21), UK: Blackwell Publsihers ltd.

Boratav, K. (2004**) Tarımsal Yapılar ve Kapitalizm**, 3. Baskı, Ankara: İmge

Boratav, K. (2005) **1980'li Yıllarda Türkiye'de Sosyal Sınıflar ve Bölüşüm**, 2. baskı, Ankara:İmge

Bottomore, T. (1990) **Frankfurt Okulu** (çev: Ahmet Çiğdem), Ankara: Vadi

Bourdieu, P.(2002) **Pratik Nedenler**, (Çev.: Hülya Uğur Tanrıöver), İstanbul: Hil

Boz, Hüseyin (2007) Etnik Girişimcilik: Almanya'da Faaliyet Gösteren Türk Girişimciler Üzerine Bir Araştırma, **Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü: Antalya

Castells, Manuel (2005) **Enformasyon Çağı: Ekonomi, Toplum ve Kültür- Ağ Toplumunun Yükselişi**, Birinci Cilt, (Çev.:Ebru Kılıç), İstanbul: Bilgi Üniversitesi

Castells, Manuel (2006) **Enformasyon Çağı: Ekonomi, Toplum ve Kültür-Kimliğin Gücü**, İkinci Cilt, (Çev.:Ebru Kılıç), İstanbul: Bilgi Üniversitesi

Connolly, William E. (1995) **Kimlik ve Farklılık- Siyasetin Açmazlarına Dair Demokratik Çözüm Önerileri** (Çev.: Fermâ Lekesizalın), Ankara: Ayrıntı

Çalgüner, C. (1943) **Türkiye'de Ziraat İşçileri**, No:132, Ankara: Yüksek Ziraat Enst. Yayınları

Çavdar, Tevfik (2004) **Türkiye'nin Demokrasi Tarihi (1950'lerden Günümüze)**, 3. Baskı, Anakara: İmge

Çetinkaya, Özgür (2008) **Farm Labor Intermediaries in Seasonal Agricultural Work in Adana–Çukurova,** Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, ODTÜ Sosyal Bilimleri Enstitüsü

Dansuk, Ercan; Özmen, Mehmet; Erdoğan, Güzin (2008) "Türkiye'de Bölgesel Düzeyde Yoksulluk ve Sosyal Tabakalaşma", **Türk-İş Dergisi,** Sayı:381,ss.20-39

Dansuk, Ercan (1997) **Türkiye'de Yoksulluğun Ölçülmesi ve Sosyo-Ekonomik Yapılarla İlişkisi**, Ankara: DPT

Delibaş, Kayhan (2008) "Dini Kimlik ve Katılımcı Birey: Kimlik Siyaseti Ve Türkiye'de Siyasal İslam'ın Yükselişi", **Amme İdaresi Dergisi**, Cilt 41 Sayı 2 S. 131-159.

Demir, S. (1991) **TKV Kırsal Kalkınma Projeleri ve Lice'de Kadının Durumu, Kırsal Kesimde Kadının Statüsü: Sorunlar ve Çözüm Önerileri**, Ankara: ILO-TKV Danışma Toplantısı, s.56-63

Direk, Mithat ve Gemiz, İram(2008) "Geçici Tarım İşçilerinin Çalışma Koşulları ve Özellikleri: Konya Kaşınhan Beldesi Havuç Tarımında Çalışan Kadın İşçiler Örneği", **1.Çalışma İlişkileri Kongresi,** 6-8 Kasım 2008 Sakarya

Dino, Güzin (1998) "Türk Köy Romanı Bağlamında Yaşar Kemal", **Yaşar Kemal'i Okumak** (içinde), s.32-52, İstanbul: Adam

Divitçioğlu, Sencer (2003) **Asya Üretim Tarzı ve Osmanlı Toplumu-Marksist Üretim Tarzı Kavramı**, İstanbul: YKY

Doğruel, Fatma; Doğruel, A.Suut (2003) "Türkiye'de Bölgesel Gelir Farklılıkları ve Büyüme", **İktisat Üzerine Yazılar I: Küresel Düzen: Birikim, Devlet ve Sınıflar** (iç.), Derleyen: A.H. Köse, F.Şenses, E.Yeldan, ss.287-318, İstanbul: İletişim

Dumanlı, Recep (1996) **Yoksulluk ve Türkiye'deki Boyutları**, Ankara: DPT

Ecevit, Mehmet; Ecevit, Yıldız (2002) "Kırsal Yoksulluk Mücadele: Tarımda Mülksüzleşme ve Aile Emeğinin Metalaşması", **Yoksulluk, Şiddet ve İnsan Hakları** (Editör: Yasemin Özdek), ss. 271-289, Ankara: TODAİE

Ecevit, Mehmet C.; Karkıner, Nadide; Büke, Atakan (2009) "Köy Sosyolojisinin Daraltılmış Kapsamında, Tarım-Gıda Köylülük İlişkilerine Yönelik Bazı Değerlendirmeler", **Mülkiye**, Cilt: XXXIII, Sayı: 262, ss.41-61

Ecevit, Mehmet(1999) **Kırsal Türkiye'nin Değişim Dinamikleri Gökçeağaç Köyü Monografisi**, Ankara: TC Kültür Bakanlığı

Ecevit, Bülent (1970) **Atatürk Ve Devrimcilik**, İstanbul: Tekin Yayınevi

Erbaş, Hayriye; Coşkun, Mustafa Kemal (2007) "Sınıf Kimliğinden Kültürel Kimliğe:Fark/Kimlik Politikalarının Yükselişi", (İçinde) **Fark/Kimlik Sınıf** (Derleyen: Hayriye Erbaş), Ankara: Eos

Ercan, F. (2005) "Değer Teorisi Açısından Sınıf ve Sınıf Analizlerinin Analizi", **İşçi Sınıfının Değişen Yapısı ve Sınıf Hareketlerinde Arayışlar Deneyimler, 1. Sınıf Çalışmaları Sempozyumu**, İstanbul: TÜSAM, s.27-43.

Erdoğan, Abdülkerim (2007) **Tarih İçinde Polatlı**, Ankara: Polatlı Belediyesi

Erdost, M. İlhan (2005) **Asya Üretim Tarzı ve Osmanlı İmparatorluğunda Mülkiyet İlişkileri**, 3. Baskı, Ankara: Sol

Erdost, M. İlhan (1987) **Kırsal Alan: Yapısı ve Özellikleri**, Bilim ve Sanat: Sayı: 78

Erdem, Tevfik (2003) Yoksulluk Üzerine Sosyolojik Bir Çalışma "Ankara Kent Yoksulları", **Yayınlanmamış Doktora Tezi**, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara

Erk, N. ve diğ. (1986) **Çukurova Bölgesine Gelen Geçici Tarım İşçilerinin Çalışma ve Yaşam Koşullarının İyileştirilmesi,** TÜBİTAK TOAG 519 Projesi

Erkan, Rüstem (2005)**Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nin Sosyal Yapısı ve Değişme Eğilimleri**, Ankara: Kalan

Erkuş, A. ve diğerleri (1995) **Tarım Ekonomisi**, Ankara:A.Ü. Ziraat Fak. Eğitim Araştırma ve Geliştirme Vakfı Yayınları

Filed, J. (2006) **Sosyal Sermaye** (çev: Bahar Bilgen, Bayram Şen), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları

Frank, Andre Gunder (1995) **Lümpen Burjuvazi Lümpen Gelişim** (Çev: A.Yılmaz), İstanbul: Gökkuşağı

Frank, Andre Gunder (1967) **Capitalism and Underdevelopment in Latin America**, New York

Fukuyama, F.(2005) **Güven/ Sosyal Erdemler ve Refahın Yaratılması**, (Çev: Ahmet Buğdaycı), İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları

Gevgilili, Ali (1987) **Yükseliş Ve Düşüş**, 2. Basım, İstanbul: Bağlam

Gibson, B.; Kelley, B. (1994) "A Classical Theory of Informal Sector"; **The Manchester School of Economics Review**; Vol.: LXII/1: PP.157-174

Giddens, A. (1991) **Modernity and Self Identity**, Oxford: Polity

Giddens, A. (1999) **Toplumun Kuruluşu**, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara

Göker, E.(2007) ""Ekonomik İndirgemeci" Mi Dediniz?", (Derleyen: Güney Çeğin vd.), **Ocak ve Zanaat -Pierre Bourdiue Derlemesi**(iç.), İstanbul: İletişim,ss.277-302

Gorz, A. (2001) **Yaşadığımız Sefalet, Kurtuluş Çareleri** (Çev: Nilgün Tutal), İstanbul: Ayrıntı

Greve, A.; Salaff, J.W. (2005) "Social Network Approach to Understand the Ethnic Economy: A Theoretical Discourse", **GeoJournal**, Vol: 64:7-16

Guess, R.(2002) **Eleştirel Teori** (çev: Ferda Keskin), İstanbul: Ayrıntı

Gülçubuk, B. ve diğerleri (2003) **Türkiye- Tarım Kesiminde En Kötü Biçimde Çalışan Çocuk İşçiliği Temel Araştırması**, Yayınlanmamış Rapor, Ankara

Gülalp, Haldun (1980) "Türkiye'de İthal İkamesi Bunalımı ve Dışa Açılma", **ODTÜ Gelişme Dergisi**, Cilt 7, sayı:1-2

Günaydın, Gökhan (2009) "Türkiye Tarım Politikalarında "Yapısal Uyum": 2000'li Yıllar", **Mülkiye**, Cilt: XXXIII, Sayı: 262, ss.175-222

Günaydın, Gökhan (2001) "Türkiye Tarımının Kadınsallaşması", **Tarım ve Yaşam**, Sayı :17, Ankara, s.23-28

Güneş-Ayata, Ayşe(1997) "Türkiye'de Etnik Kimlik ve Etnik Gruplar", **II. Ulusal Sosyoloji Kongresi, Toplum ve Göç**, ss. 221-230, Ankara: Sosyoloji Derneği

Gürgen, Y. ve diğ. (1990) "Tarım İşçilerinin Sorunları Ve Çözüm Yolları", **TMMOB-ZMO Ziraat Mühendisliği 3. Teknik Kongresi**, Ankara: TCZB Yayınları

Hall, S.; Jasques, M. (1995) **Yeni Zamanlar, 1990'larda Politikanın Değişen Çehresi**, (Çev: Abdullah Yılmaz), İstanbul : Ayrıntı

Hirst, Paul; Thompson, Grhame (2000) **Küreselleşme Sorgulanıyor** (Çev.:Çağla Erdem, Elif Yücel), 2.Baskı, Ankara: Dost

Hobbes, Thomas (2008) **Leviathan**, (çev: Semih Lim), İstanbul: YKY

Hobsbawm, Eric; Ranger, Terence (2006) **Geleneğin İcadı**, (Çev.: Mehmet Murat Şahin), İstanbul: Agora

http://arsiv.ntvmsnbc.com/modules/harekethalindeturkiye/bolumler.htm

http://www.karasaban.net/ciftci-sendikalari-2007-yili-tarim-raporu/?month=-1

İnsel, Ahmet (2001) "İki Yoksulluk Tanımı ve Bir Öneri", **Toplum ve Bilim**, Yaz 89, ss.62-72

Işık, Oğuz; Pınarcıoğlu, M. Melih (2002) **Nöbetleşe Yoksulluk, Sultanbeyli Örneği**, 2.baskı, İstanbul: İletişim
İnsel, Ahmet (2007) "Devletin Sahipleri", **Radikal İki**, 14.5.2007

Jones, Rachael K.; Lou, Ye (1999) "The Culture of Poverty and African-American Culture An Empirical Assessment", **Sociological Perspectives**, Vol.42, No:3, pp.439-456

Kalaycıoğlu, S. ve Rittersberger-Tılıç, H.S. (2002) "Yapısal Uyum Programlarıyla Ortaya Çıkan Yoksullukla Başetme Stratejileri", **Kentleşme Göç ve Yoksulluk**, 7. Ulusal Sosyal Bilimler Kongresi (iç, s.197-247), Ankara: İmaj

Kalaycıoğlu, Sibel (2001) "GAP Bölgesinde Urfa, Harran ve Diyarbakır'da Farklı Kesimlerde Toplumsal, Kültürel ve Ekonomik Değişim Beklentileri", **II. GAP ve Sanayi Kongresi**, TMMOB Diyarbakır Makina Mühendisleri Odası, Diyarbakır

Kale, Nesrin (2003) "İnsan Hakları Bağlamında Yoksulluk", **Yoksulluk**, I. Cilt, İstanbul: Deniz Feneri Yardımlaşma ve Dayanışma Derneği, ss.70-79

Kaleci, Hatice (2007) **Mevsimlik Tarım İşçilerinin Sosyolojik Analizi: Eskişehir Örneği,** Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimleri Enstitüsü

Kapar, Recep (2006) "Gelişmiş Ülkelerde Enformel İstihdamın Boyutları", **Tes-İş Dergisi**, ss. 46-52

Karacan, A.R. (1991) **Tarım Kesiminde Geçici Tarım İşçilerinin Çalışma Koşulları, Ücret Sistemleri ve Çalışanların Sosyal Güvenlikleri Üzerine Bir Araştırma: Manisa Örneği**, İstanbul: Friedrich Ebert Vakfı

Karakaş, Mehmet (2004) "Yeni Yoksulluk Bağlamında Toplumsal Kimlik ve Tüketimde Eşitsizlik", **Değişen Dünya ve Türkiye'de Eşitsizlikler, IV. Ulusal Sosyoloji Kongresi,** Ankara: Sosyoloji Derneği, ss: 433-446

Kasapoğlu, Aytül ve diğ. (2005) **Değişen Toplumsal Yapıda Karakter**, Ankara: Ütopya

Kastoryano, Riva (2000) **Kimlik Pazarlığı-Fransa ve Almanya'da Devlet ve Göçmen İlişkileri**, (çev: Ali Berktay), İstanbul: İletişim

Keat, Russel; Urry, John (1994) **Bilim Olarak Sosyal Teori** (Çev. Nilgün Çelebi), Ankara: İmge

Kemal, Orhan (2006) **Bereketli Topraklar Üzerinde**, 16. Baskı, İstanbul: Epsilon

Kemal, Yaşar (2004) **Ortadirek / Dağın Öteki Yüzü -1**, İstanbul: YKY

Keyder, Çağlar; Yenal, Zafer (2003) "Kalkınmacılık Sonrası Dönemde Türkiye'de Kırsal Dönüşüm Eğilimleri ve Sosyal Politikalar", **İktisat Üzerine Yazılar I: Küresel Düzen: Birikim, Devlet ve Sınıflar** (iç.), Derleyen: A.H. Köse, F.Şenses, E.Yeldan, ss.357-382, İstanbul: İletişim

Keyder, Çağlar (2001) **Türkiye'de Devlet ve Sınıflar**, 7.baskı, İstanbul: İletişim

Keyder, Çağlar (1989) "Kriz ve İşçi Sınıfı", **Birikim Dergisi**, sayı: 2, ss.13-18

Keyder, Çağlar (1983) "Paths of Rural Transformation in Turkey", **Journal of Peasant Studies**, VOL.XI, No.1, ss.34-39

Köker, Levent; Ağaoğul, Mehmet Ali (1994) **Kral Devlet Ya Da Ölümlü Tanrı**, Ankara: İmge

Kümbetoğlu, Belkıs (2005) **Sosyolojide ve Antropolojide Niteliksel Yöntem ve Araştırma,** İstanbul: Bağlam

Layder, D. (2006) **Sosyal Teoriye Giriş**, (çev: Ümit Tatlıcan), İstanbul: Küre Yayınları

Lewis, Bernard (1996) **İslam Dünyasında Yahudiler** (Çev.: Bahadır Sina), Anakara: İmge

Lewis, Oscar (1965) **İşte Hayat (La Vida) Yoksulluk İçindeki Bir Porto Riko'lu Aile Üzerine İnceleme**, İstanbul: E yayınları

Light, I. (2005) "The Ethnic Economy", **The Handbook of Economic Sociology**, Second edition, ed. Neil J. Smelser and Richard Swerdberg, Princeton University Pres, New York

Mahçupyan, Etyen (2007**) Bir Demokratın Gündemi**, (Editör: M. Ferda Balançar), İstanbul: Hayy Kitap

Mardin, Şerif (1990) "Türk Siyasasını Açıklayabilecek Bir Anahtar: Merkez-Çevre İlişkileri", **Türkiye'de Toplum ve Siyaset, Makaleler (**içinde), İstanbul: İletişim

Marx, Karl (2000) **Kapital, I. Cilt,** (Çev.. Alaattin Bilgi), 6. Baskı, Ankara: Sol

Marx, Karl (1999) **Alman İdeolojisi**, (Çev.: Sevim Belli), Ankara: Sol

Marx, Karl (1993) **Ekonomi Politiğin Eleştirinse Katkı** (Çev.: Sevim Belli), 5.Baskı, Ankara: Sol

Marx, Karl; Engels, F. (1977**) Kapitalist Üretim Öncesi Ekonomi Biçimler** (Çev.:M. Belli), Ankara: Sol

Mead, Lawrance (1997) "It Takes a Nation a New Agenda for Fighting Poverty", **American Political Science Review**, vol. 91, no: 4

Méda, D.(2004) **Emek, Kaybolmak Yolunda Bir Değer mi?** (çev: Işık Ergüden), İstanbul: İletişim

Mills, C.W. (2000) Toplumbilimsel Düşün (Çev: Ünsal Oskay), İstanbul: Der

Naci, Fethi (2004) **Yaşar Kemal'in Romancılığı**, İstanbul: YKY

Narlı, Mehmet (2002) **Orhan Kemal'in Romanları Üzerine Bir İnceleme**, Ankara: Kültür Bakanlığı

Navaro-Yahın, Yael (2002) **Face Of The State: Secularism And Public Life İn Turkey,** Princeton University Pres, Princeton Nj

Nazik, H. ve Gönen, E. (1993) **Kadınların Mevsimlik Tarım İşlerinde Çalışmalarının Ailenin Ekonomik Durumu ve Yaşam Biçimine Etkisi**, Bilimsel Araştırma ve İncelemeler:772: A.Ü. Z.F.:1309

Novak, T. (1988) **Poverty and the State: An Historical Sociology**, Philadelphia: Open University Press

Öğünç, F. ve G. Yılmaz (2000) "Estimating the Underground Economy in Turkey", **CBRT Research Department Discussion Paper**

Özatalay, C.(2006) "Elmanın Öteki Yarısı: Enformel Sektör İşçileri", **Tes-İş Dergisi**, Haziran sayısı, 57-62.

Özbudun, Sibel, (2002), "Küresel Bir "Yoksulluk Kültürü" mü?", **Yoksulluk, Şiddet ve İnsan Hakları**, (Ed. Yasemin Özdek), Ankara: TODAİ, s. 53-69

Özbek, Ayşegül (2007) **New Actors of New Poverty: The Other Children of Çukurova,** Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, ODTÜ Sosyal Bilimleri Enstitüsü

Öztürk, Şinasi (2008) "Kırsal Yoksulluk", Yoksulluk Çalışmaları (İçinde), Derleyen: Nurgün Oktik, İzmir: Yakın

Özyürek, Esra (2008) **Modernlik Nostaljisi- Kemalizm, Laiklik ve Gündelik Hayatta Siyaset** (Çev: Ferit Burak Aydar), İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi

Pamuk, Şevket (2009) "Türkiye'de Tarım ve İktisadi Gelişme: 1880-2000)", **Mülkiye**, Cilt: XXXIII, Sayı: 262, ss.63-76

Pamuk, Şevket (2007) **Osmanlı Ekonomisi ve Kurumları**, Seçme Eserler I, İstanbul: Türkiye İş Bankası

Pamuk, Şevket (2005) **Osmanlı Ekonomisinde Bağımlılık ve Büyüme (1820-1913**), 3. baskı, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları

Pamuk, Şevket (1999) **100 Soruda Osmanlı-Türkiye İktisadi Tarihi 1500-1914**, 5.baskı, İstanbul: Gerçek Yayınevi

Parla, Taha (2008) **Türkiye'de Siyasal Kültürün Resmi Kaynakları, Cilt 3: Kemalist Tek-Parti İdeolojisi ve CHP'nin Altı Ok'u,** 3. Baskı, İstanbul: Deniz Yayınları

Parlar, Suat (2005**) Silahlı Bürokrasi'nin Ekonomi-Politiği**, 2.Baskı, İstanbul: Kuramsal Kitaplık

Portes, A.; Castells, M.(1991) "World Underneath: The Origins, Dynamics and Effects of the Informal Economy", The **Informal Economy-Studies in Advanced and Less Developed Countries** (iç), The John Hopkins University Pres, London

Putnam, R.D. (1993) "The Prosperosu Community: social capital and pubşlic life", **The American Prospect**, 4:13, 11-18

Quataert, Donald (2002) **Osmanlı İmparatorluğu 1700-1922** (Çev.: Ayşe Berktay), İstanbul: İletişim

Robertson, Roland (1999) "Glokalleşme: Zaman-Mekan ve Homojenlik-Heterojenlik", **Postmodernizm ve İslam, Küreselleşme ve Oryantalizm** (der: Abdullah Topçuoğlu ve Yasin Aktay) (iç.), 2. baskı, Ankara: Vadi

Sapancalı, F. (2005) **Sosyal Dışlanma**, İzmir:Dokuz Eylül Yayınları

Sarptürk, İ. (1990) **Adana İli Kır Toplum Yapısı İçinde Kadının Yeri**, Ç.Ü. Tarım Ekonomisi Bölümü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi: Adana

Saruhan, Ş. C.; Özdemirci, A. (2005) **Bilim, Felsefe ve Metodoloji**, İstanbul:Alkım

Scheff, Thomas (1994) "Emotions and identity: a theory of ethnic nationalism", (içinde) **Social Theory and the Politics of Identity**, (Ed. C. Calhoun), Oxford: Blackwell

Sennett, Richard (2002) **Karakter Aşınması, Yeni Kapitalizmde İşin Kişilik Üzerindeki Etkileri**, (Çev: Barış Yıldırım), İstanbul: Ayrıntı

Soysal, M. (1993) "Yüreğir Ovasında Tarım İşçiliği ve Tarım İşletmelerinde İşgücü Sağlanması", **Ç.Ü.Z.F. Dergisi**, ss. 15-16

Sönmez, Mustafa (1990) **Doğu Anadolu'nun Hikayesi.- Ekonomik -Sosyal Tarih**, İstanbul: Arkadaş Yayınevi.

Sönmez, Mustafa (1998) **Bölgesel Eşitsizlik, Türkiye'de Doğu-Batı Uçurumu**, İstanbul: Alan

Şen, Mustafa (2007) "Kökene Dayalı Dayanışma-Yardımlaşma: "Zor İş…"", **Yoksulluk Halleri, Türkiye'de Yoksulluğun Toplumsal Görünümleri** (Editör: Nemci Erdoğan), İstanbul: İletişim 249-306

Şengül, Selami (1997) **Bir Hurafe Kayıtdışı Ekonomi**, Ankara: İmaj Yayınları

Şenses, Fikret (2003) **Küreselleşmenin Öteki Yüzü: Yoksulluk**, 3. Baskı, İstanbul: İletişim

Şeker, M. (1987) **Güneydoğu Anadolu Projesi, Sosyal ve Ekonomik Sorunlar**, Ankara: V Yayınları

Şeker, M. (1986) **Türkiye'de Tarım İşçilerinin Toplumsal Bütünleşmesi**, Ankara: Değişim

Tabak, Faruk (1999) "Dünya Ekonomisi ve İnformelleşme Süreci", **Defter Dergisi**, Sayı: 35

Tekeli, İlhan (2008) **Türkiye'de Bölgesel Eşitsizlik ve Bölge Planlama Yazıları**, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları

Trimberger, Ellen Kay (2003**) Tepeden İnmeci Devrimler**- Japonya, Türkiye, Mısır, Peru (çev: Fatih Uslu), İstanbul: Gelenek Yayıncılık

Türk, Namık Kemal (2006) **Kilis İli Elbeyli İlçe Merkezindeki Kadın Tarım İşçilerinin Sosyal ve Ekonomik Yapıları**, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü

Türkdoğan, Orhan (1974) **Yoksulluk Kültürü, Gecekonduların Toplumsal Yapısı**, Erzurum: Atatürk Üniversitesi Basımevi

Türkdoğan, Orhan (1996) **Aydınlıktakiler ve Karanlıktakiler**, İstanbul: Timaş Yayınları

Türkeş, Ömer (2001) "Taşra İktidarı", **Toplum ve Bilim**, Sayı:88, s. 201-234

TÜRK-İŞ RAPORU (2006) "Kayıt Dışı İstihdamla Mücadele İçin Ulusak Eylem Planı", **Tes-İş Dergisi**, ss. 53-56

Türktan, Gülden (2006) "AB Uyum Sürecinde Kırsal Kesimde İstihdam Sorunu", **http://www.bugday.org/article.php?ID=1175**

Tütengil, Cavit Orhan (1971) **Az Gelişmenin Sosyolojisi**, 2. baskı, Ankara: Toplum Yayınevi

Toksöz, Gülay; Özşuca, Şerife Türcan (2002) "Enformel Sektörde İstihdamın Ve İşgücünün Özellikleri", **İktisat Dergisi**, ss.;29-35, sayı:430

Toksöz, Gülay (2007) "Enformel İşgücü Piyasaları ve Göçmen İşçilere Talep: Karşılaştırmalı Perspektiften Türkiye'nin Durumu", **Türkiye İşçi Sınıfı ve Emek Hareketi Küreselleşiyor Mu?, Sosyal Araştırmalar Vakfı Türkiye Sınıf Araştırmaları Merkezi, 3. Sınıf Çalışmaları Sempozyumu**, 19-20 Mayıs 2007, İstanbul

Ünverdi, H. (2005) "1980 Sonrası Değişim, Yeni Dinamikler ve Kimlik Temelli Yapılanmalar-İzmir Gecekondu Örneği", **Sosyoloji Dergisi**, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayını, Sayı:14, ss. 69-100

Wahlbeck, Ö. (2007) "Work in the Kebap Economy- A Sturdy of the Ethnic Economy of Turkish Immigrants in Finland", **Ethnicities**, Vol 7: 543-563, Los Angeles :SAGE Publications

Wallace, R.A.; Wolf, A. (2004) **Çağdaş Sosyoloji Kuramları**, (Çev: Leyla Elburuz, M. Rami Ayas), İzmir: Punto Yayıncılık

Williams, Raymond (1986) "Yaşar Kemal'in Romanları", **Adam Sanat**, Sayı:2, s.9-10

Yalçın, Ö.F. (1980) **Çukurova Bölgesinde Mevsimlik Tarım İşçilerinin Sosyo-Ekonomik Sorunları Üzerinde Bir Araştırma**, A.Ü. Ziraat Fakültesi, Yayınlanmamış Doktora Tezi

Yaresimaso, Stefanos (1992) **Azgelişmişlik Sürecinde Türkiye Tanzimattan I. Dünya Savaşına**, (Çev.: Babür Kuzucu), İstanbul: Belge

Yavuzcan, İsmail (2007a) "Alternatif İş Piyasası Olarak Türk Ve İranlı İşletmeciler", **Finans Politik & Ekonomik Yorumlar**, Ağustos 2007, yıl: 44, sayı: 510, ss. 43-56.

Yavuzcan, İsmail (2007b) Almanya'da İranlı ve Türk İşletmeciler Örneğinde Etnik Ekonomi, İç: **Sosyal Siyaset Konferansları, Prof. Dr. Haşmet Başar'a Armağan Özel Sayısı**, İstanbul, 2007, S. 673-697.

Yeğen, Mesut (1999) **Devlet Söyleminde Kürt Sorunu**, İstanbul: İletişim

Yıldırak, N. ve diğerleri (2003) **Türkiye'de Gezici ve Geçici Kadın Tarım İşçilerinin Çalışma ve Yaşam Koşulları ve Sorunları**, Ankara :Tarım-İş

Yurdakul, N. (1982) **Adana İlinde Geçici Tarım İşçilerinin Sosyo-Ekonomik Sorunları**, Ankara: MPM

EK-1

MEVSİMLİK TARIM İŞÇİLERİNİN SOSYOLOJİK ANALİZİ

HANE REİSİ

Sayın…….

Bu araştırma, Ankara-Polatlı'da mevsimlik tarım işçiliğinin sosyolojik analizini yapmaya yöneliktir. Çeşitli demografik özellikleriniz, çalışma ve yaşam koşullarınız, aile yapınız, sosyal ilişkileriniz, barınma ve sağlık sorunlarınız gibi çeşitli soruları içeren bu görüşme formunda bilimde gizlilik ilkesi gereğince vereceğiniz cevaplar gizli tutulacak, araştırmanın hiçbir yerinde tek tek isim açıklanmayacaktır. Katılımınız için şimdiden teşekkür ederim.

Ankara Üniversitesi
Sosyoloji Bölümü Araştırma
Görevlisi
Ercan GEÇGİN

DEMOGRAFİK ÖZELLİKLER

1. Yaşınız:…….

2. Cinsiyetiniz:
1 [ ] Kadın 2[ ] Erkek

3. Medeni durumunuz:
1[ ] Evli 3[ ] Eşinden ayrılmış
2[ ] Bekar 4[ ] Eşi ölmüş

4.Doğum yeriniz neresidir? (köy, kasaba, ilçe, il belirtilip isim yazılacak)

……..

5. Bulunduğunuz çadırda kimlerle birlikte kalıyorsunuz?
1[ ] Sadece eşim ve ben
2[ ] Eşim, ben ve çocuklar
3[ ] Eşim, ben ve hem evli hem bekar çocuklarımız
4[ ] Eşim, ben, anne-babam ve tüm çocuklarımız (evliler dâhil)
5[ ] Diğer:……..……

6. Çadırdakilerle akrabalık düzeyiniz nedir?:……..

8. Anne ve babanızın mesleği nedir?
Anne:…… Baba:…….
Dede:……

9. Ana diliniz nedir?
1[ ] Türkçe 4[ ] Zazaca
2[ ] Kürtçe 5[ ] Başka……..
3[ ] Arapça

AİLE

10. Kaç çocuğunuz var?
Kız: Erkek:

11. Şimdi evlenmiş olsaydınız kaç çocuğunuzun olmasını isterdiniz?
Kız: Erkek:

12. Kaç yaşında evlendiniz?
……..

13. Size göre çocuklarınız kaç yaşında evlenmeliler?
Kız:…….. Erkek:……..

14. Eşinizle bir akrabalığınız var mı?
1[ ] Evet 2[ ] Hayır

15. Evlenme şekliniz nasıldı?
1[ ] Kendim görüp anlaşarak
2[ ] Görücü usulüyle
3[ ] Berdel
4[ ] Kaçarak
5[ ] Başka:…….

16. Size göre çocuklarınız nasıl evlenmeli?
1[ ] Kendileri bilir
2[ ] Görüp-tanışarak
3[ ] Görücü usulü ile
4[ ] Başka:……..

EĞİTİM

20. Öğrenim durumunuz nedir?
1[ ] Okuma yazma bilmiyor 5[ ] Ortaokul mezunu
2[ ] Sadece okur-yazar 6[ ] Ortaokul terk(nedeni:……
3[ ] İlkokul mezunu 7[ ] Lise mezunu
4[ ] İlkokul terk(nedeni:…….. 8[ ] Lise terk (nedeni:…….

21. Sizce eğitim hayatta neden önemlidir? (en fazla iki seçenek işaretleyiniz)
1 [ ] Meslek sağlar
2 [ ] Daha çok para kazanmayı sağlar
3 [ ] Toplumda saygınlık getirir
4 [ ] Daha iyi insan yapar
5 [ ] Ülkesine milletine daha faydalı insan olur
6 [ ] Diğer ……

24. Elinizde olsaydı eğer, hayatınızda aşağıdakilerden hangilerini değiştirmek isterdiniz? (çoklu seçenek)
1[ ] İşimi

2[ ] Eğitim düzeyimi
3[ ] Evimi
4[ ] Ülkemi
5[ ] Becerimi
6[ ] Sosyal çevremi
7[ ] Diğer:…….

25. Çocuklarınızdan okula devam edenler var mı? Edemeyenlerin nedeni nedir?

……..

…….

22. Ailenizde yüksek okulda okuyan biri var mı? Varsa sayısı ve cinsiyeti nedir?

……

27. Çocuklarınızın üniversite eğitimi almasını ister misiniz?

	Evet	Hayır
Kız:	1[ ]	2[ ]
Erkek:	1[ ]	2[ ]

28. Çocuklarınızın nereye kadar okumalarını isterdiniz?
Kız Çocuk: …….. Erkek çocuk: …….

29. Çocuklarınızın hangi mesleği seçmesini istersiniz?

……

İLETİŞİM
30. Hangi gazeteleri takip edersiniz?

……

32. Hangi televizyon kanallarını izlemeyi tercih dersiniz?(çadırda olmasa bile kendi evlerinde kaldıklarında): .....

33. Televizyonda en çok izlediğiniz program türü hangisidir?

1[ ] Haber bültenleri	4[ ] Belgesel	7[ ] Açık oturum
2[ ] Dizi-sinema	5[ ] Kültür-sanat	8[ ] Başka:……
3[ ] Magazin-eğlence	6[ ] Spor programı	

ÇALIŞMA VE YAŞAM KOŞULLARI

38. Buraya nereden geldiniz?.....

39. Buradan sonra nereye/nerelere gideceksiniz?.....

40. Hangi aylar arasında mevsimlik tarım işçiliği yapıyorsunuz?.....

41. Yıl boyunca hangi işlerle uğraşıyorsunuz? (mümkünse mevsimler belirtilerek)

…….

42. "Çalışmak" size göre ne ifade ediyor?

……

43. Yıllık ortalama geliriniz ne kadardır?

…….

44. Son 10 yılda hane halkının toplam geliri arttı mı azaldı mı?

1 ( ) değişmedi
2 ( ) arttı
3 ( ) azaldı
4 ( ) fikrim yok

45. Başlıca geçim kaynağınız nedir?

[ ] Mevsimlik tarım işçiliği
[ ] Başka:……..

46. Tarım işçiliğini seviyor musunuz?

1[ ] Evet 2[ ] Hayır

47. Kimlerle çalışmayı tercih edersiniz?

……..

48. Kaç yıldır bu işle uğraşıyorsunuz?

……

49. Tarım işçiliği için herhangi bir beceri veya eğitim gerekli midir?

1[ ] Evet (belirtiniz:……..)
2[ ] Hayır

50. Tarım işçiliği ile ilgili konularda size bilgi veren oldu mu?

1[ ] Evet Kim verdi: ……..
Hangi konularda: ……..
2[ ] Hayır Almak ister misiniz?.....

51. Tarım işçilerinin ücretlerinde son 5 yıla göre nasıl bir değişiklik görüldü?

1[ ] Arttı 2[ ] Azaldı 3[ ] Aynı

52. Şu anda aldığınız ücret ne kadardır:……

53. Geçen sene aynı yerde,aynı işi yapıyorduysanız ne kadar aldığı:……..

54. Ücretlerinizi zamanında alabiliyor musunuz?

1[ ] Evet 2[ ] Hayır (neden:……..)

55.Emeğinizin karşılığını tam olarak alabildiğinize inanıyor musunuz?

1[ ] Evet 2[ ] Hayır

57. Aldığınız ücret geçiminize yetiyor mu?

1[ ] Evet 2[ ] Hayır

58. Çalışma yerinin seçiminde kararı kim verir?

1[ ] Ben 3[ ] Çocuklar 5[ ] Aracılar
2[ ] Eşim 4[ ] Ortak karar 6[ ]Başka:

59. Ailenizde mevsimlik işçi olarak gelmeyen var mı? (varsa kaç kişi?)

…….

60. Temel harcamalarınızdan arta kalan para ile neler yapıyorsunuz?

……..

61. Burada kazandığınızdan fazlasını başka yerde/bölgede kazanacak olsanız o yeri hiç sorgulamadan tercih eder misiniz?

1[ ] Evet 2[ ] Hayır
(nedeni:…….

62. Bir günlük çalışma süresiniz ne kadardır?.....

63. Polatlı'yı seçme nedeniniz nedir?.....

……

64. Şuan hangi ürün(ler)le ile ilgili işçilik yapmaktasınız?.....

65. Herhangi bir sosyal güvenlik kapsamında mısınız?

1[ ] Evet
1[ ] SSK
2[ ] Bağ-Kur
3[ ] Yeşil Kart

2[ ] Hayır

67. Şu anki ekonomik durumunuzdan ne kadar memnunsunuz?

1[ ] Tamamen memnunum
2[ ] Biraz memnunum
3[ ] Hiç memnun değilim
4[ ] Bilmiyorum

68. Çalışma koşullarından dolayı çektiğiniz en önemli sıkıntılar nelerdir? (sosyal, sağlık ve tüm boyutlarıyla)

……

70. Çalışma koşullarınızın düzeltilmesi için sizce neler yapılabilir? Önerileri neler?

……..

……..

72. Siz, eşiniz veya haneden biri tarım dışı herhangi bir işle uğraşıyor mu?

1 [ ] Hayır
2 [ ] Evet, Kimler? …….
Ne tür işlerde? ……..
Aylık kazancı?.....

73. Herhangi bir borcunuz var mı?

1[ ] Hayır 2[ ] Evet

–SORUN- Neden borçlandınız?

1 [ ] Ev aldım/yaptırdım, borçlandım
2 [ ] Arazi aldım
3 [ ] Eşya için taksit ödüyorum
4 [ ] Sulama/hayvan alımı ya da tarımsal makine için
5 [ ] Geçim sıkıntısından borçlandım
6 [ ] Düğün, sünnet yaptım borçlandım
7 [ ] Sağlık nedeniyle harcamalar yaptım borçlandım
8 [ ] Sigorta yaptırdım
9 [ ] Diğer – Belirtiniz……

74. Kime borçlandınız?

1 ( ) Tanıdıklarıma / akrabama (faizsiz)
2 ( ) Bankaya
3 ( ) Kooperatife
4 ( ) Faizle şahsa (SORUN) Kime? ( ) a. tefeciye ( ) b. ağaya
5 ( ) Tüccara: ( ) a. mahsulümü sattığım tüccara, peşin para.
( ) b. Alet, girdi alımı yaptığım acentaya, vadeli.
( ) c. Tüketim malı (beyaz eşya) satan tüccara ya da bakkala.
6 ( ) Diğer – Belirtiniz……..

75. Köyünüzde ne kadar toprağa sahipsiniz?

Kuru:…….. Sulu:…… Toplam:……. Dönüm

79. Tarım işçisi olmasaydınız nereye yerleşmek isterdiniz?

1[ ] Memleketime
2[ ] Büyük şehre
3[ ] İş bulabildiğim yere

4[ ] Yurt dışında
5[ ] Başka…….

TOPLUMSAL BÜTÜNLEŞME – TOPLUMSAL DEĞİŞME

80. Size göre Türkiye'nin en önemli sorunu nedir?
1[ ] İşsizlik 4[ ] Şeriat tehlikesi
2[ ] Yoksulluk 5[ ] Başka:……
3[ ] Kürt sorunu

81. Kendinizi buralı olanlarla ya da büyük şehirlerde yaşayanlarla kıyasladığınızda adaletsizlik duygusuna kapılıyor musunuz?
1[ ] Evet (Nedeni:……. 2[ ] Hayır

82. Köyde mi yaşamak iyi şehirde mi?
1 ( ) Köyde 2 ( ) Şehirde 3 ( ) fark etmez
83. Size fabrikada düzenli bir iş önerseler nasıl davranırsınız? (kabul edip etmeyeceği, kabul ediyorsa öncelikli arayışları neler olabilir?)

……..

84. Büyükşehirlerde fabrikalarda ya da düzenli bir iş yerinde kabul edeceğiniz işte kızınızın ve eşinizin de dahil çalışmasına izin verir misiniz?
1[ ] Evet
2[ ] Hayır (nedeni:……)

85. Çocuklarınızın (varsa ya da olsa) köyde mi yaşamaları iyi, şehirde mi? Nedenleri?
……
……

89. Doğu'da mı yaşamak iyi, Batı'da mı? Hangisini tercih edersiniz? Nedenleri?

……..

90. İş ilişkileri dışında yerli halkla bir ilişkiniz var mı? Varsa ne tip ilişkilerdir? (Köy kahvesine, camiye gidip gitmediği ve yerliler tarafından nasıl karşılandıkları)

……

92. Şu anda sizin için hayatınızda en önemli şey nedir?
1[ ] Para
2[ ] Güvenilirliği olan bir iş
3[ ] Sağlık
4[ ] Aile huzuru
5[ ] Güvenlik
6[ ] Bilmiyorum
7[ ] Başka:……..

93. Kazancınızı aşağıdakilerden en çok hangisine harcıyorsunuz?(önemine göre 3'e kadar sıralayınız)
1[ ] Gıda
2[ ] Giyim

3[ ] Yol masrafı-ulaşım
4[ ] Barınma
5[ ] Eğitim
6[ ] Sağlık
7[ ] Haberleşme
8[ ] Başka:…….

SOSYAL VE SİYASAL KATILIM

94. Kendinizi siyasal düşünce bakımından nasıl tanımlamaktasınız?
1[ ] Demokrat 4[ ] Solcu 7[ ] Başka:……
2[ ] Muhafazakâr-demokrat 5[ ] Sağcı
3[ ] Sosyal demokrat 6[ ] Liberal

95. Son seçimlerde oy kullandıysanız hangi partiye verdiniz?
…….

96. Şimdi seçim olsa kime vermeyi düşünürsünüz?

…….
97. Oy kullanmadıysa nedeni nedir?

……..
98. Herhangi, bir konuda sizin gibi düşünmeyen arkadaşınıza nasıl davranırsınız?
1[ ] Düşüncelerine saygı duyarım
2[ ] İkna etmeye çalışırım
3[ ] Düşüncesine saygı duymam
4[ ] Başka:……..

99. Yaşadığınız sorunların en temel kaynağı size göre nedir?
1[ ] Hükümetlerin tarım politikaları (ürün-taban desteği vb konusu da dâhil)
2[ ] Dünya Bankası vb uluslar arası kuruluşların tarım politikaları
3[ ] Kendi sorumluluğumuz
4[ ] Başka:……..

SOSYAL YAPI
100. Aşiretinizi öğrenebilir miyim?
1[ ] Aşiret adı:……
2[ ] Aşiretim yok
3[ ] Cevap vermek istemedi

101. Bu aşirete kendinizi ne kadar bağlı hissediyorsunuz?
1[ ] Çok 3[ ]Az 5[ ] Cevap vermek istemedi
2[ ] Oldukça 4[ ]Hiç

102. Bulunduğunuz çadır kümesinde bir araya geldiğinizde güncel-toplumsal ve siyasal olaylarla ilgili tartışır mısınız?
1[ ] Ara sıra

2[ ] Sıklıkla
3[ ] Her zaman
4[ ] Hiçbir zaman

SAĞLIK

104. İş kazasında neler yaparsınız? Öncelikle nere(lere) başvurusunuz?

……..

105. Herhangi bir sağlık sorununuz var mı?
Evet (belirt:……..) Hayır

106. Tarım işçiliğine gelen yakın akrabalarınız içinde sağlık sorunu olan var mı?
Evet (kim/hastalığı:……) Hayır

ÖRGÜTLENME
107. Herhangi bir dernek ya da sendikada örgütlülüğünüz var mı?
1[ ] Evet (belirtiniz:……..
2[ ] Hayır (nedeni:……

108. Sizce örgütlenmek gerekli midir? (sıkıntılarınızı daha kolay çözebilir mi anlamında)
1[ ] Evet 2[ ] Hayır

109. Sizinle ile iletişime geçen veya yardıma gelen veya sorunlarınızı incelemeye grup ya da kurum yetkilileri var mı?
1[ ] Evet (belirtiniz:…… 2[ ]
Hayır:……

110. Boş zamanlarınızda neler yaparsınız?
1[ ] Dinlenirim 4[ ] El işi yaparım 7[ ] Kahveye giderim
2[ ] TV izlerim 5[ ] Alış-verişe çıkarım 8[ ] Başka…….
3[ ] Müzik dinlerim 6[ ] Gezerim

KİMLİK – AİDİYET
111. Kendinizi öncelikle nasıl tanımlarsınız?(3'e kadar sıralanabilir)
1[ ] Türk
2[ ] Kürt
3[ ] Müslüman
4[ ] Türk-Müslüman
5[ ] Kürt-Müslüman
6[ ] Alevi
7[ ] Yoksul
8[ ] İşçi
9[ ] Emekçi
10[ ] Başka: ……..…

112. Kendinizi en çok nereye ait hissediyorsunuz?
1[ ] Yaşadığım köy ve şehre
2[ ] Yaşadığım bölgeye
3[ ] Buraya
4[ ] Türkiye'ye
5[ ] Tüm dünyaya

6[ ] Avrupa'ya
7[ ] Başka:……

113. Size göre Türkiye'de en önemli kutuplaşma- gerilim kimler arasındadır?

……

114. Kendinize karşıt gördüğünüz bir kimlik, kutup ya da grup var mı?

1[ ] Evet (kimler:…… 2[ ] Hayır

115. Kendinizi toplumda dışlanmış hissediyor musunuz?
1[ ] Evet (kimler tarafından dışlandığını hissediyor/nedenini neye bağlıyor?:……..

2[ ] Hayır

117. Tarım işçisi olmasaydınız ne iş yapmak isterdiniz?
1[ ] Çalışmak istemem
2[ ] İşçi (sürekli, sigortalı bir işte)
3[ ] Memur
4[ ] Çiftçi
5[ ] Diğer:

OTORİTE İLİŞKİLERİ
118. Ailede EN ÇOK kimin sözü geçmektedir? —Size göre EN ÇOK kimin sözü geçmelidir?

1[ ] Babanın	1[ ]
2[ ] Annenin	2[ ]
3[ ] Anne-baba	3[ ]
4[ ] Çocukların	4[ ]
5[ ] Herkesin görüşü alınmakta	5[ ]
6[ ] Başka:……	6[ ] :……..

120. En çok kime güvenirsiniz?

……

121. Yaşadığınız/çalıştığınız yerde en çok kimin sözü geçer?

……

123. Günlük hayatta bir sorun yaşadığında ilk başvurduğunuz kişi kim?

……..

YOKSULLUK/ YOKSUNLUK
126. Aşağıdakilerden hangilerine sahipsiniz?(yaşadığı yerde)
[ ] Ev
[ ] Cep telefonu
[ ] Kredi kartı

[ ] Özel araba
[ ] Traktör
[ ] Motosiklet
[ ] Klima
[ ] Bilgisayar
[ ] İnternet bağlantısı
[ ] Renkli TV
[ ] Çanak anten

127. Size göre yoksulluk nedir?

…….
128. Kendinizi yoksul görüyor musunuz?

……..
129. Size göre yoksulluk bir kader midir?
1[ ] Evet 2[ ] Hayır

23. Geleceğe yönelik bir planınız varsa nedir?

…….

130. Bizim sormadığımız ancak sizin söylemek istedikleriniz nelerdir?

…….

GÖRÜŞMECİNİN İZLENİMLERİ:

EK-2
MEVSİMLİK TARIM İŞÇİLERİNİN SOSYOLOJİK ANALİZİ

-KADIN

Sayın…….

Bu araştırma, Ankara-Polatlı'da mevsimlik tarım işçiliğinin sosyolojik analizini yapmaya yöneliktir. Çeşitli demografik özellikleriniz, çalışma ve yaşam koşullarınız, aile yapınız, sosyal ilişkileriniz, barınma ve sağlık sorunlarınız gibi çeşitli soruları içeren bu görüşme formunda bilimde gizlilik ilkesi gereğince vereceğiniz cevaplar gizli tutulacak, araştırmanın hiçbir yerinde tek tek isim açıklanmayacaktır. Katılımınız için şimdiden teşekkür ederim.

Ankara Üniversitesi
Sosyoloji Bölümü Araştırma
Görevlisi
Ercan GEÇGİN

1. Yaşınız:…….

2. Medeni durumunuz:

1[ ] Evli
2[ ] Bekar
3[ ] Eşinden ayrılmış
4[ ] Eşi ölmüş

3.Doğum yeriniz neresidir? (köy, kasaba, ilçe, il belirtilip isim yazılacak)

……..

4. Daha önceki kuşakların meslekleri ?

Babası :
Annesi :
Dedesi :

5. Öğrenim durumunuz nedir?

1[ ] Okuma yazma bilmiyor
2[ ] Sadece okur-yazar
3[ ] İlkokul mezunu
4[ ] İlkokul terk(nedeni:……..
5[ ] Ortaokul mezunu
6[ ] Ortaokul terk(nedeni:……
7[ ] Lise mezunu
8[ ] Lise terk (nedeni:…….

6. Sizce eğitim hayatta neden önemlidir? (en fazla iki seçenek işaretleyiniz)

1 [ ] Meslek sağlar
2 [ ] Daha çok para kazanmayı sağlar
3 [ ] Toplumda saygınlık getirir
4 [ ] Daha iyi insan yapar
5 [ ] Ülkesine milletine daha faydalı insan olur
6 [ ] Diğer ……

7. Toplam kaç çocuğunuz var?

Kız …… Erkek:…..

8. Sizin gibi bir aile için uygun çocuk sayısı kaçtır? (Açıklama,neden?)

Kız …… Erkek:…..

9. Kaç yaşında evlendiniz?

……..

10. Eşinizle bir akrabalığınız var mı?

1[ ] Evet 2[ ] Hayır

11. Evlenme şekliniz nasıldı?

1[ ] Kendim görüp anlaşarak
2[ ] Görücü usulüyle
3[ ] Berdel
4[ ] Kaçarak
5[ ] Başka:…….

12. Size göre çocuklarınız nasıl evlenmeli?

1[ ] Kendileri bilir
2[ ] Görüp-tanışarak
3[ ] Görücü usulü ile
4[ ] Başka:……..

13. Size göre başlık parası verilmeli mi?

1[ ] Evet
2[ ] Hayır
3[ ] Başka:……

14. Nikâh şekliniz nedir? **Çocuklarınızın nikâh türü hangisi olmalıdır?**

1[ ] Resmi nikâh 1[ ]
2[ ] İmam nikâhı 2[ ]
3[ ] Hem resmi hem imam nikâhı 3[ ]

15. Kaç yıldır mevsimlik tarım işçisi olarak çalışmaktasınız?

……

16. Neden bu işlerde çalışmaktasınız?

……

17. Evlenmeden önce de bu işi yapar mıydınız?

1. [ ]Evet(açıklama)

……

2. [ ]Hayır (açıklama)

……

18. Günde kaç saat çalışırsınız?(açıklama)

…….

19. Senenin hangi aylarında çalışırsınız?(açıklama)

……..

20. Çalışmanız karşılığındaki gelirinizi/ücretinizi kim alır?

1. [ ]Ben 3. [ ]Çocuklar
2[ ].Eşi 4. [ ]Diğer.....

21. Mevsimlik tarım işçiliğini seviyor musunuz?

Evet Hayır

22. Çalışma ve yaşam koşullarınızda çektiğiniz en önemli sıkıntılar nelerdir?
…….

……

23. Sizce bu sıkıntıların üstesinden nasıl gelinebilir?.....

24. Sizce aile gelirine ne kadar katkıda bulunuyorsunuz?
…….. .....

25. Ücretlerinizi zamanında alabiliyor musunuz?
1[ ] Evet 2[ ] Hayır (neden:……..)

26. Emeğinizin karşılığını tam olarak alabildiğinize inanıyor musunuz?
1[ ] Evet 2[ ] Hayır

27. Tarım dışındaki işlere günde kaç saat zaman ayırırsınız?
Ayrılan süre
Yemek…….
Ev temizliği……...
Çocuk bakımı…….
Ekmek yapımı……...
Çamaşır yıkama…….
Diğer……..

28. Ev işlerinde sizlere kimler yardımcı olur?
ı. [ ] Hiç kimse 4. [ ]Baba/anne
2. [ ]Eşim 5. [ ]Komşular vb.
3. [ ]Çocuklar 6. [ ] Diğer.....

29. Şu anda yaptığınız tarım işi ile ilgili olarak herhangi bir eğitim aldınız mı ?
1. [ ]Evet (Açıklama).....
2. [ ]Hayır (almayı ister mi ?)…….

30. Sizce bir kadının aile içindeki başlıca görevi nedir?
1. [ ]Analık 5[ ].Çocuk yapmak
2. [ ]Ev işlerini yapmak 6[ ].Hepsi
3. [ ]Aile işletmesine yardımcı olmak 7[ ].Diğer……
4.Aileye gelir sağlamak

31. Çalışma yerinde kadınlar arasında hangi konularda yardımlaşma oluyor ?
ı. [ ]Olmaz 4. [ ] Ekmek yapımında
2. [ ]Tarım işlerinde 5. [ ] Çocuk bakmada
3. [ ]Temizlik işlerinde 6. [ ] Borç alıp vermede
7. [ ]Diğer.....

32. Köyde mi yaşamak iyi şehirde mi?
1 ( ) Köyde 2 ( ) Şehirde 3 ( ) fark etmez

33. Çocuklarınızın (varsa ya da olsa) köyde mi yaşamaları iyi, şehirde mi? Nedenleri?
……
……

34. Peki, Doğu'da mı yaşamak iyi Batı'da mı? Hangisini tercih edersiniz? Nedenleri?

……..

35. Çocuklarınızın üniversite eğitimini almasını ister misiniz?

	Evet	Hayır
Kız:	1[ ]	2[ ]
Erkek:	1[ ]	2[ ]

36. Çocuklarınızın nereye kadar okumalarını isterdiniz?

Kız Çocuk: …….. Erkek çocuk: …….

37. Çocuklarınızın hangi mesleği seçmesini istersiniz?

KIZ:

ERKEK:

38. Çocuklarınızın da tarım işlerinde çalışmasını ister misiniz?

1. [ ] Evet (Açıklama)

…….

2. [ ] Hayır (Nedeni?, Açıklama)

……

39. Şu anki ekonomik durumunuzdan ne kadar memnunsunuz?

1[ ] Tamamen memnunum
2[ ] Biraz memnunum
3[ ] Hiç memnun değilim
4[ ] Bilmiyorum

40. Siz ya da hane üyeleri para karşılığı olmadan herhangi bir iş yapar mısınız?

1 [ ] Hayır
2 [ ] Evet, Kim(ler)e……
……
……..
Ne tür işler: ……..
……..

41. Kendinizi buralı olanlarla ya da büyük şehirlerde yaşayanlarla kıyasladığınızda adaletsizlik duygusuna kapılıyor musunuz?

1[ ] Evet (Nedeni:……. 2[ ] Hayır

42. İçinde bulunduğunuz durumdan nasıl çıkılabileceğini düşünüyorsunuz?

……

43. Şu anda sizin için hayatınızda en önemli şey nedir?

1[ ] Para
2[ ] Güvenilirliği olan bir iş
3[ ] Sağlık
4[ ] Aile huzuru
5[ ] Güvenlik
6[ ] Bilmiyorum
7[ ] Başka:……..

44. Kendinizi öncelikle nasıl tanımlarsınız?(3'e kadar sıralanabilir)

1[ ] Türk

2[ ] Kürt
3[ ] Müslüman
4[ ] Türk-Müslüman
5[ ] Kürt-Müslüman
6[ ] Alevi
7[ ] Yoksul
8[ ] İşçi
9[ ] Emekçi
10[ ] Başka: ……..…

45. Kendinizi en çok nereye ait hissediyorsunuz?

1[ ] Yaşadığım köy ve şehre
2[ ] Yaşadığım bölgeye
3[ ] Buraya
4[ ] Türkiye'ye
5[ ] Tüm dünyaya
6[ ] Avrupa'ya
7[ ] Başka:……

46. Elinizde olsaydı eğer, hayatınızda aşağıdakilerden hangilerini değiştirmek isterdiniz? (çoklu seçenek)

1[ ] İşimi
2[ ] Eğitim düzeyimi
3[ ] Evimi
4[ ] Ülkemi
5[ ] Becerimi
6[ ] Sosyal çevremi
7[ ] Diğer:……..

47. Size göre Türkiye'de en önemli kutuplaşma- gerilim kimler arasındadır?

……

48. Kendinize karşıt gördüğünüz bir kimlik, kutup ya da grup var mı?

1[ ] Evet (kimler:…… 2[ ] Hayır

49. Kendinizi toplumda dışlanmış hissediyor musunuz?

1[ ] Evet (kimler tarafından dışlandığını hissediyor:……..

2[ ] Hayır

SAĞLIK

50. Herhangi bir sağlık sorununuz var mı?

Evet (belirt:……..) Hayır

51. Tarım işçiliğine gelen yakın akrabalarınız içinde sağlık sorunu olan var mı?

Evet (kim/hastalığı:……) Hayır

TOPLUMSAL BÜTÜNLEŞME – TOPLUMSAL DEĞİŞME

52. Size göre Türkiye'nin en önemli sorunu nedir?

1[ ] İşsizlik
2[ ] Yoksulluk
3[ ] Kürt sorunu

4[ ] Şeriat tehlikesi
5[ ] Başka:……

53. Kendinizi buralı olanlarla ya da büyük şehirlerde yaşayanlarla kıyasladığınızda adaletsizlik duygusuna kapılıyor musunuz?
1[ ] Evet (Nedeni:……. 2[ ] Hayır

54. Köyde mi yaşamak iyi şehirde mi?
1 ( ) Köyde 2 ( ) Şehirde 3 ( ) fark etmez

55. Tarım işçisi olmasaydınız nereye yerleşmek isterdiniz?
1[ ] Memleketime
2[ ] Büyük şehre
3[ ] İş bulabildiğim yere
4[ ] Yurt dışında
5[ ] Başka…….

56. Size fabrikada düzenli bir iş önerseler nasıl davranırsınız? (kabul edip etmeyeceği, kabul ediyorsa öncelikli arayışları neler olabilir?)

……..

57. Büyükşehirlerde fabrikalarda ya da düzenli bir iş yerinde kabul edeceğiniz işte kızınızın ve eşinizin de dahil çalışmasına izin verir misiniz?
1[ ] Evet
2[ ] Hayır (nedeni:……)

58. Çocuklarınızın (varsa ya da olsa) köyde mi yaşamaları iyi, şehirde mi? Nedenleri?
……
……

İLETİŞİM

60. Dünyadaki gelişmeleri aşağıdakilerden hangisi ile takip edersiniz?
1[ ] İnsanlar
2[ ] Gazete
3[ ] Radyo
4[ ] Televizyon
5[ ] İnternet
6[ ] Başka:……

61. Günde kaç saat televizyon izlersiniz?
1[ ] Hiç izlemem 3[ ]Günde 3-5 saat
2[ ] Günde birkaç saat 4[ ]Günde 5 saatten fazla

62. Hangi televizyon kanallarını izlemeyi tercih dersiniz?(çadırda olmasa bile kendi evlerinde kaldıklarında): .....

63. Televizyonda en çok izlediğiniz program türü hangisidir?
1[ ] Haber bültenleri
2[ ] Dizi-sinema
3[ ] Magazin-eğlence

4[ ] Belgesel
5[ ] Kültür-sanat
6[ ] Spor programı
7[ ] Açık oturum
8[ ] Başka:……

64. Hangi sıklıkla gazete okursunuz?

1[ ] Okumam
2[ ] Ara sıra- elime geçtikçe
3[ ] Sık sık
4[ ] Her zaman

65. Gazetelerden (okuma imkânınız olsaydı) öncelikle hangisini okumayı tercih edersiniz/ederdiniz?

…….

67. Gazete okuyorsanız, gazetelerde en çok hangi tür yazılar okursunuz?

1[ ] Güncel haberler
2[ ] Köşe yazarları
3[ ] Magazin
4[ ] İlanlar
5[ ] Kültür-sanat
6[ ]Spor
7[ ]Karikatür
8[ ]Başka:

68. Hayran olduğunuz/ yerinde olmak istediğimiz biri varsa kim?

.....

69. Herhangi, bir konuda sizin gibi düşünmeyen arkadaşınıza nasıl davranırsınız?

1[ ] Düşüncelerine saygı duyarım
2[ ] İkna etmeye çalışırım
3[ ] Düşüncesine saygı duymam
4[ ] Başka:……..

BARINMA-BESLENME-TEMİZLİK

70. Ne tür gıdalar tüketirsiniz?

…….

71. Hangi yemekleri ne sıklıkla yersiniz? (et yemekleri ne sıklıkla yenir?)

……

72. Ne sıklıkla banyo yaparsınız? Çadırdakilerin banyo yapma sıklığı nedir?

……..

73. Bundan 10 yıl sonrası için neler düşünüyorsunuz?

……

74. Tarım işçisi olmasaydınız ne iş yapmak isterdiniz?

1[ ] Çalışmak istemem, ev hanımı olmak isterim
2[ ] İşçi (sürekli, sigortalı bir işte)
3[ ] Memur
4[ ] Çiftçi
5[ ] Diğer:

OTORİTE İLİŞKİLERİ

75. Ailede EN ÇOK kimin sözü geçmektedir? —Size göre EN ÇOK kimin sözü geçmelidir?

1[ ] Babanın	1[ ]
2[ ] Annenin	2[ ]
3[ ] Anne-baba	3[ ]
4[ ] Çocukların	4[ ]
5[ ] Herkesin görüşü alınmakta	5[ ]
6[ ] Başka:……	6[ ] :……..

76. İnsanlara güvenir misiniz?

1[ ] Evet 2[ ] Hayır

77. En çok kime güvenirsiniz?

……

78. Yaşadığınız yerde en çok kimin sözü geçer?

……

79. Çalışma yerinde en çok kimin sözü geçer?

……

80. Günlük hayatta bir sorun yaşadığında ilk başvurduğu kişi kim?

……..

81. Bir gün koşullarınız değişse neler yapmak istersiniz?

…….

82. Size göre yoksulluk bir kader midir?

1[ ] Evet 2[ ] Hayır

83. Bizim sormadığımız ancak sizin söylemek istedikleriniz nelerdir?

…….

EK-3

MEVSİMLİK TARIM İŞÇİLERİNİN SOSYOLOJİK ANALİZİ

GENÇ
Sayın…….

Bu araştırma, Ankara-Polatlı'da mevsimlik tarım işçiliğinin sosyolojik analizini yapmaya yöneliktir. Çeşitli demografik özellikleriniz, çalışma ve yaşam koşullarınız, aile yapınız, sosyal ilişkileriniz, barınma ve sağlık sorunlarınız gibi çeşitli soruları içeren bu görüşme formunda bilimde gizlilik ilkesi gereğince vereceğiniz cevaplar gizli tutulacak, araştırmanın hiçbir yerinde tek tek isim açıklanmayacaktır. Katılımınız için şimdiden teşekkür ederim.

Ankara Üniversitesi
Sosyoloji Bölümü Araştırma
Görevlisi
Ercan GEÇGİN

1. **Yaşınız:…….**

2. **Cinsiyetiniz:**
1. 1 [ ] Kadın 2[ ] Erkek

2. **Medeni durumunuz:**
1[ ] Evli 3[ ] Eşinden ayrılmış
2[ ] Bekar 4[ ] Eşi ölmüş

3. **Doğum yeriniz neresidir? (köy, kasaba, ilçe, il belirtilip isim yazılacak)**

……..

4. **Bulunduğunuz çadırda kimlerle birlikte kalıyorsunuz?**
1[ ] Baba ve kardeşlerim
2[ ] Anne, baba ve kardeşlerim
3[ ] Anne, baba, kardeşlerim ve akrabalarım
4[ ] Diğer:……..……

5. **Mesleğiniz nedir? Şuanda yaptığınız işi nasıl tanımlıyorsunuz?**

……

6. **Anne ve babanızın mesleği nedir?**
Anne:…… Baba:…….

7. **Ana diliniz nedir?**
1[ ] Türkçe 4[ ] Zazaca
2[ ] Kürtçe 5[ ]
Başka……..
3[ ] Arapça

8. **Çadırlardakilerle akrabalık düzeyiniz nedir?**
1[ ] Hepsi ile akraba
2[ ] Aynı köylü

3[ ] Aynı ilçeden
4[ ] Başka yerden
5[ ] Başka:…….

9. Şimdi evlenmiş olsaydınız kaç çocuğunuzun olmasını isterdiniz?
Kız: Erkek:

10. Size göre evlenme şekli nasıl olmalı? Kendisi evli ise nasıl evlendiği?

1[ ] Kendim görüp anlaşarak	1[ ] Kendim görüp anlaşarak
2[ ] Görücü usulüyle	2[ ] Görücü usulüyle
3[ ] Berdel	3[ ] Berdel
4[ ] Kaçarak	4[ ] Kaçarak
5[ ] Başka:…….	5[ ] Başka:…….

11. Ailede EN ÇOK kimin sözü geçmektedir? —Size göre EN ÇOK kimin sözü geçmelidir?

1[ ] Babanın	1[ ]
2[ ] Annenin	2[ ]
3[ ] Anne-baba	3[ ]
4[ ] Çocukların	4[ ]
5[ ] Herkesin görüşü alınmakta	5[ ]
6[ ] Başka:……	6[ ]
:……..	

12. **Size göre başlık parası verilmeli mi?**
1[ ] Evet
2[ ] Hayır
3[ ] Başka:……

EĞİTİM

13. Öğrenim durumunuz nedir?

1[ ] Okuma yazma bilmiyor	5[ ] Ortaokul mezunu
2[ ] Sadece okur-yazar	6[ ] Ortaokul terk(nedeni:……
3[ ] İlkokul mezunu	7[ ] Lise mezunu
4[ ] İlkokul terk(nedeni:……..	8[ ] Lisede okuyor
	9[ ] Lise terk (nedeni:…….
	10[ ] Başka:……

14. Nereye kadar okumak istersiniz/ isterdiniz?

……

15. Sizce eğitim hayatta neden önemlidir? (en fazla iki seçenek işaretleyiniz)
1 [ ] Meslek sağlar
2 [ ] Daha çok para kazanmayı sağlar
3 [ ] Toplumda saygınlık getirir
4 [ ] Daha iyi insan yapar
5 [ ] Ülkesine milletine daha faydalı insan olur
6 [ ] Diğer ……

16. Elinizde olsa/olsaydı hangi mesleği ve neden bu mesleği tercih edersiniz?

…….

17. Geleceğe yönelik bir planınız varsa nedir?

…….

18. Elinizde olsaydı eğer, hayatınızda aşağıdakilerden hangilerini değiştirmek isterdiniz? (çoklu seçenek)

1[ ] İşimi
2[ ] Eğitim düzeyimi
3[ ] Evimi
4[ ] Ülkemi
5[ ] Becerimi
6[ ] Sosyal çevremi
7[ ] Diğer:…….

ÇALIŞMA VE YAŞAM KOŞULLARI

19. Burada kazandığınızdan fazlasını başka yerde/bölgede kazanacak olsanız o yeri hiç sorgulamadan tercih eder misiniz?

1[ ] Evet 2[ ] Hayır (nedeni:…….

20. Size fabrikada düzenli bir iş önerseler nasıl davranırsınız? (kabul edip etmeyeceği, kabul ediyorsa öncelikli arayışları neler olabilir?)

……..

21. Büyükşehirlerde fabrikalarda ya da düzenli bir iş yerinde kabul edeceğiniz işte kızınızın ve eşinizin de dahil çalışmasına izin verir misiniz?

1[ ] Evet
2[ ] Hayır (nedeni:……)

22. Tarım işçiliğini seviyor musunuz?

1[ ] Evet 2[ ] Hayır

23. Kimlerle çalışmayı tercih edersiniz?

……..

24. Kaç yıldır bu işle uğraşıyorsunuz?

……

25. Bu işten başka yaptığınız iş varsa lütfen belirtiniz:……..

26. Tarım işçiliği ile ilgili konularda size bilgi veren oldu mu?

1[ ] Evet Kim verdi: ……..
Hangi konularda: ……..
2[ ] Hayır

27. **Şu anda aldığınız ücret ne kadardır**:……

28. **Geçen sene aynı yerde,aynı işi yapıyorduysanız ne kadar aldığı**:……..

29. Ücretlerinizi zamanında alabiliyor musunuz?
1[ ] Evet 2[ ] Hayır (neden:……..)

30. İşverenin verdiği ücretten fazlasını verebileceğini düşünüyor musunuz?
1[ ] Evet 2[ ] Hayır

31. Ücretleriniz kim/kimler/nasıl belirleniyor?.....

……
32. Çalışma yerinin seçiminde kararı kim verir?
1[ ] Ben 3[ ] Aracılar 5[ ] Aile büyükleri
2[ ] Babam 4[ ] Ortak karar 6[ ] Başka:
33. Temel harcamalarınızdan arta kalan para ile neler yapıyorsunuz?

……..
34. Bir günlük çalışma süresiniz ne kadardır?.....

35. Polatlı'yı seçme nedeniniz nedir?.....

……

36. Herhangi bir sosyal güvenlik kapsamında mısınız?
1[ ] Evet
1[ ] SSK
2[ ] Bağ-Kur
3[ ] Yeşil Kart
2[ ] Hayır

37. Hangi tarihlerde mevsimlik işçiliğe gidiyorsunuz:((Nasıl gidiliyor? Aracılarla ilişkiler nasıl sağlanıyor?)

……
38. Şu anki ekonomik durumunuzdan ne kadar memnunsunuz?
1[ ] Tamamen memnunum
2[ ] Biraz memnunum
3[ ] Hiç memnun değilim
4[ ] Bilmiyorum

39. Yaşadığınız çadır kümesinin en çok neye ihtiyacı var?

…….

40. Siz ya da hane üyeleri para karşılığı olmadan herhangi bir iş yapar mısınız?
1 [ ] Hayır
2 [ ] Evet, Kim(ler)e……
……
a. ……..
Ne tür işler: ……..
b. ……..

İLETİŞİM

41. Dünyadaki gelişmeleri aşağıdakilerden hangisi ile takip edersiniz?

1[ ] İnsanlar
2[ ] Gazete
3[ ] Radyo
4[ ] Televizyon
5[ ] İnternet
6[ ] Başka:……

42. Günde kaç saat televizyon izlersiniz?

1[ ] Hiç izlemem
2[ ] Günde birkaç saat
3[ ]Günde 3-5 saat
4[ ]Günde 5 saatten fazla

43. Hangi televizyon kanallarını izlemeyi tercih dersiniz?(çadırda olmasa bile kendi evlerinde kaldıklarında): .....

44. Televizyonda en çok izlediğiniz program türü hangisidir?

1[ ] Haber bültenleri
2[ ] Dizi-sinema
3[ ] Magazin-eğlence
4[ ] Belgesel
5[ ] Kültür-sanat
6[ ] Spor programı
7[ ] Açık oturum
8[ ] Başka:……

45. Hangi sıklıkla gazete okursunuz?

1[ ] Okumam
2[ ] Ara sıra- elime geçtikçe
3[ ] Sık sık
4[ ] Her zaman

46. Gazetelerden (okuma imkânınız olsaydı) öncelikle hangisini okumayı tercih edersiniz/ederdiniz?

…….

47. Gazete okuyorsanız, gazetelerde en çok hangi tür yazılar okursunuz?

1[ ] Güncel haberler
2[ ] Köşe yazarları
3[ ] Magazin
4[ ] İlanlar
5[ ] Kültür-sanat
6[ ]Spor
7[ ]Karikatür
8[ ]Başka:

48. Hayran olduğunuz/ yerinde olmak istediğimiz biri varsa kim?

.....

49. Herhangi, bir konuda sizin gibi düşünmeyen arkadaşınıza nasıl davranırsınız?

1[ ] Düşüncelerine saygı duyarım
2[ ] İkna etmeye çalışırım
3[ ] Düşüncesine saygı duymam
4[ ] Başka:……..

TOPLUMSAL BÜTÜNLEŞME – TOPLUMSAL DEĞİŞME

50. Size göre Türkiye'nin en önemli sorunu nedir?
1[ ] İşsizlik
2[ ] Yoksulluk
3[ ] Kürt sorunu
4[ ] Şeriat tehlikesi
5[ ] Başka:……

50. Kendinizi buralı olanlarla ya da Büyükşehirlerde yaşayanlarla kıyasladığınızda adaletsizlik duysuna kapılıyor musunuz?
1[ ] Evet (Nedeni:……. 2[ ] Hayır

51. İçinde bulunduğunuz durumdan nasıl çıkılabileceğini düşünüyorsunuz?

……
52. Köyde mi yaşamak iyi şehirde mi?
1 ( ) Köyde 2 ( ) Şehirde 3 ( ) fark etmez

53. Çocuklarınızın (varsa ya da olsa) köyde mi yaşamaları iyi, şehirde mi? Nedenleri?
……

54. Peki, Doğu'da mı yaşamak iyi Batı'da mı? Hangisini tercih edersiniz? Nedenleri?

……..

55. İş ilişkileri dışında yerli halkla bir ilişkiniz var mı? Varsa ne tip ilişkiler?

……

56. Tarım işçisi olmasaydınız nereye yerleşmek isterdiniz?
1[ ] Memleketime
2[ ] Büyük şehre
3[ ] İş bulabildiğim yere
4[ ] Yurt dışında
5[ ] Başka…….

57. Şehre sık sık gidip gelir misiniz?

1[ ] Evet (ne amaçla: 2[ ] Hayır 3[ ] Gerektiğinde

58. Şu anda sizin için hayatınızda en önemli şey nedir?
1[ ] Para
2[ ] Güvenilirliği olan bir iş
3[ ] Sağlık
4[ ] Aile huzuru
5[ ] Güvenlik
6[ ] Bilmiyorum
7[ ] Başka:……..

59. Kazancınızı aşağıdakilerden en çok hangisine harcıyorsunuz?(önemine göre 3'e kadar sıralayınız)

1[ ] Gıda
2[ ] Giyim
3[ ] Yol masrafı-ulaşım
4[ ] Barınma
5[ ] Eğitim
6[ ] Sağlık
7[ ] Haberleşme
8[ ] Başka:…….

SOSYAL VE SİYASAL KATILIM

60. Kendinizi siyasal düşünce bakımından nasıl tanımlamaktasınız?

1[ ] Demokrat 4[ ] Solcu 7[ ] Başka:……
2[ ] Muhafazakâr-demokrat 5[ ] Sağcı
3[ ] Sosyal demokrat 6[ ] Liberal

61. Son seçimlerde oy kullandıysanız hangi partiye verdiniz?

…….

62. Şimdi seçim olsa kime vermeyi düşünürsünüz?

…….

63. Oy kullanmadıysa nedeni nedir?

……..

64. Yaşadığınız sorunların en temel kaynağı size göre nedir?

1[ ] Hükümetlerin tarım politikaları (ürün-taban desteği vb konusu da dâhil)
2[ ] Dünya Bankası vb uluslar arası kuruluşların tarım politikaları
3[ ] Kendi sorumluluğumuz
4[ ] Başka:……..

SOSYAL YAPI

65. Aşiretinizi öğrenebilir miyim?

1[ ] Aşiret adı:……
2[ ] Aşiretim yok
3[ ] Cevap vermek istemedi

66. Bu aşirete kendinizi ne kadar bağlı hissediyorsunuz?

1[ ] Çok 3[ ]Az 5[ ] Cevap vermek istemedi
2[ ] Oldukça 4[ ]Hiç

67. Bulunduğunuz çadır kümesinde bir araya geldiğinizde güncel-toplumsal ve siyasal olaylarla ilgili tartışır mısınız?

1[ ] Ara sıra
2[ ] Sıklıkla
3[ ] Her zaman
4[ ] Hiçbir zaman

68. Boş zamanlarınızda neler yaparsınız? (Boş zamanı olsa neler yapmak ister)

1[ ] Dinlenirim 4[ ] El işi yaparım 7[ ] Kahveye giderim
2[ ] TV izlerim 5[ ] Alış-verişe çıkarım 8[ ] Başka…….
3[ ] Müzik dinlerim 6[ ] Gezerim

69. Herhangi bir sağlık sorununuz var mı?
Evet (belirt:……..) Hayır

70. Tarım işçiliğine gelen yakın akrabalarınız içinde sağlık sorunu olan var mı?
Evet (kim/hastalığı:……) Hayır

KİMLİK – AİDİYET

71. Kendinizi öncelikle nasıl tanımlarsınız?(3'e kadar sıralanabilir)
1[ ] Türk
2[ ] Kürt
3[ ] Müslüman
4[ ] Türk-Müslüman
5[ ] Kürt-Müslüman
6[ ] Alevi
7[ ] Yoksul
8[ ] İşçi
9[ ] Emekçi
10[ ] Başka: ……..…

72. Kendinizi en çok nereye ait hissediyorsunuz?
1[ ] Yaşadığım köy ve şehre
2[ ] Yaşadığım bölgeye
3[ ] Buraya
4[ ] Türkiye'ye
5[ ] Tüm dünyaya
6[ ] Avrupa'ya
7[ ] Başka:……

73. Size göre Türkiye'de en önemli kutuplaşma- gerilim kimler arasındadır?

……

74. Kendinize karşıt gördüğünüz bir kimlik, kutup ya da grup var mı?

1[ ] Evet (kimler:…… 2[ ] Hayır

75. Kendinizi toplumda dışlanmış hissediyor musunuz?
1[ ] Evet (kimler tarafından dışlandığını hissediyor:……..

2[ ] Hayır

76. **Bundan 10 yıl sonrası için neler düşünüyorsunuz?**

……

77. Tarım işçisi olmasaydınız ne iş yapmak isterdiniz?
1[ ] Çalışmak istemem
2[ ] İşçi (sürekli, sigortalı bir işte)
3[ ] Memur
4[ ] Çiftçi
5[ ] Diğer:

OTORİTE İLİŞKİLERİ

78. Ailede EN ÇOK kimin sözü geçmektedir? —Size göre EN ÇOK kimin sözü geçmelidir?

1[ ] Babanın	1[ ]
2[ ] Annenin	2[ ]
3[ ] Anne-baba	3[ ]
4[ ] Çocukların	4[ ]
5[ ] Herkesin görüşü alınmakta	5[ ]
6[ ] Başka:……	6[ ]

:……..

79. İnsanlara güvenir misiniz?

1[ ] Evet 2[ ] Hayır

80. En çok kime güvenirsiniz?

……

81. Yaşadığınız yerde en çok kimin sözü geçer?

……

82. Çalışma yerinde en çok kimin sözü geçer?
……

83. Günlük hayatta bir sorun yaşadığında ilk başvurduğu kişi kim?

……..

84. Bir gün koşullarınız değişse neler yapmak istersiniz?

…….

85. Size göre yoksulluk bir kader midir?
1[ ] Evet 2[ ] Hayır

86. Bizim sormadığımız ancak sizin söylemek istedikleriniz nelerdir?

…….

EK-4

ELÇİ GÖRÜŞME FORMU

1. Kaç yıldır bu işi yapmaktasınız?
2. İşçilerinizi nasıl ve nerden buluyorsunuz?
3. Kaç işçi çalıştırıyorsunuz?
4. İşçilerin ücreti ne kadardır? Nasıl belirlenmektedir? Siz ne kadar almaktasınız?
5. İşçileriniz ağırlıklı olarak nerelidir? Etnik açıdan farklılaşma var mı?
6. Tüccarla nasıl ilişki kuruyorsunuz?
7. Ödemeleri nasıl yapıyorsunuz? Bir sorun çıktığında nasıl hallediyorsunuz?
8. Herhangi bir örgütlülüğünüz var mı? Yoksa kurmak için çaba gösteriyor musunuz?
9. Devlet tarafından herhangi bir denetim yapılıyor mu?
10. Ortalama yıllık kazancınız ne kadardır?

EK-5

TÜCCAR GÖRÜŞME FORMU

11. Kaç yıldır bu işi yapmaktasınız?
12. Hangi ürünlerle ilgilenmektesiniz?
13. İşçilerinizi nasıl ve nerden buluyorsunuz?
14. İşçilerin ücreti nasıl belirleniyor?
15. Kaç işçi çalıştırıyorsunuz?
16. İşçileriniz ağırlıklı olarak nerelidir? Etnik açıdan farklılaşma var mı?
17. Elçi ile nasıl ilişki kuruyorsunuz?
18. Ödemeleri nasıl yapıyorsunuz? Bir sorun çıktığında nasıl hallediyorsunuz?
19. Devlet tarafından herhangi bir denetim yapılıyor mu?
20. Ortalama yıllık kazancınız ne kadardır?
21. İşçilerden memnun musunuz?

EK-6

KÖYLÜ GÖRÜŞME FORMU

22. Kaç yıldır mevsimlik işçiler köylerinize gelmektedir?

23. İşçilerinizi nasıl ve nerden buluyorsunuz?

24. Kaç işçi çalıştırıyorsunuz?

25. Mevsimlik işçilerle ilişkileriniz nasıldır?

26. Mevsimlik işçilerden memnun musunuz? Aranızda sorunlar varsa nelerdir?

27. Tüccarla nasıl ilişki kuruyorsunuz?

28. Devlet tarafından herhangi bir denetim yapılıyor mu?